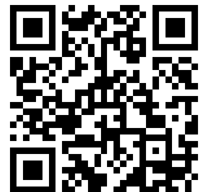
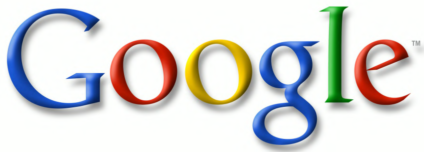

HISTORISK TIDSKRIFT

FÖR

FINLAND

UTGIVEN AV

ERIC ANTHONI

UNDER MEDVERKAN AV

CARL v. BONSDORFF HJALMAR CROHNS BRUNO LESCH
GABRIEL NIKANDER P. O. von TÖRNE

H. 1 1928 Årg. 13

INNEHÅLL:

Från näringstvång till näringsfrihet.

Ett kapitel ur 1850- och 60-talens nydaningspolitik.

Av

BRUNO LESCH.

I.

Enligt Geijer var Axel Oxenstjerna den förste statsman, som insåg näringsfrihetens betydelse.[1] Omständigheterna fogade emellertid, att just hans tidevarv fick bevittna näringslivets definitiva insnörning i merkantilismens tvångströja. Och huru den ekonomiska politiken sedan växlade under det följande århundradet, bestod dock väsentligen den engång genomförda reglementeringen. När det på fullt allvar blev fråga om näringsfrihetens införande, var redan den politiska skilsmässan mellan Finland och Sverige genomförd. Den gamla svenska näringsförfattningen kom sålunda att sönderbrytas på skilda tider och under olikartade yttre förhållanden i de båda av gammalt bestående rikshälfterna.

Dock saknas ingalunda jämförelsepunkter. I båda länderna genomföres näringsförfattningens modernisering i samband med den politiska liberalismens frambrytande. Och i Finland liksom i Sverige utgör krigstidshushållningen bakgrunden till reformkraven.

Visserligen är det här fråga om tvenne krig med närapå ett halvsekels mellanrum. I Sverige yrkades nämligen »fullkomlig näringsfrihet», »avskaffandet av monopolier och skråtvång» och annat mera i samma stil redan vid 1815 års riksdag, där den liberala oppositionen gjorde sig kraftigt gällande. Näringsfriheten blev dock denna gång, såsom förkastad av två stånd, ställd på

[1] E. G. Geijer, Saml. Skrifter, avd. I, del VIII, sid. 234.

framtiden.[1] Och det kämpades ännu under några årtionden med en skärpa, som utvisar, att det gamla åskådningssättet hade slagit djupa rötter i svenskt samhällsliv. Någon vanlig näringspolitisk intressekamp var det ju icke heller. I huru hög grad striden fördes på det ideella planet, framgår kanske bäst av Geijers berömda avfall 1838, som anger en förskjutning av hela samhällsuppfattningen från den historiska skolans organlära till en mera frigjord syn på samhällsfrågorna.[2]

I Finland började friare vindar blåsa först vid tiden för Krimkrigets upphörande, vid mitten av 1850-talet. Väl hade åtskilliga vindkast under föregående decennier kommit som förebud om att det oroscentrum, som i Sverige uppsög så mycket av det politiska intresset, nu var på väg över Bottenhavet. Redan Arwidsson hade i sitt Morgonblad i början av 1820-talet uttalat sig mot näringstvång och skråinrättningar på ett sätt som föregrep hela den följande diskussionen. Och på 1840-talet förde både Snellman i Saima och en del namngivna eller anonyma författare i Åbo Underrättelser, den i Åbo utkommande veckotidningen Teknologen och Morgonbladet en utvidgad näringsfrihets talan.[3] Men den verkliga liberalismen saknade jordmån före Alexander II:s trontillträde.

Att de politiska förhållandena i vårt land voro ägnade att verka hämmande på de nya meningsriktningarna i ekonomiska och sociala frågor säger sig självt. Ett exempel må nämnas såsom särskilt belysande för det nära sambandet mellan ekonomisk och politisk konservatism. C. E. Mannerheim, det gamla systemets kanske trognaste drabant i regeringen närmast efter 1809, kunde någon gång överraska samtid och eftervärld genom en deklaration helt i liberalismens anda och därtill foga en förklaring, varför det för hans vidkommande stannade vid blotta teorien. Förklaringen lyder: »Alla stånd äro försäkrade att vid sine rättigheter bliva bibehållne, och den minsta förändring däruti skulle ju förorsaka ett missnöje, som i sakernas närvarande läge är så ange-

[1] Ahnlund, Det ekonomiska programmet för oppositionen vid 1815 års riksdag; sid. 14.

[2] Jfr Landqvist, E. G. Geijer, sid. 447 ff., 537 ff.

[3] Jfr Mörne, Liberala meningsyttringar i finländska pressen före 1860-talet, passim.

läget att vika.»[1] För honom var det överhuvud icke en ekonomisk utan en politisk fråga! Säkerligen ha liknande synpunkter gjort sig gällande även senare, t. ex. under den byråkratiska regim, som var utmärkande för Nikolai I:s regeringstid. I vad mån den dåtida finanschefen L. G. v. Haartman, »Hans Förskräcklighet», personligen utgjort ett hinder för den modernare samhällsuppfattningens spridning hos oss, må i detta sammanhang lämnas därhän.

Men alldeles bortsett från sådana politiska synpunkter, måste givetvis de ekonomiska förhållandena själva observeras, då det gäller att förklara näringsförfattningens långsamma utveckling. Som bekant, är en omgestaltning av näringsförfattningen icke att betrakta såsom någonting primärt i förhållande till den ekonomiska utvecklingen. Snarare ter den sig som ett resultat av denna, ehuru självfallet i sin mån befordrande näringslivets utveckling i den ena eller andra riktningen. Så länge näringslivet höll sig på traditionella banor, voro olägenheterna av det gamla reglementeringssystemet icke tillräckligt uppenbara för att framtvinga en nydaning av de rättsliga förhållandena. Det har ju sagts, att liksom merkantilismen var den kommersiella revolutionens ekonomiska politik, så var liberalismen den industriella revolutionens teoretiska system. Och då fabriksindustrien i Finland blev en verkligt betydande faktor avsevärt senare än i de flesta andra länder, är det fullt i sin ordning, att den gamla näringsförfattningen hos oss överlevde sig själv.

Dock hade den också här fått betydande repor, delvis redan mycket tidigt. Här bara ett exempel. Det under frihetstiden så omhuldade manufakturväsendet — den dåtida motsvarigheten till våra dagars fabriksindustri — ställdes på sidan om skråförordningarna. Och Gustav III gick ännu längre, i det han tillförsäkrade flere nya städer fullständig näringsfrihet. Sålunda fingo invånarna i Tammerfors, Kaskö och Kuopio enligt fundationsbreven rätt »att idka vad näring, de helst behaga, utan att behöva söka burskap eller vid deras handel och hantverk underkastas några formaliteter, reglementen eller skråförfattningar, av vad art och beskaffenhet de vara må».[2] Och under den nya regimen efter 1809 följdes samma — om vi så få säga — liberala politik.

[1] Lesch, C. E. Mannerheim I, sid. 318 f.
[2] Ehrström, Öfversigt i Jurid. fören. tidskr. 1892—93, sid. 505 ff.

Samtliga efter detta år grundlagda städer kommo i åtnjutande av fullständig näringsfrihet. Sådan förefanns alltså från första början — förutom å de ovan uppräknade orterna — även i Jyväskylä, St. Michel, Heinola, Joensuu och Mariehamn. Men bortsett från sådana undantag, bestod den gamla näringsförfattningen i allt väsentligt ännu vid tiden för krimkriget.

Då kommer emellertid ett plötsligt omslag. Impulsen till reformsträvandena gavs av kejsar Alexander II själv vid ett besök i Helsingfors år 1856, några dagar före fredens avslutande i Paris. Vid ett minnesvärt senatsplenum den 24 mars framlade han ett omfattande reformprogram, syftande mot välståndets höjande i det av kriget hemsökta landet. En av de uppgifter, som vid detta tillfälle anförtroddes senaten, var anvisandet av de ändamålsenligaste medlen »för utvecklingen av landets industri i allmänhet och till befordrandet av redan befintliga manufakturers och fabrikers upphjälpande och verksamhet, såsom ock för nya anläggningar av sådan beskaffenhet.» Detta blev utgångspunkten till den ingående dryftning av näringsförfattningens modernisering, som i det följande skall närmare behandlas.

Senaten infordrade omedelbart yttrande och förslag av de tvenne instanser, som förfogade över den ekonomiska sakkunskapen, Kejs. Finska Hushållningssällskapet och Manufakturdirektionen — den tidens industristyrelse — förstärkt med en särskilt kallad kommitté. Hushållningssällskapet tillsatte för ändamålet en kommission, som under ärkebiskop Bergenheims ordförandeskap började sitt vidlyftiga arbete i oktober 1856. Bland de tolv ledamöterna märktes kommerserådet E. Julin och fabriksidkaren A. W. Wahren förutom västfinländska tjänstemän och possessionater. Den 26 nov. avlät Sällskapet till senaten en vidlyftig framställning, innefattande förslag till en grundlig reformering av hela näringsförfattningen. Ungefär vid denna tidpunkt slutfördes det grundliga utredningsarbetet även inom den andra förberedande instansen, nämligen inom den kommitté, som generalguvernören, den just i dessa tider i finländskt grevligt stånd upphöjde general Berg, kallat till Manufakturdirektionens bistånd. Utsedda bland »de mest upplyste järnverksägare och andra fabrikanter» ägde dessa kommitterade att särskilt ut-

tala sig om industriens upphjälpande. Bland dem märktes sådana förgrundsfigurer i tidevarvets ekonomiska liv som H. Borgström, F. W. Frenckell samt de redan nämnda ledamöterna i Hushållningssällskapets kommission, Julin och Wahren. Även inom denna kommitté, vars sammankomster pågingo under november månad å senatshuset — alltid inför generalguvernören — gjorde sig en anmärkningsvärt frisinnad anda gällande. Dess utredning lades sedan till grund för Manufakturdirektionens slutliga framställning i ämnet, vilken gick ut på en hemställan om utfärdande i grundlagsenlig ordning av stadganden, som avsågo en nydaning av näringslivet.

Då Hushållningssällskapets och Manufakturdirektionens utlåtanden kommo att ligga till grund för hela den följande diskussionen, är det skäl att till en början redogöra för deras innehåll. Med tanke på den dryftning, reformförslagen sedan blevo föremål för, torde det vara lämpligast att gruppera dem kring följande trenne huvudmoment: utvidgad handels- och näringsfrihet på landsbygden, lättande av skråtvånget i städerna samt ändrade bestämmelser angående laga försvar.

Vad alltså först beträffar näringsrätten på landsbygden, så engagerade sig Hushållningssällskapet kraftigt för dess utvidgande. Näringstvånget eller städernas rätt, dels att med landsbygdens uteslutande idka vissa hantverk, dels att med obegränsat antal arbetare utöva hantverk, som på landet fingo idkas endast »med egna händers arbete», hade försatt den obesuttna befolkningen på landet i en bekymmersam belägenhet. För att råda bot härpå hade Hushållningssällskapet utarbetat förslag till författning angående en utvidgad näringsfrihet på landet, som överlämnades till senatens prövning. I fråga om handelsfriheten föreslog sällskapet, som redan tidigare haft anledning att påtänka reformer i detta hänseende [1], att salubodar finge på landet inrättas på ett avstånd av minst tre mil från närmaste stad, med rätt till försäljning av inhemska från städerna uppköpta nödvändighetsvaror. Även Manufakturdirektionen hade på flere punkter uttalat sig för utvidgad näringsfrihet på landsbygden, i väsentlig överensstämmelse med Hushållningssällskapets fram-

[1] Med anledning av ett kejserligt reskript av den 15 dec. 1853.

ställning, samt utarbetat förslag till föreskrifter härom. Likaså påyrkades, att »finsk handlande» måtte förklaras berättigad att driva köpenskap med inhemska hantverks- och slöjdvaror av alla slag samt att allmogen borde medges tillåtelse att så i städerna som på landet obehindrat sälja egna alster.

Även ifråga om skråväsendet i städerna presterade Hushållningssällskapet en grundlig utredning. Hela skråinrättningen, vilken, grundad på skråordningen av den 27 juni 1720, kunnat vara gagnelig på sin tid, verkade numera hindrande icke blott på hantverkeriernas egen utveckling utan även på höjandet av de obesuttna folkklassernas ekonomiska ställning. Genom hallordningen av den 2 april 1770 hade visserligen alla inrättningar, som kunde gå under benämningen fabrik, ställts utanför skråförfattningarna, och senare hade på grund av särskilda koncessioner åtskilliga företag kunnat under fabriksrätt bedriva hanteringar, som rätteligen hört under skråordningen, men ett sådant system hade lett till många inkonsekvenser och kunde ej betraktas som definitivt. Åberopande behovet av skråtvångets undanrödjande förelade alltså sällskapet ett förslag till allmän fabriks- och hantverksstadga för städerna, som väsentligen baserade sig på näringsfrihetens grundsats. Manufakturdirektionens bidrag var i stil härmed. Den hemställde om utfärdande i grundlagsenlig väg av en fabriks- och hantverksstadga för städerna och landet och föreslog därjämte indragning av hallrätterna samt upphävande av föreskrifterna om hallstämpling. Vidare tillstyrktes bifall till åtskilliga av de tidigare nämnda kommitterade framställda yrkanden, såsom upphävande av restriktiva stadganden om grundläggande av fabrik; vissa yrkens förklarande för hushållssysslor, för vilka inga föreskrifter beträffande läro- och gesällår behövde komma i fråga; upphävande av stadgandena om läro- och gesällår jämväl inom 18 uppräknade hantverksyrken, för vilkas bedrivande endast skulle behövas prov på skicklighet; samt erläggande av särskild näringsavgift för drivande av »hantverksverkstad» på landet.

Vidkommande slutligen frågan om laga försvar, den tidens stora samhällsproblem, så var den i högsta grad beroende av de tidigare nämnda reformförslagen. Härutinnan förordade Hushållningssällskapet en revision av Kejs. förordningen av den 14

jan. 1852 i syfte att bereda varje medborgare rätt att med ärligt näringsfång sig försörja. Det var dock icke fullständig frihet som påyrkades: sällskapet hade velat åt jordbrukaren bevara rättighet att i viss mån förfoga över den obesuttna befolkningens arbetskraft och till den ändan föreslagit bestämmelser åsyftande att vid jordbruket binda en del av nämnda samhällsklass. I Manufakturdirektionens utlåtande skymtar frågan om laga försvar här och där i stadganden om yrkesutövarna och deras flyttning från en ort till annan.

Men vi skola följa det stora reformprojektet på dess väg mot förverkligandet. Var programmet omfattande, så blev beredningen å andra sidan grundlig. Redan den behandling av ärendet, varom hittills varit fråga, var på sitt sätt anmärkningsvärd. Här hade åtskilliga personer helt på sidan om styrelsen och vederbörande ämbetsmannakretsar beretts tillfälle att komma fram med lagändringsförslag av den mest genomgripande art. Men i fortsättningen blev ärendets behandling ännu mera uppseendeväckande. Vid föredragningen av de tidigare nämnda framställningarna beslöt nämligen senaten att ytterligare utvidga kretsen av de personer, som fingo deltaga i reformförslagens behandling. Samtliga guvernörer förständigades sålunda att infordra yttranden av städernas äldste, handelssocieteter och borgerskap i allt som rörde en utvidgad handels- och näringsfrihet ävensom angående de föreslagna förändrade stadgandena för fabrikerna, hantverkerierna samt deras idkare och arbetare, vissa näringars hänförande till hushållssysslor och sättet för utövningen av övriga försörjningsmedel på landsbygden inom slöjd- och hantverksnäringens område. I lika måtto skulle städernas magistrater och ordningsrätter uttala sig i de nämnda frågorna och därutöver rörande förslaget om indragning av hallrätterna. Och slutligen ägde guvernörerna själva inkomma med egna utlåtanden i samma frågor samt rörande den föreslagna ändringen av gällande lagstiftning om laga försvar ävensom förslagen om utvidgad rättighet till handel med inhemska hantverks- och slöjdvaror samt tillstånd för allmogen att obehindrat få försälja egna tillverkningar.[1] Till yttermera visso beslöts av trycket utgiva Hushållningssällskapets

[1] Ek. dep. $^{18}/_{3}$ och $^{8}/_{5}$ 1857.

och Manufakturdirektionens oftanämnda förslag jämte kommittéernas protokoll och betänkanden. Och som kronan på verket kommer senatens kungörelse i Finlands allmänna tidning, vari sakkunniga personer lämnades tillfälle att sina åsikter i förberörda frågor yttra.[1]

Man frågar sig onekligen, vad meningen kunde vara med all den publicitet, som här så plötsligt och frikostigt kom till användning. Kommittéer av sakkunniga hade ju nog förekommit tidigare och skulle under de närmaste åren spela en stor roll vid förberedandet av t. ex. myntreformen, men hela borgarståndets indragande i författningsberedningen är dock någonting helt annat. Man undgår icke en känsla av att regeringen ville sätta det stånd frågan närmast gällde i tillfälle att medverka till dess lösning på ett sätt, som skulle göra lantdagens sammankallande överflödigt. Professor Schaumans tal vid kröningsfesten hösten 1856 hade ju gjort lantdagsfrågan aktuell, och de styrande hade på många sätt givit sitt missnöje tillkänna. Var nu detta beredningsförfarande ett surrogat för den grundlagsenliga ordning som hade antytts redan av Hushållningssällskapet och Manufakturdirektionen? I så fall skulle vi här ha att räkna med ett mycket sentida exempel på en »konstitutionell» praxis, som tillämpats i åtskilliga fall under svenska tiden och även under ryska tidens början.[2]

Men vare därmed huru som helst — sommaren 1857 hade städernas borgare att dryfta och avge utlåtanden om både Hushållningssällskapets och Manufakturdirektionens förslag till ny näringsförfattning. I något enda fall kunde yttrandet utebliva, vilket av guvernören tolkades såsom ett stumt bifall. Vanligen utläto sig borgarna rätt vidlyftigt om de förelagda ärendena, och den meningsbrytning här uppkom är av betydande intresse såsom ett slags principdebatt rörande propositionen om moderniserad

[1] Enligt anteckning av föredraganden inlämnades utlåtanden »af Lagmännen Paul Emil Falck och Enoch Vilhelm Sallmén, Fabriksbolagen Finlayson et Comp. och Frenckell et Son i Tammerfors, vice häradshöfdingen Adolf Törngren, Fabriksbolaget Wahren et Comp. och kommerserådet Henrik Borgström såsom ägare af Forssa bomullsspinneri samt åtskilliga färgare i Åbo.» Endast det förstnämnda utlåtandet har dock kunnat anträffas.

[2] Jfr Lesch, anf. a., sid. 366.

näringslagstiftning. För bedömandet av kampen mellan äldre och nyare näringspolitiska åskådningar är denna diskussion i varje fall mycket upplysande. Jag skall i det följande söka ge en översikt av de olika uppfattningar, som sålunda bragtes till senatens kännedom.[1]

Innan vi gå till den egentliga undersökningen rörande de ekonomiska och sociala åskådningarna, måste dock en politisk ståndpunkt, som rätt kraftigt framhävdes, antydningsvis beröras. I åtskilliga framställningar utgöres huvudmomentet av en önskan att trygga städerna och borgerskapet vid deras av tidigare regenter stadfästade privilegier samt fri- och rättigheter. Yttrandet gick i så fall ut på en anhållan, att frågan om en utvidgad handels- och näringsfrihet ävensom förändrade stadganden för städernas hantverkare — såsom åsyftande upphävande eller ändring av de åberopade privilegierna — icke måtte till handläggning upptagas annorlunda än i grundlagsenlig väg. Vare sig denna opposition bottnade i föreställningen att med den föreliggande rundfrågan avsetts något slags lantdagssurrogat eller helt enkelt var ett utslag av en ganska naturlig förhalningspolitik från det hotade ståndets sida, så är den i alla fall betecknande för den spirande konstitutionella andan.

Av ett alldeles särskilt intresse är den formulering, som vederbörande representanter för Helsingfors stad lade sig vinn om. Dess hantverksidkande borgerskap visade sig stå på höjden av konstitutionellt tänkande vid denna tidpunkt. Det förklarade den större utförlighet, varmed förslaget om stads- och lantmannanäringarnas likställande behandlats, därmed att det »gällde en livsfråga för städernas borgerskap samt *besvurna grundlagars helgd.*[2] Vi hava däremot — heter det vidare — varit kortare i frågan om skrånas upphävande, emedan vi uti en sådan åtgärd ej se några verkliga vådor och emedan *det slutliga ordnandet av denna angelägenhet ingår uti den ekonomiska lagstiftningen och således är landets monark förbehållet.*»[2] Detta var ju en för dåtida förhål-

[1] De två digra akterna återfinnas under beteckn. 7/472 BD 1856 (Hushållningssällskapets utlåtande) samt 11/497 BD 1857 (Manufakturdirektionens utl.) Det har synts mig överflödigt att i det följande på varje punkt angiva, vilkendera akten som är ifråga.

[2] Kurs. av B. L.

landen anmärkningsvärt fin distinktion. Under sådana omständigheter är det ingenting förvånansvärt, att stadens magistrat också bidrog med ett uttalande, som på grund av sin konstitutionella anda är värt att räddas ur glömskan.

Om den påtänkta omgestaltningen av näringsförfattningen anmärkte sålunda magistraten, att allt detta var »åtgärder, vilka vårt lands gällande lagar, på aktning bjudande skäl, anse vara av den synnerliga betydelse för vårt samhällsskick, att till deras åvägabringande ovillkorligen erfordras *enstämmig samverkan av de tvenne statsmakter, ständerna och monarken,*[1] åt vilka landets gällande grundlagar uppdragit och anförtrott de tillgöranden, som ingripa uti samhällsorganismen. Därföre och då Magistraten även måste dela den övertygelsen, att värdet och gagnet av varje reform i första rummet bestämmas därav, att bestående rättigheter icke genom densamma kränkas, skulle Magistraten anse sig handla emot sin plikt, om Magistraten icke uttryckligen biträdde den av stadens hantverkaresocietet uti dess ovan berörda utlåtande uttalade önskan, att frågan om utvidgad näringsrätt för landsbygdens invånare måtte, såvida en sådan näringsrätt icke kan sammanstå med innehållet av Kongl. Majestäts Försäkran för städernas borgerskap av den 23 febr. 1789, behandlas och avgöras på den i landets grundlagar anvisade väg ... Sålunda bliva änsagda frågor föremål för den allsidiga utredning, den opartiska prövning, som dem, deras vikt för samhället likmätigt, hövas, och varje vidare utlåtande av magistraten rörande desamma kan vid sådant förhållande anses överflödigt.» Det bör, för en riktig uppskattning av den konstitutionalism, här kommer till synes, observeras, att huvudstadens magistrat i princip ställde sig välvilligt till en utvidgad näringsfrihet, och att dess vädjan till ständerna därför icke har någon bismak av förevändning för uppskov med en oangenäm fråga.

Vad sedan själva de föreslagna lagändringarna beträffar, så yttrade magistrater, ordningsrätter, handlande och hantverkare rätt olika åsikter. En del tillstyrkte, andra avstyrkte bifall till de framställda förslagen; åter andra gillade väl de grundsatser, på vilka förslagen byggde, men gjorde anmärkningar emot varjehanda detaljstadganden. Hålla vi oss åter till själva argumente-

[1] Kurs. av B. L.

ringen, så är det litet av varje vi bjudas på — från fullt medveten liberalism till den mest hårdnackade konservatism, från utläggningar, genom vilka det egna ekonomiska intresset framskymtar utan att vara ens nödtorftigt höljt av dekorativa idéer till ett mer eller mindre principiellt försvar för den hotade näringsförfattningen. Osökt ger sig vidare den iakttagelsen, att det gamla systemet hade sina mest hängivna förkämpar inom de lägsta graderna av borgerskapet. Hantverkarna i de med skråförfattningar utrustade städerna — alltså de äldsta — lade vanligen i dagen en oförståelse för reformprogrammet, som endast växlade med vederbörandes upplysning och politiska insikter. Större vidsynthet utmärkte i allmänhet magistraternas framställningar, som någon gång gingo stick i stäv mot borgerskapets.

Men för en närmare redogörelse är det nödvändigt att hålla isär diskussionens trenne redan i det föregående nämnda huvudmoment: frågan om utvidgad närings- och handelsfrihet på landet, frågan om skråväsendets och hallrätternas avskaffande samt frågan om ändring av stadgandena om laga försvar. Vi skola låta frågorna passera revy i den här angivna ordningsföljden.

Såsom av Helsingfors hantverkarsocietets yttrande framgår, var det främst förslaget om utvidgad närings- och handelsfrihet på landsbygden som betraktades såsom en livsfråga för städerna. Meningsbrytningen blev också på denna punkt rätt skarp mellan reformförslagets och det gamla systemets anhängare, vilka i städerna voro i avgjord majoritet.

Sitt kraftigaste medhåll synes reformplanen ha funnit i Borgå. Stadens magistrat fick anledning att i frågan formulera uttalanden av ett icke ringa teoretiskt intresse. »De städer — heter det sålunda — som kunna uppehålla sig endast genom att rikta sig på landsbygdens bekostnad borde helt försvinna från städernas antal.» Om det »näringsmonopolium», städerna enligt det rådande systemet ägde, säges vidare, att det »mer än något annat skadat industrien genom att i overksamhet fjättra de flesta arbetskrafter, som stå densamma till buds.» Därmed avsågs de obesuttna befolkningslagren på landet, vilka ju voro förhindrade att skaffa sig arbetsförtjänst inom sådana näringsgrenar, som voro städerna förbehållna. Hela det ekonomiska och sociala sammanhan-

get inpressas sedan i följande pregnanta mening: »Statsekonomien råder, billigheten bjuder och rättvisan kräver således, att de hårda bojor måtte krossas, varmed framfarna seklers okunnighet, barbari och egennytta hämmat industriens utveckling, hindrat större delen av samhällets medlemmar att vinna en hederlig bärgning samt endast genom nådegåvor, i form av meddelade resolutioner och privilegier, undantagsvis förunnat landsbygdens innevånare den ursprungligaste och heligaste bland rättigheter, nämligen att fritt få använda och utveckla de av själva försynen skänkta personliga arbetskrafterna.» Vad man än för övrigt må säga om denna formulering — uppenbart är, att den röjer påverkan av den klassiska nationalekonomiens lärosatser.

De liberala teorierna voro ej heller främmande för magistraten i Helsingfors, som visserligen icke obetingat kunde dela Hushållningssällskapets mening om den utvidgade näringsfrihetens »livande inverkan på de egentliga lantmannanäringarna.» Men, heter det vidare, »att därföre förneka näringsfrihetens sanning och djupa betydelse, det vore att uppträda såsom avgjord motståndare till den sanna sats, att samhället icke bör förhålla sina medlemmar den i människans väsende grundade rättigheten att sig och de sina med ärlig verksamhet försörja.» Och magistraten ville ingalunda »ställa sig i dessa motståndares linje», utan önskade tvärtom »se grundsatser, vilkas sanning vetenskapen satt utom allt tvivel, förverkligade i ett kärt fosterland.» Men å andra sidan var det nödvändigt att vid reformprogrammets genomförande iakttaga varsamhet; »rättigheter, grundade i bestående förhållanden, kunna annars kränkas samt den känsla av obehag, som därav följer, till en lång tid motverka, om icke upphäva de fördelar, som åsyftats.»

Vad Helsingfors magistrat i detta avseende hade att anföra, var detsamma som utgjorde grundtemat i åtskilliga andra städers framställningar: städernas borgerskap hade icke bara rättigheter utan även skyldigheter, bl. a. bekostandet av en dyrbar förvaltning. Magistraten kunde därför tillstyrka den föreslagna näringsfriheten på landet endast under tvenne villkor: 1) att näringsfriheten utsträcktes även till städerna, samt 2) att samtidigt städernas förvaltning omorganiserades på så sätt, att rättigheter och skyldigheter överginge till samtliga stadens självständiga invånare.

Men allt detta förutsatte grundlagsenlig behandling på sätt ovan antytts.

Ehuru likaså kraftigt framhävande de konstitutionella betänkligheterna ställde sig stadens hantverkare principiellt på en annan ståndpunkt. Sin konservativa grundåskådning — som dock ingalunda var oförenlig med moderata reformer — uttryckte de i reflexionen om »den lagstiftning, som säkrast löst sin uppgift.» Det var den, »som, med kärlek och vördnad för det sedan framfarna tider bestående, finner sin kallelse vara att, aktande principerna i det bestående, endast bortrensa det, som det allmänna mognade omdömet redan utdömt såsom icke mera tidsenligt eller rent av skadligt.» Och därhän hade ännu icke den föreliggande frågan kommit. Motiveringen för bibehållandet av skillnaden mellan stads- och lantmannanäringen var följande. Lantbruket gav sina utövare full sysselsättning året om, varför dessa ej fingo tid övrig vare sig för inhämtande av de insikter, som stadsmannanäringarna förutsatte, eller överhuvud för deras bedrivande. Den besuttna allmogen komme sålunda icke att ha »något omedelbart gagn av näringsfrihetens införande på landsbygden.» Snarare då tvärtom i anseende till den skada, som i längden skulle uppkomma genom detta liksom varje annat slag av mångsyssleri. Vidare måste ju lanthushållaren »för sina produkters avsättning besöka städerna», varvid han »ur en tidigare hand och således för billigare pris» kunde erhålla de handelsvaror han behövde. Och slutligen hade det en »förädlande och välgörande inverkan» på lantbrukaren att genom stadsresorna komma i beröring med »personer utom den dagliga omgivningen.» Men ej heller den obesuttna befolkningen — inhysingar och backstuguhjon — skulle i anseende till sin uselhet i alla möjliga avseenden kunna tillgodogöra sig näringsfriheten, »vars enda påföljd för landsbygden bleve den, att antalet av bemälde bekymmerväckande samhällsklass ytterligare ökades.»

För städerna komme däremot följderna att bli kännbara. Väl skulle rättigheten för hantverkare att inrätta verkstäder på landet och där tillhandahålla sina tillverkningar icke åstadkomma städerna nämnvärt avbräck, eftersom detta icke heller blivit följden av de redan förekommande s. k. gärningsmännen ute i socknarna. Däremot skulle nämnda rättighet i förening med till-

låtelse att i städerna utbjuda och försälja sina tillverkningar ofelbart komma att »i en snar framtid utöva en synnerligen tryckande inverkan på städernas hantverkare». Dessa hade nämligen att räkna med högre levnadskostnader och i många fall dyrare material än hantverkarna på landet, medan flertalet konsumenter å sin sida ej fäste sig »vid arbetets utseende och beskaffenhet, utan endast vid varans pris».

Det gjordes på den tiden i allmänhet skillnad mellan närings- och handelsfrihet, ehuru, såsom av de nyss anförda uttalandena framgår, en sammanblandning ofta måste komma i fråga. För belysandet av specialfrågan om utvidgad handelsfrihet för landsbygden må ytterligare ett par yttranden anföras.

För en reform i sådan riktning var handlandesocieteten i Borgå, vilken ansåg utvidgad handel på landet såsom någonting »på det högsta gagneligt» och förordade inskränkningar endast med hänsyn till vissa varor, som för övrigt alltid intagit en undantagsställning. Talrikare voro de avstyrkande utläggningarna, bland vilka ett må refereras såsom utgående från — det föregivna — konsumentintresset. Helsingfors viktualiehandlande påpekade sålunda de missförhållanden, som inrotat sig i denna handel på landsbygden under tider, då den varit förbjuden.[1] Förutom utprångling av dålig vara hade härvid begagnande av »olaga mått, mål och vikt» förekommit i stor utsträckning »utan att tillbörlig kontroll däröver kunnat hållas.» Efter handelns frigivande skulle härutinnan ingen förändring till det bättre komma att ske, enär »konkurrens på stället» ej kunde komma i fråga. För övrigt bleve jordbrukaren även framgent tvungen att föryttra sina alster i städerna, och då blev det ju billigare för honom att samtidigt göra sina uppköp där. För konsumenten bleve därför enligt societetens övertygelse följden av hela reformen endast ökade kostnader och ständig »räddhåga för underslev». Verkan av denna utredning förtages emellertid genom den avslutningsvis tillfogade reflexionen, att »genom slik tillåten lanthandel städernas privilegierade viktualiehandlande alltid komma att lida.» Privilegiefrågan — detta städernas præterea

[1] Att en sådan icke tillåten lanthandel bedrevs »i oerhörd utsträckning och förmodeligen i mycket större skala än vederbörande det kan ana», intygas t. ex. av Viborgs läns lantbrukssällskap bland många andra.

censeo — kunde också i samband med spörsmålet om handelsfrihet få en mycket pregnant formulering, såsom fallet var t. ex. i det av handlandesocieteten i Viborg avgivna utlåtandet.

I närmaste samband med spörsmålet om näringsfrihetens utsträckande på landsbygden stod frågan om skråtvångets lättande eller upphävande i städerna. Från första början befann den sig i diskussionens brännpunkt. Redan de sakkunnigutlåtanden, Hushållningssällskapets kommission infordrat, kommo in på det givande kapitlet. Den som äran tillkommer att första gången i denna officiella diskussion ha framställt kravet på skråväsendets fullständiga avskaffande är, såvitt jag kunnat finna, major F. V. Edelsvärd å Maaskola nära Viborg. Man torde knappast taga fel, om man ställer detta — liksom hans näringspolitiska reformiver överhuvud — i samband med hans inflyttning från Sverige år 1850, alltså något år efter det skråtvånget blivit upphävt därstädes.[1] Alltnog — i ett betänkande av den 30 sept. 1856 betecknade han frågan om skråväsendet såsom det »förnämsta» av landets ekonomiska problem och pekade särskilt på tvenne olägenheter, som det förde med sig: »arbetsflitens, konkurrensens upphävande och lärotidens ordnande efter inskränkta, pedantiska och tryckande regler.» Betänkandet utmynnar i ett yrkande på »skråordningens ofördröjliga och oinskränkta upphävande.» I sin slutliga framställning uttalar sig även Hushållningssällskapet — såsom ovan antytt — vidlyftigt om skråna i samband med sitt förslag till reformer. Också Manufakturdirektionen jämte kommitterade ställde sig ju kritiskt till skråväsendet. Tydligen var det en rätt allmän åsikt Frenckell gjorde sig tolk för, då han förmenade hallrätt och skråtvång vara »vårt sämsta arv från medeltiden.» För egen del ansåg Manufakturdirektionen, att »själve skråintressets ivrigaste försvarare börja omsider se sitt misstag. I ständig konkurrens med främmande fabriks- och hantverksvaror gå de flesta av våra hantverksstäder under, därest ej näringen, såsom i utlandet och i kejsardömet, göres mera fri. Under sådana förhållanden synes det vara ound-

---

[1] Elgenstierna, Ättartavlor, II, sid. 396 f. Ett annat betänkande med snarlik syftning hade avfattats av G. Silfverarm i oktober 1856.

vikligt, att sättet för slika arbetares antagande och utbildning varder förenklat och ett friare fält för deras verksamhet berett.»

I själva verket var det en mycket lång meritlista, som redan dessa förberedande instanser uppgjort för skråväsendets räkning. Då Hushållningssällskapet här utan tvivel lämnat den fullständigaste karakteristiken, skall jag börja med dess framställning. I dess betänkande heter det alltså, att skråinrättningarna verkade hämmande »både med avseende på hantverksidkarna själva och den konsumerande allmänheten samt hela samhället. Vad de förstnämnda angår, förminskar skråtvånget ofta hos dem den egna verksamheten och omtanken, berövar dem den mäktiga impuls till fortsatt framåtskridande, som ligger uti den fria tävlan, gör dem likgiltiga att förskaffa sig den kännedom om industrins framsteg och förändringar, som isynnerhet i vår tid, då dess utveckling gör så snabba steg, är av stor vikt, ja alldeles oumbärlig. Genom den småaktiga och ofta orimliga gränsbestämningen emellan de olika yrkenas arbetsrätt alstras hantverkarne emellan ständiga tvister och söndringar.» Och vad slutligen skrånas inverkan på samhället beträffade, så framhölls det, att »ett arbetsförbud emot flertalet av medborgare till förmån för ett mindre antal» nödvändigt måste ha menliga följder; »samhället borde naturligtvis även behjärta deras belägenhet, som befinna sig utom-skråna, men nu utestängas från möjligheten att genom hantverksidoghet vinna sin utkomst. Även kränkes samhällets och lagens helgd, då genom skråordningen en till sin natur oskyldig och fullt berättigad hantering stämplas som en förbrytelse, och det är fara värt, att mången, som jagats ifrån ärligt näringsfång, i en sådan medfart ansett sig finna en ursäkt för brott och sin avoghet mot hela samhället.»

Strängt taget var det icke så mycket att tillägga till den negativa karakteristik, som sålunda från början förelåg. Här må dock åter Borgå magistrat åberopas, vars skarpt avvisande hållning till »städernas näringsmonopolium» tidigare belysts. Skråväsendet avfärdas med följande retoriska vidräkning: »Det av skråna under barbariets herravälde lämnade skydd har under tidernas längd förvandlat sig till ett hämmande tvång, som vid den vunna upplysningens dager visat sig såsom fullkomligt förtryck; medlen, varigenom de under okunnighetens mörker ver-

kat i yrkesskicklighetens intresse, hava i samma grad som civilisationen segrande framträngt, tett sig såsom otillräckliga barndomsförsök, deras verksamhet för sedlighet och moral har i samma mån givit otillfredsställande resultat, som skolorna, vilka åtagit sig bildningens höga värv, blivit fullkomnade; av skråmedlemmarnas forna inbördes hjälpsamhet och välvilja sökas förgäves några spår, dessa av de gemensamma farorna alstrade och närda ungdomsvarma känslor hava sedan långa tider tillbaka givit vika för hatet och avunden; och vad slutligen beträffar den mångbeprisade enigheten, så har den urartat till den mest obarmhärtiga egoism, endast vid fråga om medbröders förföljelser företeende anblicken av samdräkt. Det vore i sanning på tiden, att dessa gengångare från framfarna dagar finge sjunka i sin redan länge färdiga grav. Deras slocknande ära skulle därigenom säkert vinna lika mycket som samhället.» Slutsatsen kan naturligtvis ej bli mer än en, nämligen den, att »näringarna, om de till följe av i faktiska förhållanden rotade rättigheter ej genast kunna helt och hållet befrias från allt skråtvång, de åtminstone så mycket som möjligt må därifrån steg för steg frigivas.» Även om Borgå magistrat i vissa punkter gjorde anmärkningar mot Manufakturdirektionens förslag, så ledde dess här ovan angivna grunduppfattning i sina konsekvenser utöver detta. Så kunde magistraten t. ex. ej inse, varför den föreslagna befrielsen från föreskrivna läro- och gesällår skulle begränsas till de 18 uppräknade hantverksyrkena. Den borde tvärtom »gälla alla hantverk med undantag av guldsmeder samt sådana yrken, där möjlig okunnighet kunde bliva i något hänseende vådlig.» Och den teoretiska argumenteringen för en sådan utvidgad frihet har fått den icke oävna formuleringen, att »tävlan och konkurrensen äro skicklighetens säkraste kontrollörer.»

Icke fullt lika radikalt uttalade sig hantverksidkande borgerskapet och magistraten i Helsingfors, vilkas medvetet konstitutionella ståndpunkt det tidigare varit fråga om. Hantverkarna funno visserligen »skråna icke vara en tidsenlig institution, helst de i de flesta av de hantverk, som bilda skrå, isynnerhet i landets mindre städer, utgöras av alltför få medlemmar för att ens kunna verka och uträtta allt vad de borde.» Men å andra sidan kunde man icke avskaffa alla föreskrifter om lärotid och yrkes-

skicklighet, emedan industrien hos oss »ännu icke utträtt ur omyndighetsåldern, om ens ur barnaåldern», och det förty skulle »lända till både allmän och enskild skada, om alla de s. k. banden med ens försvunno». Om förra delen av detta uttalande kunde magistraten utan svårighet förena sig, eftersom den ju i princip ställt sig på näringsfrihetens grund.

Det har givetvis sitt särskilda intresse att finna stadsmannanäringarnas företrädare uttala sig i den riktning som representanterna för Helsingfors och Borgå. Men icke mindre intressant är ur en annan synpunkt det försvar för skråväsendet, som på olika håll presterades. Ty det enda, som vid denna tid sades till skråtvångets favör, kom från städernas borgerskap. Såsom redan antytt, voro emellertid motiveringarna av mycket olika värde.

Till de enklare avstyrkandena hör onekligen borgerskapets i Tavastehus yttrande om skråna. Även om konsumenternas intresse beaktas i och med reflexionerna om ett tilltagande bönhaseri såsom en väntad följd av skråtvångets upphävande, så undgår man dock icke en bestämd känsla av att huvudargumentet var den förändring för hantverkarna själva, som skulle bli följden av den nämnda eventualiteten. I synnerhet i »landets mindre befolkade städer» bleve nämligen »fattigdom och torftighet den erfarne hantverkarens olycklige lott.» Samma tanke har fått ett mera drastiskt uttryck i det utlåtande hantverkarna i Willmanstrand avfattade. Trots den något styva formuleringen kom det klara verba från denna landsända. Särskilt bekymrade det de goda mästarna, med vad, »i händelse var man och kvinna vore hantverkare, desse kunde sutenera sig, då ingen återstode, som begagnade sig av deras hantverk.» Man ville hava betonat, att »nu redan tillräckligt antal hantverkare finnas å varje ort förutom gesäller, som dagligen vandra ikring för att söka sin bärgning.» Det avskräckande perspektivet slutar självfallet med förvissningen, att »ett tiodubbelt antal tiggare, än vad redan nu finnes, komma att ligga samhället till last.»

På ett högre plan stod den framställning av skråväsendets nödvändighet, som flöt ur Åbo-hantverkarnas sirligare penna. Där uttalas förmodan, att klandret mot skråväsendet egentligen riktat sig mot »de numera upphävne, strängt slutne skråen i Tyskland och Frankrike», medan skråna i vårt land »åtminstone

på sednare tider ej givit skäl till samma hårda dom.» Vad beträffar näringsfrihetens grundsats, så hade därom ännu ej vunnits fullständig klarhet vare sig i teorien eller praktiken. »Dock torde man redan — heter det — kunna anse såsom utrett, att en sådan frihet visat sig högst menlig för de egentliga hantverksidkarena och detta i tvenne avseenden; först däri att den, fullständigt tillämpad, lämnar hantverksrörelsen nästan uteslutande i det större kapitalets hand, med vilket en tillverkning i mindre skala ej kan uthärda tävlan. Härav följer, att hantverksrörelsen går under och försvinner samt efterträdes av fabriksindustrien.» Men även om hantverkaren skulle stå sig i kampen med kapitalisten, utsattes han för faror från rakt motsatt håll, från arbetarens sida. Den föreslagna friheten medförde nämligen »icke allenast en för hantverksmästaren ruinerande nedsättning av tillverkningens pris, som jämväl är skadlig för den s. k. frie arbetaren», utan även ökad svårighet »att bibehålla duglige arbetare eller förskaffa sig andra i de avgåendes ställe.» Så snart arbetaren behärskade sitt yrke, skulle han nämligen överge sin mästare och börja arbeta på egen hand — till skada för både sig själv och samhället. Ty han saknade i de flesta fall »ej blott den moraliska, intellektuella och praktiska underbyggnad, som erfordras för att kunna begagna en sådan rättighet (d. v. s. till självförsörjning), utan även därtill nödig stadga och erfarenhet.» Han skulle gifta sig utan möjlighet att underhålla en familj, och, heter det avslutningsvis, »i de flesta fall slutar sålunda denna arbetarens självförsörjning med — fattigförsörjning.» De gällande författningarna betraktades således som »ett hälsosamt korrektiv» mot arbetarens »obetänksamhet», en uppfattning, som vi få anledning att närmare dröja vid på tal om föreskrifterna angående laga försvar.

Hantverkarna i Åbo skärskådade emellertid frågan även ur konsumenternas synpunkt. De medgåvo, att övergången till fabriksindustri — enligt dem den närmast tillhandsliggande följden av näringsfriheten — kunde »medföra fördelar för konsumenten», ehuru hantverkets försvinnande å andra sidan »i statsekonomiskt avseende var i hög grad vådligt genom egendomens hopande på färre händer och undergången av en burgen och nyttig samhällsklass.» Men även i det fall, att hantverket bleve bestående, skulle konsumenterna »bliva lidande genom

arbetarens självförsörjningsrätt, sålunda att den frie arbetarens tillverkningar, även vid antagen lika skicklighet, gemenligen komma att bliva mästarens underlägsna av brist på både nödig kontroll och kapital till anskaffande av dugliga råämnen.» Dessutom saknade en sådan arbetare »tillgång att ersätta en fördärvad eller förskingrad tillverkning, vartill konsumenten försträckt själva varan.»

Ur det givande Åbo-utlåtandet må ytterligare ett par allmänna reflexioner anföras. Där hänvisas till andra länders erfarenheter. I Preussen hade man t. ex. efter en period av näringsfrihet »genom författningen av 1849 i huvudsaken återgått till det äldre systemet.» Och »i grannriket Sverige har missnöjet med näringsfriheten yttrat sig i skilda petitioner, vilka ständigt förnyas.» Tydligen i medvetandet, att man här rörde sig på ett synnerligen diskutabelt område, fastslås därefter en gång för alla följande: »Antages likväl, emot verkliga förhållandet, att näringsfriheten visat sig ändamålsenlig i andra länder, så följer därav för ingen del, att så även vore fallet hos oss. Möjligt och sannolikt är, att större frihet i detta avseende kunnat, jämte ovannämnde olägenheter, även medföra viktiga fördelar i ett tätt befolkat och i industriellt avseende längre framskridet land än Finland, genom det större tillfälle till arbetsförtjänst, som därmedelst beretts för en talrik bröd- och sysslolös befolkning. Hos oss råder åter ett nästan motsatt förhållande, åtminstone i städerna, där svårigheten att erhålla arbetare, även utan skicklighet i något yrke eller slöjd, år från år tilltager. Att åter den obesuttna allmogen på landet skulle till den grad sakna tillfälle till arbetsförtjänst, som av ett och annat i Hushållningssällskapets protokoll intaget utlåtande vill synas, är föga sannolikt och kan, om förhållandet verkligen är sådant, icke hava sin grund i något skråtvång, som åtminstone på landet aldrig existerat, utan i okunnighet och bristande företagsamhet, om icke ren håglöshet.»

De tvenne ovan behandlade frågorna — om utvidgad handels- och näringsfrihet på landsbygden samt om skråväsendets avskaffande i städerna — skulle även hänskjutas till resp. guvernörer, på vilka det ju sedan ankom att ytterligare uttala sig angående ändring av stadgandena om laga försvar. Av ett

visst intresse är det onekligen att taga del av guvernörsämbetenas bidrag till diskussionen om näringsförfattningens modernisering.

Vad först den av städernas representanter så starkt framhävda grundlagssynpunkten beträffar, så kom den till sin rätt endast i det yttrande guvernörsämbetet i Åbo och Björneborgs län avgav [1]. Ehuru för sin del godkännande de principer, som lågo till grund för reformförslagen, hävdade nämnda ämbete, att städernas privilegier kunde ändras endast på grundlagsenlig väg. De övriga guvernörerna gåvo i allmänhet sitt förord åt reformförslagen dels med, dels utan anmärkningar beträffande detaljerna.

I fråga om grunduppfattningen rådde således ingen större skiljaktighet mellan guvernörerna, som i allmänhet lade i dagen rätt mycken förståelse för reformsträvandena. Ur ett par av dessa utlåtanden må dock utdrag göras till belysande av den rätt anmärkningsvärda fördomsfriheten i denna instans.

Guvernörsämbetet i Åbo, som för övrigt tecknade en dyster bild av den utarmade konsumentens ställning till en ständigt rikare kår av spekulerande och vinningslystna producenter och köpmän, fastslog, att städernas s. k. privilegier och det därpå grundade förbudet mot lantmannens fria verksamhet i sekler utgjort och fortfarande utgjorde »den mur, som sätter ett ogenomträngligt hinder i vägen för all nyttig konkurrens samt för industriens sanna utveckling och spridande av dess välgärningar bland folket. Samma monopoliserande lagstiftning måste även anses vara orsaken till de finska hantverkeriernas välkända underlägsenhet i jämförelse med utlandet.» Den föreslagna näringsfriheten betecknas därför såsom »den enda väg, som kan leda till ett för landet önskvärt mål med avseende å näringslivets gestaltning.»

Längst i frisinne gick måhända guvernören i Helsingfors J. M. Nordenstam, annars känd som en bister och befallande militär. Den enda fråga han ville framställa med anledning av de gjorda förslagen var, »om icke denna frihet, då den engång medgives, kunde genast utsträckas ännu längre», än Manufakturdirektionen föreslagit. Han hänvisade till erfarenheterna i Sverige av skråväsendets upphävande 1846 och föreslog, att grundsatserna i den

[1] I guvernörens frånvaro var utlåtandet undertecknat av landssekreteraren Ekbom och landskamrer Schauman.

svenska fabriks- och hantverksordningen av nämnda år måtte tillämpas också i Finland. Hans ämbetsbroder i Tavastehus, friherre O. Rehbinder, synes av taktiska skäl varit böjd för ett successivt genomförande av de nya grundsatserna. Man finge nämligen räkna med »häftiga opinionsstrider, föranledda av inrotad vana med den uråldriga och numera helt och hållet olämpliga skråordningen». Men man kunde hoppas, att de nya lagstadgandena, »efter hand utförda», skulle »småningom framkalla en bättre övertygelse, sedan man varit i tillfälle att inse den mångfaldiga nytta och det allmänna välstånd», de komme att medföra.

Guvernör A. Lavonius i Uleåborg siktade främst på en lösning av det tilltrasslade problem de oenhetliga föreskrifterna för den industriella verksamhetens skilda huvudarter erbjödo. Grundfelet med den gamla näringsförfattningen var just denna indelning i »slöjd» till självförsörjning, hantverk och fabriksindustri, varvid man utgick från skråbundenheten såsom det naturliga, medan frihet därifrån måste åstadkommas genom en undantagslag. Då var det riktigare att hålla sig till »grundprincipen, att näringsfrihet är regel, men skråband undantag därifrån». Ty annars skulle det inträffa, att »den naturliga frihet, som ej fås i laga väg, sökes och uttages genom författningarnes kringgående eller eluderande på mångfaldigt sätt.» Genom det föreslagna förfarandet bleve också frågan om yrkesutbildningen, gesällskap och mästerskap, i hög grad förenklad. Och så skulle både fabriksindustri och hantverk komma att »fritt utveckla och lyfta sig efter tidens krav, utan beroende av särskilda tillfälliga undantagslagar, dem lagstiftningen, huru påpasslig den ock må vara, sällan eller aldrig hinner i behörig tid utfärda.»

Återstår så ännu frågan om laga försvar, som ju alldeles särskilt hade hänskjutits till guvernörerna. Den har ju redan skymtat fram på mer än en punkt i det föregående. På sätt och vis utgjorde den själva utgångspunkten i Hushållningssällskapets reformförslag, och i varje fall måste en utvidgad näringsfrihet medföra verkningar för den del av befolkningen, som stod utanför den traditionella produktionsorganisationen. Vi skola här redogöra för de meningar, som yttrades i detta den dåtida socialpolitikens kanske centralaste problem.

I denna fråga var samstämmigheten mellan guvernörerna icke så stor som i dem vi tidigare behandlat. Med hänsyn till den föreslagna ändringen av K. F. den 14 jan. 1852 yttrade sig guvernörerna i Viborgs och S:t Michels län jämförelsevis svävande, medan guvernörerna i Kuopio och Uleåborgs län bestämt motsatte sig moderniseringen. Guvernörsämbetet i Åbo samt guvernörerna i Nylands, Tavastehus och Vasa län tillstyrkte däremot en reform också i detta avseende.

Det liberala kravet må här få företrädas av guvernören i Helsingfors, Nordenstam, vars fria syn på skråväsendet redan tidigare antytts. Han gick även i fråga om laga försvar längre än Hushållningssällskapet, som ju hade sökt tillgodose jordbrukets behov av arbetskraft genom att tillförsäkra det en arbetsstyrka av obesuttna mot lega vissa tider av året. Detta stode emellertid i strid med grundsatsen att också denna samhällsklass skulle få ärligen livnära sig *bäst den syntes.* »Ett sådant lagmotiv måste — heter det — på det högsta ogillas, ty vår lagstiftning har hittills icke känt, mindre godkänt ett sådant förtryck av medborgare mot medborgare; och icke heller kan den tid, som är, tillåta att i lagstiftningen adopteras dylika grundsatser. Tvärtom söker man nu åt alla samhällsklasser hävda *deras medfödda rättigheter*[1] till fri och ärlig självförsörjning på vilken väg envar anser för sig lämpligast». Såsom försvarslös skulle enligt Nordenstams uppfattning anses endast den, som »icke är i allmän tjänst eller idkar fria konster, studier, handel, fabriksrörelse, hantverk, sjöfart, jordbruk, bergsbruk eller annat dylikt näringsfång eller bevisligen av egna tillgångar eller genom andras vårdnad äger sin bärgning eller innehar sådan tjänst, som gällande legostadga för husbönder och tjänstehjon samt handels- och fabriks- och hantverksordningar föreskriva eller ock eljest, enligt intyg av behörig auktoritet eller tjänsteman, är känd såsom den där ärligen sig försörjer.» Och för att ytterligare belysa Nordenstams fördomsfrihet må nämnas, att enligt hans tanke borde envar, som föll samhället till last och olägenhet, »*av vad stånd han för övrigt vore*[1], såsom försvarslös behandlas.» Nordenstam förelade också ett eget förslag till förordning om laga för-

[1] Kurs. av B. L.

svar, om vilket han själv säger, att det var hämtat »huvudsakligast» ur den dågällande svenska författningen i samma ämne av 29 maj 1846.

Den kraftigaste polemiken mot den liberalism, som talar ur Nordenstams betänkande, kom icke från guvernörshåll, utan från en av de personer i mera privat ställning som begagnade sig av den medgivna rättigheten att bryta en lans för sin samhällsuppfattning. Denne, lagman P. E. Falck, må i vår översikt få gälla såsom representant för den konservativa åskådning, mot vars inflytande de föreslagna reformerna onekligen utgjorde ett kraftigt hot.[1]

Falcks ton är från början polemisk: »Man skriker om frihet, men fri diskussion i ämnen, som en gång fått allmänna ropet för sig, är icke tillåten» — heter det med en för den tiden något överraskande vändning. Det var dock ej så mycket mot »ordet näringsfrihet» som mot dess »oriktiga tillämpning» han drog i härnad. »Adertonde århundradets filosofer, vilka först bragte frågan därom på tapeten», få sig en släng i förbifarten och huvuddelen av utläggningen går därefter ut på att motivera Falcks egen ståndpunkt. Han höll före, att »i ett samhälle förslår ej endast individuell frihet. Man bör ock se till, att en individs frihet icke obehörigen hindrar de övrige samhällsmedlemmarna i utövning av deras frihet. Sådant inträffar dock, om t. ex. en person, genom oförmåga, håglöshet och lättja försätter sig utur stånd att livnära sig och sin familj samt faller kommunen till last. Kommunens idoga och förutseende medlemmar *tvingas* sålunda att draga en tunga, varav de varken hava nytta eller nöje. Till förekommande, så vitt möjligt är, av slikt förhållande har man vid statsfördragets uppgörande något inskränkt varje enskilds rättigheter för att försätta alla samhällsmedlemmar i tillfälle att behörigen njuta de återstående. För sådant ändamål är samhället för sitt bestånd även berättigat att fordra utav sina medlemmar iakttagande av vad som till samhällets allmänna bibehållande och förkovran är nödigt. En omyndig förklarad får icke efter behag använda sin egendom: på samma sätt äger icke heller den samhällsmedlem, vilken ej ingiver erforderlig säkerhet för sitt görande och låtande, fritt bestämma om sin verksamhet i staten; utan skall

[1] Son till senatens viceordf. A. H. Falck, var Falck sedan 1836 lagman i Åbo och Björneborgs lagsaga.

envar underkasta sig de former och stipulationer samhället (kollektivt) anser nödiga för sitt bestånd och välbefinnande. Vanligen har man ansett samhällsmedlemmarna lämna mera säkerhet åt detsamma, ju mera de genom dess omstörtning hava att förlora; och av sådan anledning har man även ställt den s. k. lösa okunniga befolkningen under ett slags förmynderskap av de besuttne medborgarne såsom mera intresserade uti statens bibehållande samt mera i tillfälle att verka härtill genom sin större upplysning och sin större risk.»

Som stöd för en sådan samhällsuppfattning åberopar Falck tvenne franska författare, Fréquier och Capefigue[1], samt de fornsvenska lagarna, ur vilka han med lätthet härledde de då gällande lagbestämmelserna om laga försvar. »Visserligen hava — heter det vidare — i tidernas längd missbruk härutinnan inrotat sig; men att med 1789 års revolutionsmän i Frankrike på en gång lösgiva alla band åt en tanklös, obildad, fattig samt således även lättast för omstörtning av samhällsinrättningar fallen population, vore i sanning att draga på sig alla de olägenheter, varpå nyssnämnda land i sednare tider lämnat exempel». Slutsatsen blir givetvis, att lagarna om försvarslöshet och näringsfrihet borde »med största försiktighet behandlas och ändringar däruti ej lättsinnigt göras.»

Denna förberedande diskussion slutade alltså — oavsett grundlagsfrågan — i ett till synes olösligt dilemma: Å ena sidan en konservatism, som, stödande sig på vissa samhällsfördragsteorier, ansåg inskränkningar i näringsfriheten absolut nödvändiga; å andra sidan en liberalism, som med utgångspunkt i den fria förfoganderätten över arbetskraften påyrkade nedbrytandet av alla hämmande skrankor.

Även i fortsättningen skulle liknande åskådningar kämpa om reformprojektets öde på dess långa väg mot målet. Men ju mera detaljerna började framskymta, desto färre anledningar hade man givetvis till rent principiella meningsyttringar.

---

[1] Av den förres arbeten nämnes *Des classes dangereuses de la société*, av den senares *La société et les gouvernements de l'Europe depuis la chûte de Louis-Philippe jusqu' à la presidence de Louis Napoléon Bonaparte.*

Meddelanden och aktstycken.

Två bidrag till belysning av Johan Bonsdorffs författarverksamhet.

I. Tvisten angående Johan Bonsdorffs disputation om de egyptiska plågorna.

I en föregående årgång av denna tidskrift har förf. av detta meddelande berört den bekanta konflikten mellan prof. J. Wallenius och Johan Bonsdorff rörande tryckningen av den senares disputation *de plagis Aegyptiacis*[1]. Vår framställning stödde sig då på uppgifterna i Bonsdorffs självbiografiska anteckningar, vilka voro oss tillgängliga i avskrift. Sedan originalet därav numera återfunnits jämte därtill fogade bilagor, har det synts lämpligt att ytterligare belysa saken med ledning av dessa bilagor.

Bonsdorff berättar, såsom vi tidigare framhållit, att Wallenius hösten 1809 muntligen och en tid senare skriftligen vägrat att i sin egenskap av filosofiska fakultetens dekanus giva sitt imprimatur på de sista delarna av disputationsserien »de plagis Aegyptiacis». Den resolution, varigenom tryckningstillstånd förvägrades Bonsdorff, finnes även bland ovannämnda bilagor. Wallenius framhåller i resolutionen till en början det välbehag, varmed han genomläst den innehållsrika (copiosa), sorgfälliga (exquisita) och välavfattade (digesta) framställningen, vars grundliga lärdom han ej kunde underlåta att prisa. Då de akademiska konstitutionerna emellertid förbjödo de disputerande att överskrida gränserna mellan de olika fakulteterna och dissertationen innehölle sådant, vars överensstämmelse med trosläran borde prövas av teologiska fakulteten, kunde Wallenius likväl icke medels sitt imprimatur ge tillstånd till dess tryckning. Särskilt fann han betänkligt att bedöma det, som i disputationen yttrades gentemot trovärdighe-

---

[1] Se förf:s artikel: *Johan Bonsdorff, upplysningsradikalen och oppositionsmannen*, I i denna tidskr. 1925, sid. 18—31, särsk. sid. 24—26; jfr I. Heikel: *Filologins studium vid Åbo universitet*, sid. 264—269.

ten av de mosaiska underverken och om påskriterna såsom vidskepliga handlingar (de superstitioso (ut Auctori placet) instituti Paschatis consilio). I en skrivelse till det akademiska konsistoriet förklarade Bonsdorff maliciöst, att han alls icke misskände Wallenii nit för de akademiska konstitutionernas helgd. Han ansåg likväl, att konstitutionernas stadganden endast krävde, att »egentligen teologiska eller medicinska disputationer (Wallenius hade gjort gällande, att vissa partier av disputationen berörde medicinska fakultetens område) borde granskas av resp. teologiska och medicinska fakulteterna, medan det dock vore en given sak, att Bonsdorff såsom linguarum professor vore berättigad att under filosofiska fakultetens inseende presidera för disputationer såväl i »Philologia som Medica Sacra.» Endast om troslärorna, sådana de i de symboliska böckerna äro avfattade, bleve trädda för nära, kunde en teologisk censur komma ifråga. Disputationen innehölle emellertid blott historiska rechercher, vilka icke hade den ringaste gemenskap med den kristna religionens sanningar. Dock motsatte sig Bonsdorff icke direkte censurmålets kommunicerande med teologiska fakulteten, av vars upplysning han förväntade sig, att disputationens oskuld bleve rättfärdigad. Om även medicinska fakulteten skulle höras, borde också juridiska fakultetens utlåtande inhämtas, tillägger han giftigt, ty i sjunde paragrafen förekommo en del anmärkningar om den mosaiska lagstiftningen.[1]

Det akademiska konsistoriet inhämtade utlåtande av filosofiska fakulteten, som ogillade Wallenii åtgärd. Ej heller i konsistorium vann Wallenius understöd, men biskop Tengström förbehöll sig ett uppskov för att förlika parterna. Efter överläggning med Wallenius överlämnade han sedan till Bonsdorff en promemoria på de ställen, som enligt hans tanke förtjänade att ändras. Ehuru Bonsdorff förklarat sig villig att vidtaga smärre korrigeringar, vägrade han dock att tillmötesgå biskopens önskningar, emedan, som han tyckte, projektet gick ut på att nedstämma hela tonen och att omskriva hela meningar.

Bland bilagorna till Bonsdorffs minnesanteckningar finnas även de med Tengströms handstil på tvenne lösa pappersblad i hast nedkastade anmärkningarna mot disputationen »de plagis Aegyptiacis». Det är av intresse att närmare taga del av de upplysningar de kunna lämna i det celebra censurmålet. Till en början må det framhållas, att de till fullo bestyrka det av oss uttalade förmodandet, att Bonsdorff i enlighet med sitt eget påstående ej gjort några eftergifter eller företagit några korrigeringar av betydelse i manuskriptet, ty samtliga de av Tengström påtalade uttrycken återfinnas i oförändrad form i den tryckta disputationsserien.[2]

[1] Bil. 8 o. 9 i Bonsdorffs »Academiska Bana». Wallenii resolution är daterad 23/1 1810.

[2] Jfr förf:s uppsats sid. 26, not 1.

Hurudana voro då de av Tengström föreslagna, men av Bonsdorff förkastade ändringarna? Man kunde förmoda, att några mera djupgående sakliga korrigeringar företagits, då Bonsdorff, såsom han själv säger, varit villig till retucheringar, blott dessa ej tillspillogåve disputationens huvudtankar. Detta är dock knappast fallet. De förklaringar Bonsdorff giver på underverken synas icke ha blivit antastade i det Tengströmska ändringsförslaget.

Tendensen i detta förslag synes bl. a. ha varit att ge förklaringarna en mer hypotetisk och mindre absolut form. Så ville Tengström, att det ej borde heta, att det »vore alldeles otroligt» (incredibile sit), att Moses före utvandringen ur Egypten hade pålagt israeliterna att »fira minnet av denna händelse, som ännu icke inträffat». Det borde hetat, att det »vore skäl att betvivla» (dubitare liceat) detta. Och då det omedelbart härefter säges, att »vi därför med all rätt påstå» (jure omnino ponimus), att den mosaiska berättelsen om påsken och påskbruken vore interpolerade långt efter uttåget, så önskar Tengström en ändring till: »vi förmoda ej utan skäl.» (haud immerito suspicamur.) Litet längre fram skulle åter uttrycket »så mycket säkrare som» (eo certius quo) utbytas mot »synes troligare» (probabilius videtur)[1]. Redan dessa exempel tyckas berättiga Bonsdorffs påståenden, att det var meningen att helt nedstämma tonen i disputationen. —

Andra ändringsförslag syftade att genom ett ändrat ordval undvika en antydan om motsättningen till den ortodoxa uppfattningen. Sålunda önskade Tengström på tal om den uppfattning de ortodoxa (orthodoxi) hade om gräshoppornas härjningar använda ett mer neutralt ord de mera noggranna (cordatiores.)[2] Likaså söker biskopen få en del skarpa uttryck, som riktade sig gentemot en alltför stor lättrogenhet i förhållande till de bibliska källorna, mildrade. Då Bonsdorff säger: »Men dessa argument och bevis och de, som eljes pläga anföras för att styrka ett förmodat under, äro av så ringa vikt, att de ej oroa någon annan än den, som åt sina fördomar eller liksom med modersmjölken insupna åsikter vill giva något slags helgd», så föreslår Tengström blott, att det borde sägas, att »det ginge an att underkasta saken en sorgfälligare undersökning.»[3] Och då Bonsdorff säger, »att sådana inkast icke vore svåra att bemöta», som hopsattes av dem, vilka framhöllo, att Mose förutsägelse om boskapspesten, vore ett bevis på dennes glänsande siarförmåga, så mycket mer glänsande som israeliternas boskap enligt hans spådom helt skonades, och att böldsjukdomarna, så snart ugnssoten efter Mose föreskrift blivit utströdd, utbrutit ej blott bland folket utan även bland de egyptiska

[1] Del VII, sid. 3, not c i den tryckta disp.
[2] D. V, sid. 4.
[3] D. IV, sid. 8.

teckentydarna, som vanligen gingo fria från sjukdomen, så föreslår Tengström, att gendrivandet av dessa argument helt enkelt borde inledas av orden »Men häremot kan det invändas.»[1] Också vid häntydningarna om att Mose utsträckande av staven och en del andra yttre handlingar vore att betrakta som vidskepliga åtgärder, önskar Tengström utesluta det farliga ordet superstitiosus, vidskeplig. I ett fall låter han det ersättas av eodem, vilket här reducerade åtgärden till en signifikativ handling, i ett annat fall med religiosus, d. v. s. religiös.[2] Då det i bibeln heter, att alla människor och djur, som befunno sig ute blevo dödade av hagelfallet invänder Bonsdorff: »Månne icke den visar sig alltför lättrogen, som tror sådant.» Hela denna mening föreslås till uteslutning. Blott följande mening, som innehåller förmodandet, att berättelsen måste betraktas såsom hyperbolisk, har funnit nåd inför granskarens ögon.[3]

Ehuru Bonsdorffs försök att förklara undren som naturliga tilldragelser i sak icke antastas, synes ändringsförslaget syfta till att hindra den rådande tendensen gentemot undertron att alltför klart ta sig uttryck. På tal om bibelns skildring av gräshoppsplågan, dess plötsliga uppträdande och hastiga försvinnande, fäller Bonsdorff uttrycket, att berättelsen »i våra öron klingar som ett under» (in auribus nostris miraculosa sonant), ehuru det var fråga om en i österlandet helt vanlig och naturlig företeelse. De ovan citerade orden borde enligt ändringsprojektet emellertid utelämnas.[4] Då Bonsdorff i fråga om böldsjukdomarna, som enligt bibeln hade skonat israeliterna, framhåller, att detta faktum ingalunda vore att betrakta som ett under (ne is quidem miraculi in hac re existentiam probasse censendus est), emedan Gosen såsom högre beläget var sundare till sin natur, så önskar Tengström införa uttrycket, att det ej »vore att uppfatta som en ovanlig händelse.»[5] Ej heller den sats, i vilken det framhålles, att man bör akta sig att tro, att den avskyvärda pesten (som slog allt förstfött bland egypterna) uppkommit genom ingripande av den gudomliga allmakten, har lämnats orörd. Med hänsyftning till den föregående bevisföringen föreslår Tengström följande sats: »Det är således möjligt att återföra uppkomsten av denna, den mest farliga farsot till naturliga orsaker.»[6]

Slutligen bör det anmärkas, att Bonsdorffs bedömande av Mose förtjänster i ändringsförslaget undergått vissa retucheringar. På tal om

---

[1] III, sid. 8.
[2] III sid. 9 not r; VII, sid. 2.
[3] IV, sid. 9.
[4] V, sid. 3.
[5] III, sid. 10.
[6] VII, sid. 8.

Mose förhållande till gräshoppsplågan säger Bonsdorff bl. a.: »Ehuru den heliga skrift tilldömer Mose stav och böner någon förtjänst om gräshoppornas försvinnande, så är det likväl klart, att *intet annat beröm tillkommer honom*, än att han förutsett plågans utbrytande och återgång.» Bonsdorff erhåller rådet, att använda uttrycket, »att man hellre borde tillskriva honom förtjänsten, att o. s. v.»[1] Senare skriver Bonsdorff: »Sedan de egyptiska plågorna således, såsom vi hoppas, klarligen blivit återförda till sina naturliga orsaker, kan knappast någon annan förmåga (virtus) och förtjänst (laus), i denna sak tillskrivas Moses, än att han vände faraos uppmärksamhet på de olyckor, som enligt naturens ordning (sponte naturæ) och tillföljd av klimatets egenheter (vi climatis) hotade att hemsöka Egypten.» Ändringsförslaget upptager: »Då således av det nu framförda framgår, att de egyptiska plågorna, som vi undersökt, knappast äro främmande för de vanliga naturlagarna, så anse vi, att Mose utomordentliga förmåga och förtjänst bestå däri», att o. s. v.[2] — Såsom synes innebär den sista korrigeringen en olika värdesättning av Mose person, även den ägnad att »stämma ned tonen.»

Vad vi ovan anfört av de föreslagna ändringarna må vara nog. Övriga korrigeringar äro av samma slag; deras anförande skulle icke omgestalta intrycket av det biskopliga ingripandets karaktär. Många av ändringarna kunna synas tämligen obetydliga, isynnerhet om vi taga i betraktande, att återförandet av de egyptiska plågorna till vanliga naturföreteelser, bortförklarandet av enstaka fakta såsom hyperboliska överdrifter eller såsom beroende på tidens vidskepliga föreställningar i sak ej på något sätt påtalas. Man frågar sig, om ej Bonsdorff kunnat gå in på de flesta av de ändringar, som rekommenderades av biskopen. Det bör emellertid framhållas, att ändringarna vid denna tid voro av större principiell betydelse än i våra dagar, då flere av de hos Bonsdorff förekommande förklaringarna, om gräshoppssvärmarna, om det egyptiska mörkret m. fl., återfinnas i kommentarerna till de vanliga bibelupplagorna. På Bonsdorffs tid voro dessa förklaringar ännu nya och krävde att kraftigare inpräntas i det allmänna medvetandet. En osäkrare formulering hade lättare på den tiden lett till att förklaringarna blott fattats som löst framkastade hypoteser. Och för Bonsdorff med hans vetenskapliga fanatism kunde något sådant icke få förekomma.

Å andra sidan är det lätt att förstå biskopens ändringar. Om han ock i sak icke hade haft något att invända mot Bonsdorffs satser, måste det för honom, den städse väl balanserade mannen, te sig onödigt att

[1] V, sid. 12.
[2] VII, sid. 15.

alltför mycket utmana den ortodoxa opinionen. För honom måste det förefalla rådligast, att i en försiktigare, mindre aggressiv form låta vetenskapen behandla de bibliska problemen, vilkas ömtåliga natur han med tiden alltmer lärt sig att ta hänsyn till.[1]

II. Ett angrepp på Johan Bonsdorff.

Om biskop Tengström sålunda intet hade att invända mot det centrala i Bonsdorffs framställning, så väckte däremot hans skriftställarverksamhet en ytterlig förbittring på hyperortodoxt håll. Såsom vi i den tidigare artikeln redan omnämnt, framkallade hans fortsatta exegetiska forskning ett häftigt angrepp emot honom i bibelsällskapet, »detta ypperliga seminarium för obskurantism och fanatism», som Bonsdorff kallar det. Kyrkoherden Joseph Hoeckert från Nousis ingav nämligen ett vidlyftigt memorial till sällskapet, vari han påkallade ett ingripande mot den djärve författaren. Då memorialet, som i avskrift är vidfogat till Bonsdorffs anteckningar, ger en god belysning av stämningarna på den ortodoxa sidan, må det i det följande refereras. Memorialet, som insändes till bibelsällskapet år 1818, angriper Bonsdorffs exegetiska skriftställeri i dess helhet, ej blott avhandlingen om de egyptiska plågorna, men då Bonsdorff's övriga disputationer ge uttryck åt samma strävanden som den nu närmast diskuterade dissertationen, låter det dock försvara sig, att detsamma upptages till behandling i detta sammanhang [2].

Hœckert begynner sitt memorial med att framhålla huru glädjande det var »för hvarje Bibelns och den Christna religionens vän» att se kejsaren och hans högste drottar och ämbetsmän uppeldade av nit och värma för den bibliska upplysningens spridande och särdeles att lära känna generalguvernörens intresse för finska bibelsällskapet. Lika oroande och smärtande måste å andra sidan vara att erfara, »huru denna härtills så helig och vördnadsvärd ansedde bok» vid akademin i Åbo offentligen förklarades för »en judisk slagdänga, uppfylld med orimligheter och dikter, dem ingen med sunt människoförnuft begåvad kunde tro och antaga»: »Credat Judæus Apella», heter det, »non ego». Man läse blott, säger Hoeckert, disputationerna: *de plagis Egyptiacis, de Ganymede vivente in Olympum surrepto, de Noaco arcam ingrediente, de vita Patriarcharum longissima* m. fl., så finner man strax, huru icke allenast Bibelns Gudomliga anseende omkullkastas, utan ock att den

[1] I förevarande meddelande ha vi utgått från, att vi ha att göra med ett verkligt medlingsförslag, ej som Bonsdorff uppger med ett av Wallenius uppgjort projekt. Detta synes, trots allt vad Bonsdorff anför, naturligast. Biskop Tengström var dock icke den man, som lät andra sätta pennan i hans hand i dylika saker.

[2] Memorialet är daterat 14/XI 1818.

trovärdighet, som vanligen tillerkännes Verldslige Skriftställare, alldeles fråndömes de Bibliska författare.» »Vår hittils trodda Lära om Skapelsen, Verldens ålder, Syndafloden, Gamla Testamentets Genealogi med mera» betraktas blott som judiska legender, »lika så ogrundade och löjliga, som vittnande om Auctorernas national högmod och fåfänga.» Till bevis härpå anföres vissa utdrag ur dissertationen »de vita Patriarcharum», såsom Bonsdorffs påstående, att alla siffror i de genealogiska tabellerna voro gjorda (quin omnes in tabulis hiscæ Genealogicis ficti sint numeri) eller den avslutande satsen, att det således i sanning syntes mest sannolikt, att hebréernas ej mindre än övriga folks äldsta historia och genealogi vore inhöljd och övertäckt med systematiskt utsmyckade fabler, och att det var alldeles fåfängt att på grund av dem söka fastställa en kronologi. Men den, som sorgfälligare undersöker världens höga ålder (senio) må erinra sig, att många vittnesbörd finnas i vår jords inälvor, som omkullkasta den mosaiska skapelseläran och som visa, att hela den värld, som vi beundrande betrakta, är ett den eviga (forte Aeternum) gudomliga viljans verk. Sådana satser försvarades ifrån en akademisk kalender och inplantades hos blivande religionslärare och det på en tid då man som ivrigast och med stora penningsummor arbetade på bibelns tryckning på så många språk och på dess utspridande ibland alla folkslag, ja i en stad, där så många andliga auktoriteter samt ett talrikt och nitiskt bibelsällskap hade sitt säte. Hoeckert, som länge förgäves väntat på åtgärder från höga vederbörandes sida, såg sig nu nödsakad att till bibelsällskapets beprövande hemställa, om icke ett slikt försmädande av bibeln på tjänligt sätt borde förekommas av sällskapet. Vartill tjänade i annat fall hela bibelsällskapet? Vad gagnade bibeltryckningen och bibelutdelningen? Lönade det väl mödan att använda besvär och penningar på lögners och dikters tryckning? Vem läste väl framdeles en bok, sedan den »Academisk uplysningen om dess rätta halt och värde, hunnit blifva allmän Bröd.» Endera måste bibelsällskapet med styrka försvara sitt föremåls auktoritet eller ock, om motståndarna segrade, lägga ned gevär.

Det dugde icke att framhålla, att angreppen endast träffat gamla testamentets böcker och att den kristna läran därför kunde äga bestånd. Nya testamentets författare åberopade sig ju alltid på Moses och profeterna. Om deras skrifter ramlade, måste följaktligen även den på dem grundade nytestamentliga läran ha samma öde. »De hava Moses och profeterna», säger Jesus själv. Följaktligen måste Jesus varit lika blind som alla andra judar och icke vetat, att Mose skrifter innehållit lögner och dikter. Vad värde hade då hans egen lära? Därtill kom, att Gamla testamentets förkättrare, som ej ville tro annat än egen och andra samtidas erfarenhet, knappast kunde betrakta Nya testamentet såsom mera trovärdigt, särskilt som de många underverken och hemligheterna i detsamma lika litet överensstämde med vår erfarenhet som

Gamla testamentets berättelser. Saken vore av yttersta vikt. Varje människas själaro berodde av bibelns seger eller fall. Vore bibeln icke att lita på, så vore icke blott försoningsläran ogrundad, utan Guds tillvaro såsom ett rättfärdigt och belönande väsen, ja själva själens odödlighet vore oviss och hela religionen bleve »ett null och intet».

Ännu vore det tid att hämma ett så skadligt och lagstridigt lärosätt. På bibelsällskapet ankom det att ömma för bibelns helgd och att vidtaga åtgärder för att förekomma dess förnedring och totala förfall. Hoeckert uttalade till slut den förhoppningen, att saken måtte föredragas för kejsaren och akademiens kansler och att författningarna om censuren och förbuden emot »bibelsmädande skrifters »tryckning måtte efterlevas.

Bonsdorff berättar, att bibelsällskapet lagt Hoeckerts memorial ad acta. Om det sålunda icke ledde till någon påföljd, äger det dock sitt intresse, som ett vittnesbörd om de känslor, med vilka den radikale exegetens verksamhet möttes på månget håll. Ofelbart ligger det ock en klar konsekvens i Hoeckerts argumentering ur hans supranaturalistiska ståndpunkt. Han har pekat på en utvecklingslinje, som låg fördold i Bonsdorffs skriftställarverksamhet och som man på mindre ortodoxt kyrkligt håll ej uppfattade eller blundade för.

Eric Anthoni.

Översikter och granskningar.

Kristendomen och antiken.

Ivar A. Heikel: *De kristna och den antika hedendomen.* Helsingfors 1927, Söderström & C:o, 232 sid. Pris Fmk 60: —, inb. 90: —.

I företalet till sitt nya populärvetenskapliga arbete säger professor Heikel, att det »avser att giva kulturhistoriska skildringar och teckna personbilder från kristendomsförföljelsernas och martyrernas tid.» Arbetets tyngdpunkt ligger sålunda inom martyrhistoriens svåra gebit. Det rika material, som forskaren på detta område har till sitt förfogande, måste som känt begagnas med mycken varsamhet. Framför allt gäller detta den hart när oöverskådliga mängden av till vår tid bevarade skildringar av martyrernas lidanden och av de domstolsförhandlingar, som föregingo dödsdomarna. Dessa »martyrakter» äro till största delen litterära bearbetningar och fromma utsmyckningar av de ursprungliga autentiska källorna (domstolsprotokoll och åsyna vittnens berättelser). De bevisligen älsta akterna äro självfallet de mest tillförlitliga. Över dem, säger en framstående forskare (Otto Stählin), »ligger den litterära formen endast som en tunn slöja, som lätt omhöljer det verkliga händelseförloppet.» Men i martyrakterna av senare datum blir denna slöja allt tätare. Man nöjer sig icke mera med att enkelt och konstlöst berätta om huru de heliga männen och kvinnorna modigt sågo döden i ögonen, utan låter dem därjämte inför sina domare betyga sin tro i långa tal, vilka stundom gestalta sig till sannskyldiga teologiska disputationer. Det säger sig självt att dessa tal ej kunna vara autentiska. Vidare finner man i de senare martyrakterna allt oftare relationer om märkvärdiga drömmar och visioner, vilka martyrerna haft förrän de gingo till döden. Också i dessa fall ligger det nära till hands att förutsätta legendarisk utsmyckning. Slutligen kan man tydligt märka, huru dessa yngre akters författare sträva att göra skildringarna så sensationella som möjligt genom att uppfinna och i minsta detalj utmåla allt gräsligare marter, vilka deras hjältar fått utstå. Det finnes även akter, som visa sig vara rena förfalskningar.

Det fordras ej ringa kritisk skarpblick för att finna sig till rätta i detta virrvarr av sannfärdiga skildringar och senare utsmyckningar i

martyrakterna. Så vitt jag kan finna har professor Heikel vid urvalet och tolkningen av de berättelser han infört i sin bok gått till verket med nödig försiktighet utan att dock hemfalla åt den hyperkritik, som förmått många forskare (i synnerhet från det protestantiska hållet) att frånkänna de flesta av martyrakterna så gott som allt historiskt värde. Också i fråga om värdesättningen av uppgifter ur andra källor kan jag i de punkter, i vilka jag varit i tillfälle att närmare granska professor Heikels framställning, förena mig om hans uppfattning. Så t. ex. förfäktar han med rätta äktheten av kejsar Hadrianus' berömda, av Eusebius anförda brev till svar på en rapport från prokonsuln i provinsen Asien angående behandlingen av de kristna. (I förbigående vill jag anmärka, att denne funktionärs riktiga namn enligt epigrafiska källor icke var Serenius Granianus, såsom han kallas i vår Eusebius-text, utan Q. Licinius Silvanus Granianus.) Däremot måste kejsar Antoninus Pius' av Eusebius meddelade skrivelse till provinsiallantdagen i Ephesus anses för oäkta, dels, såsom prof. Heikel framhåller, på grund av sin alltför utpräglat kristliga karaktär, dels även av andra skäl. I några filologiska detaljfrågor tillåter jag mig att hysa en annan mening än författaren. Bl. a. anser jag det för sannolikt, att den latinska, icke den grekiska versionen av Perpetuas och Felicitas' martyrium företräder originalet. Denna filologiska tvistefråga har spelat en viss roll även i vårt universitets annaler, såsom fackmännen torde erinra sig.

Beträffande lämpligheten av att i detalj referera martyrakternas realistiska beskrivningar av de romerska bödlarnas pinometoder kan man hysa tvivelsmål. För min del är jag rädd att dessa beskrivningar ställa alltför stora anspråk på moderna människors nerver. En del uteslutningar skulle, tror jag, med fördel kunnat göras, utan att läsarens beundran för troshjältarnas ståndaktighet därigenom minskats.

Men det som författaren ger oss i sin bok är dock någonting mera än episodartade berättelser om förföljelsernas förlopp och om martyrernas hjältemod. Hans framställning utvidgas i själva verket till en helhetsbild av den första kristna kyrkans ställning inom den grekisk-romerska världen. Med full rätt framhåller han i sitt företal, att ämnet icke får behandlas enbart från de gammalkristna auktorernas och martyrakternas synvinkel. »Det är skäl», säger han, »att även söka förstå motparten, folkmassornas psyke, de upplysta hedningarnas uppfattning och statsmaktens ståndpunkt.»

För den som fördjupar sig i hithörande frågor öppna sig utomordentligt intressanta historiska perspektiv. Kristendomens segerrika utbredning över den grekisk-romerska kulturvärlden var, historiskt betraktad, en yttring av den allmänna, från orienten härstammande religiöst-mystiska reaktionen mot antikens förståndsmässiga världsförklaring. Betingelserna för denna reaktion, vilken Spengler något anakronistiskt kallat »den arabiska kulturepokens» begynnelse, har Eduard Meyer

mästerligt klargjort i sitt stora arbete »Ursprung und Anfänge des Christentums». Tidens anda var sådan, att varje gammal eller ny religion, som vädjade till människans längtan efter frälsning från syndabördan med befrielse från denna världens vedermöda och evig salighet som hägrande mål, kunde påräkna hänförda och trosstarka anhängare. Kristendomen var icke den enda spiritualistiska religion, som sökte att tillfredsställa denna längtan. Judendomen som strängt monoteistisk religion hade ännu icke förlorat sin dragningskraft, Isis-kulten hade redan vid kejsartidens början förvärvat talrika anhängare även i västerlandet, och under andra och tredje århundradet utbredde sig den underliga Mithra-kulten ända till rikets yttersta gränser i norr och väster. Isis- och Mithra-kulternas krassa mytologi och råa ceremonier voro snarare ägnade att öka än att minska deras popularitet hos den fåkunniga hopen. För den filosofiskt bildade överklassen däremot, arvtagaren av den antika intellektualistiska världsåskådningen, tedde sig dessa orientaliska religioner som »dåraktig och måttlös vidskepelse», för att anföra Plinius den yngres omdöme om kristendomen. Men hos den stora massan av rikets befolkning, som icke mera fann sig tillfredsställd av den officiella polyteismen och icke begrep sig på de filosofiska systemen, fyllde dessa frälsningsreligioner ett livsbehov, och slutligen rycktes även de bildade med av den stigande religiösa vågen. Även nyplatonismen, det sista skottet på den grekiska filosofiens förtorkade träd, rönte intryck av den mot det översinnliga syftande rörelsen. *Tro* blev tidens lösen, medan *vetandets* och den exakta forskningens källor utsinade. Och för sin tro såsom det enda väsentliga var man färdig att offra livet. Martyr kunde man bliva även om man icke var kristen. Papyrusforskningen har bragt i dagen »hedniska» martyrakter, vilka sammanställts på grundvalen av protokoll över domstolskonflikter mellan greker å ena sidan och judar eller egypter å den andra. Ur tävlan mellan alla dessa andliga strömningar framgick kristendomen som segrare. Varför? Emedan den var det renaste uttrycket för tidens andliga behov och i ojämförligt högre grad än någon annan lära förmådde skänka sina anhängare moralisk motståndskraft, men väsentligen även på grund av den kristna kyrkans beundransvärt fasta organisation.

Mot bakgrunden av dessa varandra korsande strömningar i den bortdomnande antika världen måste man betrakta kristendomens storslagna kamp om människosjälarna. Professor Heikel ger i tvenne avsnitt av sin bok korta antydningar därom. I ett kapitel skildrar han de litterära angreppen mot kristendomen från hedniskt håll (filosoferna Celsus och Maximus Tyrius) under senare hälften av andra århundradet. I ett annat kapitel talar han om religiösa och filosofiska motvikter mot kristendomen under tredje århundradet (Mithra-religionen samt nyplatonismen enligt Plotinos). Gärna hade man sett att dessa intressanta partier av hans arbete fått en större omfattning och fördjupning.

Med all önskvärd fullständighet behandlar författaren den politiska sidan av hedendomens reaktion mot kristendomen. Det är välbekant, att den romerska statsmaktens fientliga hållning mot de kristna betingades av uppfattningen, att deras lära och ej minst deras organisation innebar en fara för själva statsidén. Författaren karakteriserar klart och övertygande de enskilda kejsarnas ståndpunkt i detta avseende. De kristnas oryggliga vägran att deltaga i den av staten påbjudna kejsarkulten blev ett viktigt moment i beskyllningarna mot dem. Märkligt är det att iakttaga, huru även de bäste av de romerska kejsarna, bl. a. filosofen på tronen, Marcus Aurelius, ej tyckte sig kunna giva vika i denna punkt. Det förefaller oss moderna människor ofattbart, att under denne människoälskande kejsares regering kunde förekomma så fruktansvärda scener som de, vilka utspelades under förföljelsen i Lugdunum (Lyon) år 177, och att kejsaren på den grymme ståthållarens anhållan om instruktioner resolverade, att de av de åtalade kristna, som förnekade sin tro, skulle frigivas, men att de andra skulle avrättas. Den enda förklaringen är att även Marcus Aurelius i kristendomen såg en samhällsvådlig rörelse, som i det allmännas intresse måste undertryckas. Analogien med den moderna statens uppträdande mot kommunismen ligger nära till hands. Med en företeelse sådan som Mithra-religionen var det en annan sak. Den ställde sig ju icke aggressivt mot den officiella polyteismen eller mot kejsarkulten, ja, den kunde tvärtom utnyttjas i regeringens intresse, såsom det faktiskt skedde under tredje århundradet. Mithra-dyrkarna bildade överhuvud ej någon stridbar makt i samhället, trots att de i stor utsträckning rekryterades bland härens officerare och soldater. Det var betecknande för denna religiösa rörelses moraliska svaghet, att den inom kort spårlöst försvann inom rikets gränser, så snart restriktionerna mot hedendomen vidtogo under fjärde århundradet.

Djup beundran för kristendomens och den kristna kyrkans inre och yttre kraft — det är vad envar måste erfara vid läsningen av professor Heikels vackra bok. Men på samma gång tänker man med vemod på att kristendomens frammarsch och slutliga seger stod i direkt förhållande till den antika kulturens och den antika statens fortgående förfall. Det är märkligt att iakttaga, huru den kristna kyrkan förträffligt fann sig till rätta i det fjärde och det femte århundradets oändligt tryckta förhållanden. Det romerska riket under denna tid hade föga gemensamt med Augustus' på republikanska traditioner och de autonoma städernas självstyrelse vilande principat. Det hade förvandlats till en med orientaliska metoder styrd, av väpnat våld och en stram byråkrati sammanhållen despoti. Den som förvånar sig över att den kristna kyrkan så väl gick ihop med denna ofria statliga miljö bör erinra sig, att kristendomen härstammade från orienten. Den politiska friheten, den medborgerliga självverksamheten voro för densamma likgiltiga. Den frihet Kristus predikat var ju av andlig art och

icke av denna världen. För övrigt hade kyrkan under det fjärde århundradet, då den försonades med kejsarmakten, för länge sedan lämnat den första församlingens sociala jämlikhetsideal och demokratiska organisation bakom sig. Den hade nu i sin stränga hierarki en direkt motsvarighet till den världsliga byråkratien. Så har det kunnat sägas, att kristendomens seger beseglade orientens triumf över den västerländska stats- och kulturformen.

Men det vore historiskt oriktigt att utvidga denna sats till påståendet, att kristendomen var en grundorsak till antikens undergång. Antikens värld bar ju dödens frö inom sig långt förrän den avgörande kampen mellan Kejsare och Galiléer började. Fastmer böra vi fatta saken så, att kristendomen uppkom och utvecklade sig under påverkan av samhällets och livsuppfattningens djupgående omgestaltning under senantiken. Den bör betraktas icke som en orsak till omgestaltningen, utan som åtföljande fenomen.

Om kristendomen sålunda uppträdde som ett utslag av orientens reaktion mot västerländska samhällsformer och västerländsk livsuppfattning, har den dock ej stannat därvid. Dess universella anpassningsförmåga har varit underbar. Den har icke ensidigt varit bunden vid en viss stats- eller kulturform. Liksom den trivdes i det byzantinska kejsarriket, har den under följande perioder lika väl trivts i de germanska konungarikena, i de medeltida stadsrepublikerna, i den nyare tidens absolutistiskt styrda nationalstater, i det parlamentariskt styrda England, i det puritanskt-republikanska Amerika. Ej heller vetenskapens och den fria forskningens genombrott har kunnat beröva kristendomen den förunderliga makt över människosinnet, som den med oräknade blodsoffer erövrade under de tre första seklerna av sin tillvaro. Omformad efter det nutida tankelivets krav, tillfredsställer kristendomen i den dag som är millioner människors behov av transcendental förklaring av världsgåtan.

Herman Gummerus.

Romerska myntfynd som historisk källa.

STURE BOLIN: *Fynden av romerska mynt i det fria Germanien,* (Diss. Lund 1927). (IV+331+215 sidor).

Med en stundom behaglig, stundom onödig bredd har förf. på de första 331 sidorna framställt sitt ämne. Resten av det digra arbetet utgöres av förteckningar över fynd av romerska och byzantinska mynt i Central- och Nordeuropa m. m., samt av en ofantlig litteraturförteckning.

Man märker snart att förf. icke kommit till sitt ämne ifrån den klassiska filologin. Sålunda känner han icke till, att den franska över-

sättningen av Mommsens *Geschichte des römischen Münzwesens* har eget värde, och att av Nordens *Die germanische Urgeschichte in Tacitus Germania* år 1922 utkommit en andra upplaga med ett tillägg, i vilket Norden försvarar sina åsikter. Viedebantt *Antike Gewichtsnormen und Münzfüsse* (Berlin 1923) har undgått dr Bolin. Han polemiserar mot Haeberlins äldre arbeten, men hade vid sin behandling av det romerska pundet i synnerhet bort taga hänsyn till Haeberlins uppsats i *Frankfurter Münzzeitung* 1918 p. 391. Han hade med fördel kunnat stifta bekantskap med Reglings framställning av det romerska myntväsendet i Gercke-Nordens *Einleitung in die Altertumswissenschaft* II (3. uppl. Leipzig 1922). Att namnet Babelon tycks vara honom obekant, är förvånande. Förf. har i flere fall begagnat föråldrade upplagor av antika auktorer, t. ex. Aristoteles' *Ἀθηναίων πολιτεία, Scriptores Historiae Augustae, Suetonius, Zosimus.* Att han begagnat Gudemanns edition av Tacitus' Germania i st. f. Andresens, må vara hans ensak. Förf:s sätt att citera antika auktorer, t. ex. sid. 256, pekar i samma riktning som det ovanstående. På samma ställe säges: »Tacitus omtalar, att till Colonia Rhätica (Augsburg) ofta kommo hermundurer för att driva köpenskap.» Tacitus säger *Raetiae provinciae colonia,* och klassiska filologer ha i sådana fall strängare fordringar på noggrannhet, bortsett från att *colonia* anses för misstag.

Dessa anmärkningar skulle betyda tämligen litet, ifall icke förf. företagit sig att belasta sitt arbete med en hundra sidor lång framställning av det romerska vikt- och myntväsendet, som, utan betydelse för det egentliga ämnet och utan att avkasta något väsentligt nytt, tröttar ut läsaren, innan han kommer till avhandlingens kärna. Det är ett nybörjarfel, att på detta sätt tvinga läsaren att göra med förf:s förstudier. Säkerligen hade han haft mera gagn av att fördjupa sig i de litterära källorna till germanernas äldsta historia, Ptolemaeus, Iordanes, Procopius m. fl., och de nordiska källorna. I stället avvisar han tämligen kärvt de försök som gjorts i denna riktning t. ex. av Nerman (sid. 248 f.). Men å andra sidan måste det erkännas, att det kan vara bra, att en gång ett försök blir gjort att utan påverkan av andra forskningsgrenar undersöka, vad mynten kunna lära oss om äldre germansk historia. I detta hänseende utgör förf:s arbete ett välkommet och fängslande bidrag, varmed arkeologer och historiker skola vara tvungna att jämföra sina resultat.

Förf:s ledande princip är, att skattfynd beteckna oroliga, krigiska epoker, och däri har han otvivelaktigt rätt. En annan princip, som han med lyckosamhet tillämpar, är, att köpmän och krigare begagna samma vägar och det i nu nämnda ordning, så att en myntström från ett håll mången gång framlockar en krigisk rörelse från det motsatta hållet.

De på germanskt område funna mynten lära, att förbindelsen mellan romare och germaner aldrig för någon längre tid helt och hållet

avbrutits. Sedan denarer och solidi en gång på fredlig eller krigisk väg nått Germanien, ha de icke stannat hos mottagarne, utan i största utsträckning genom intergermansk handel spritt sig till de orter, där de blivit funna. Förf. är böjd att antaga detsamma för sestertiernas vidkommande. Han menar, att hemvändande germanska soldater icke spelat någon större roll för spridandet av mynten. Måhända underskattar han även de romerska köpmännens betydelse för tillförseln av romerskt mynt ända till avlägsnare delar av Germanien.

De romerska försöken under Augustus' tid att framflytta gränsen från Rhen till Elbe visa sig i form av talrika skattfynd från denna tid väster om Elbe. Andra skatter stå troligen i samband med de strider kring Weserövergångarna, vilka slutade med cheruskerrikets undergång. Under förra hälften av 2. årh. råder i Germanien en fredsperiod. Omkring 150 börja nya oroligheter, vilka särskilt i öster fortsätta under tiden omkr. 200. Dessa strider stå väl i samband med goternas tåg, medan vandalernas och burgundernas tåg troligen betecknas av ett brett bälte av skattfynd över mellersta Tyskland från tiden omedelbart före 278. Under förra delen av 4. årh. är Schlesien utsatt för härjningar och omkr. 350 Fyen. Skattnedläggningen i norra Ungern under tiden efter 350 torde stå i samband med hunnerkrigen. Omkr. 400 ha frankerna väster om Weser, som voro romarnes bundsförvanter, under trycket av de övriga germanstammarna, som vid denna tid bröto sönder Rhengränsen, lagt ner sina skatter i jorden. Efter 440 för en tid av c:a 100 år visa skattfynden en tydlig tendens att gruppera sig kring Östersjön. Stridigheter av maritim karaktär skulle i tur och ordning ha träffat is. följande landområden: Öland ung. 450—490, Bornholm 475—525, Gottland samt möjligen Mälardalen 500—560. Dr Bolin ville helst förklara detta med slavernas, i synnerhet vendernas framträngande vid denna tid, men förnekar icke, att det kan röra sig om tidiga vikingatåg eller stridigheter till sjöss mellan svear, jutar och daner, som omtalas i Beowulfsagan och Ynglingatal.

Myntfynden tyda på, att Maindalen först efter limesgränsens sammanbrott i mitten av 3. årh. blivit en förbindelseled mellan romarriket och Germanien. Kort därpå anlända hit burgunder och vandaler från nordostligare nejder, enligt förf. lockade av det romerska guld, som längs samma väg strömmade in i Germanien, markerat av en svag myntkoncentration kring Main. På samma sätt tror förf., att goternas tåg från Östersjön till Svarta havet föranletts av, att en kulturväg och en myntström kort förut öppnats mellan dessa trakter. I östra Germanien ända till Weichselmynningen och Gottland har efter markomannerkrigens tid, d. v. s. efter Marcus Aurelius eller mot slutet av 2. årh., stora rikedomar av romerska mynt utbrett sig. Förf:s framställning är här (sid. 307 f.) tyvärr ej fullt klar, men så vitt jag förstår, anser han denna myntström ha följt den gamla bärnstensvägen mellan

Carnuntum och Weichselmynningen. Hans antagande av en kultur- och myntström från nedre Donau och Svartahavstrakterna, som skulle föregått goternas uppträdande där, är alltså en ren hypotes. Om han har rätt, skulle det betyda ett stöd för den hypotes, som härleder runskriften från det grekiska alfabetet. Ty att runskriften är äldre än goternas uppträdande vid den grekiska världens gräns, och att dessutom deras första krigiska uppträdande innebar en fara mera än en chans till utbredning för den grekiska kulturen, är säkert. Alltså kan runskriften icke förklaras med en hänvisning till goterna. Men mycket sannolikare förmår icke heller den Bolinska hypotesen göra den i hans hemland härskande runteorin.[1]

I litteraturförteckningen, som avslutar verket, hade förkortningarna väl bort stå alfabetiskt ordnade framför i stället för efter de förkortade titlarna, i synnerhet som de förra i sig ofta äro ogenomskinliga. Upprepningar (sid. 249—251 tre gånger samma sak), språkliga och stilistiska kantigheter (sid. 148 r. 17 *flest* = *mest;* 227 r. 3—5 nerifrån; 283 r. 11 nerifrån och 298 r. 3 *i störst utsträckning;* 298 r. 4 *frambragts* = *anträffats* (om mynt); 305 r. 11 nerifrån *Karl den stores sachsartåg*) och en mängd rättade och orättade tryckfel (som exempel på de senare Bil. sid. 206 *Sallustius Coniuralio Calilinae*) bekräfta, att förf. producerar med alltför stor lätthet.

M. Hammarström.

Karl XII-problemet.

ARNOLD MUNTHE: *Karl XII och den ryska sjömakten.* III. XVI + sid. 507—sid. 792. Bilaga: *Magnus Stenbocks förtvivlade kamp mot Sveriges tre fiender 1712—1713.* 119 sid. Stockholm 1927.

Munthes verk om stora nordiska kriget har numera avslutats med en senaste år utkommen tredje del. Den slutredigerades av H. Strömbäck efter förf:s den 9 december 1926 timade död, men förelåg så pass fullfärdig i manuskript, att den i det skick vari den sett dagen kan anses i allt väsentligt motsvara Munthes intentioner.

Det har gått med »Karl XII och den ryska sjömakten» på samma sätt som med serieverket »Svenska sjöhjältar»: den ursprungliga planen har under arbetets gång utvidgats i så hög grad, att titeln knappast längre motsvarar innehållet. I varje händelse ger Munthes sista verk vida mer än titeln lovar. Det innehåller rätt och slätt en grundlig kritisk översikt ur militärisk, politisk och ekonomisk synpunkt av det stora

[1] *Korrekturnot.* Vid nedskrivandet av detta i dec. 1927 var Marstranders nyaste runarbete ännu icke utkommet. Jag hoppas snart i denna tidskrift få tillfälle att gå in på den intressanta skriften.

nordiska krigets huvuddrag — visserligen med speciellt aktgivande på den ryska sjömaktens utveckling och förutsättningarna därför.

Grundtanken i Munthes verk framställdes klart och tydligt redan i den år 1924 utkomna första delen. Med den andra, som omfattar tiden t. o. m. Poltava, hade arbetet kunnat avslutas utan att i påfallande grad verka ofullbordat, ty vad Karl inte hade mäktat åstadkomma under sin makts och sin framgångs dagar, det kunde han knappast tänkas gå i land med under vistelsen i Turkiet eller efter hemkomsten därifrån. Att den tredje delen posthumt utgavs var dock mer än blott en gärd av aktning mot den avlidne forskaren; den kompletterar bilden genom att påvisa, huru de säregna karaktärs- och intelligensegenskaper hos Karl, som voro orsak till att alla de lysande framgångarna under krigets förra del blevo resultatlösa, under motgångarnas tid kvarlevde oförändrade och ledde till att de möjligheter till en relativt gynnsam fred, som faktiskt yppade sig, blevo obegagnade — ja, till att rikets existens sattes på spel.

Den sista delen omfattar tiden från 1710 till krigets slut. Den behandlar alltså främst de tunga och prövande år, då riket, övergivet av sin konung, fick bära följderna av katastrofen i Ukraina. Stenbocks lysande insats framhålles tillbörligen. Därpå följer en skildring av offensiven i Nordtyskland 1712, kompletterad av en vidlyftig bilaga, behandlande Stenbocks fälttåg ända till kapitulationen i Tönning. Karls avsikt med denna diversion och utsikterna att förverkliga den diskuteras utförligt. Så skildras — i största korthet, såsom i allmänhet krigshändelserna — den ryska erövringen av Finland och därpå utvecklingen av tsar Peters sjömakt efter Poltava. En vidlyftig granskning ägnas frågan om Karls planer och krigsledning efter hemkomsten från Turkiet; framställningen koncentreras särskilt kring den av de allierade år 1716 planlagda stora invasionen i Sverige. Till år 1717 är skildringen fyllig; de sista åren behandlas i allra största korthet.

Munthes ursprungliga program för arbetet framgår av följande utdrag ur företalet till första delen: »Att tsar Peter redan två och ett halvt år efter katastrofen vid Narva, Sveriges största seger, lyckas framtränga till Nevamynningen, är en händelse värd vårt synnerliga beaktande. Den blir det ännu mer, om man besinnar, att tsaren därigenom *klöv det svenska väldet i öster mitt i tu* och sålunda även sprängde de svenska försvarskrafterna i öster i tvenne från varandra isolerade grupper samt slutligen, att denna klyvning skedde genom erövringen av området kring Nevafloden, den ur strategisk synpunkt utan jämförelse viktigaste delen av vårt välde i öster, vars besittning Gustaf Adolf ansett vara av så utomordentligt stor betydelse. Att detta oaktat också åt tsaren lämnas tillfälle att där, i Nevas deltaland, på svensk mark, *befästa sig* i en redan av naturen ypperlig defensivposition — oåtkomlig för svenska flottan — och bakom denna position upprätta och även för anfall från landsidan delvis trygga en *örlogsbas*, där en rysk flotta

kan växa upp, allt under den svenska huvudarméns ständigt segerrika operationer, äro händelser, som torde sakna motsvarighet i något annat lands historia och vilkas förlopp förtjäna att från vår sida närmare undersökas.»

Munthe har sannerligen rätt. Det är ett exempellöst skådespel: det svenska Östersjöväldets sprängning mitt under Karls lysande framgångar. Den undersökning den bortgångne forskaren presterat gör ett överväldigande intryck. Det nya han bringar berör väsentligen den ryska sjömaktens utveckling; i övrigt är Munthes arbete huvudsakligen byggt på tryckta källor. Men sammanställningen är utomordentligt övertygande. Bilden av den unge konungen, fantasimänniskan, som i heroiskt trots trodde sig med sin viljas makt kunna behärska verkligheten, framträder i sin tragiska storhet och begränsning. För planer, vilkas genomförande var beroende av utom hans räckvidd liggande faktorer, offrade han sin närmaste, sin mest ofrånkomliga plikt: att värna riket. Sitt yppersta maktmedel, Sveriges av hans fader organiserade krigsmakt, för tiden den bästa i världen, förbrukade han på resandet av ett korthus i stället för att nyttja det direkt mot sin farligaste fiende Ryssland. Mer än två hundra år ha förflutit sedan det stora nordiska krigets tid, men än i dag kan man gripas av en känsla, snarlik förtvivlan, när man begrundar detta de lysande segrarnas olyckliga krig, »de försummade möjligheternas», om något förtjänar det namnet. Och man kan inte undgå att med häpnad spörja, hur det är möjligt att se så olika på samma sak — hur det är möjligt att allvarliga forskare ens ett ögonblick kunna draga i tvivelsmål konungens skyldighet att trygga sitt rike, innan han gav sig in på genomförandet av storpolitiska planer, vilkas resultat i bästa fall måste te sig osäkra. Så mycket mer förvånande framstår det då, att en hel historisk skola slagit vakt kring Karls förtegna och fantastiska planer i syfte att framställa dem som lysande skapelser av strategiskt och politiskt snille. Företrädarna för denna uppfattning ha ägnat allt för ringa uppmärksamhet åt de krigshändelser vid Finska viken, som voro samtida med Karls framgångar i Polen — allt för ringa uppmärksamhet åt vad som sedan följde i Finland som en konsekvens av konungens företag. Med en brist på psykologisk blick, som påminner om Karls egen, vältrar man skulden för alla misslyckanden på underordnade och ser i en oundviklig krigsleda och misströstan hart när förräderi.

Det måste räknas Munthe till förtjänst, att han i »Karl XII och den ryska sjömakten» skapat en motvikt mot denna, Karl apoteoserande riktning inom nutida svensk historieskrivning. Med något större koncentration hade hans verk vunnit i kraft. Kompositionen verkar ibland något lös, och den språkliga formen kunde vara mera utmejslad och av kraftigare modellering. Men i stort sett är det ett intressant, övertygande och väl gjort arbete.

Eirik Hornborg.

Underrättelser.

Minnesord över U. L. Lehtonen, K. Grotenfelt och J. M. Salenius. Under det senast förflutna året och början av det innevarande har den historiska forskningen hos oss lidit många förluster. I mars 1927 avled, såsom tidigare i denna tidskrift omförmälts, professor K. O. Lindeqvist och tre månader senare bortgick arkivarien T. Hartman. På juldagen träffades professor Uno Ludvig Lehtonen, som redan börjat hämta sig efter en svår sjukdom, plötsligt av döden och kort efter nyåret avledo professor Kustavi Grotenfelt den 7 januari och lektor Johan Magnus Salenius den 17 januari.

Den sistnämnde var vid sitt frånfälle nestorn bland våra historiker. Han var född 1846, blev student 1863 från Borgå gymnasium, avlade filosofiekandidatexamen 1866, utnämndes följande år till kollega i historia och geografi vid Borgå elementarskola, transporterades 1878 till Kuopio finska lyceum och tjänstgjorde där intill år 1907, varefter han bosatte sig i Helsingfors och slutligen i Borgå. Hans levnad förflöt sålunda mestadels utanför huvudstaden och våra centralhärdar för historieforskningen. Men den håg för historiska studier, han inhämtat under studiiåren under ledning och inflytande av Yrjö Koskinen, fortlevde i landsorten, och vid sidan av sitt lärarkall hängav han sig med stor flit och energi åt lokalhistoriska forskningar, som till allra största delen ägnades Savolax och Karelen. Ur landsortsarkiven hämtade han material till en lång serie undersökningar av topografiskt, kulturhistoriskt samt kyrko- och skolhistoriskt innehåll, vilka för det mesta utgåvos bland F. Litteratursällskapets och F. Historiska Samfundets publikationer. Till de tidigast utkomna hörde historiska skildringar om *Valkjärvi* och *Mohla* socknar samt *Äyräpää* härad (1870—73) ävensom en undersökning om Grekiska trosbekännelsen i Finland (1873). Av senare utkomna publikationer må nämnas *Tietoja Tavisalmen eli Kuopion pitäjästä, Kuopion kaupunki Ruotsinylivallan aikana, Käkisalmen läänin oloista 1600:luvun loppupuolella, Rantasalmen trivialikoulu, Oloja ja tapauksia Weikkolan lahjoitusmaalla, Oikeusistuimet ja lainkäytäntö Vanhassa Suomessa 1721—1812, Kuvauksia Vanhasta Suomesta* o. s. v. Dessa och andra undersökningar, vilka omspänna en tid av över ett halvt sekel (1870—1925) vittna om stor forskarflit och

innehålla en rikedom av detaljupplysningar, men höja sig inte till översikter av mer allmän omfattning. — Då F. Historiska Samfundet grundlades år 1875 blev Salenius en av dess första invalda medlemmar. Åren 1907—1913 fungerade han som samfundets sekreterare och år 1915 erhöll han av samfundet det s. k. Äyrämöinenska priset för sina forskningar i Karelens historia. — År 1928 promoverades han av Filosofiska fakulteten vid Helsingfors universitet till honorär filosofie doktor.

*

Lektor Salenius hörde till den generation av historiker, som på 1860- och 1870:talen fylkade sig kring Yrjö Koskinen såsom lärömästare och av honom mottog impulser. Ganska nära denna generation stod professor Kustavi Grotenfelt, vars vetenskapliga produktion började på 1880:talet och sedan fortgick så gott som till hans levnads slut. Han föddes i Helsingfors år 1861, blev student 1879 från Helsingfors privata lyceum, filosofie kandidat 1883, filosofielicentiat 1887, filosofie doktor 1888, docent i finsk, rysk och nordisk historia 1887 samt e. o. professor i nordisk historia 1905. Under flera terminer var han förordnad att förestå professuren i nordisk historia, många år satt han som ledamot i studentexamensutskottet och lång tid handhade han examinationen av jurisstuderande, 1 ½ årtionde biträdde han vid vården av Fennica-samlingen i Universitetsbiblioteket och tjugu år var han inspektor för Viborgsavdelning. Dessutom verkade han som skollärare.

Grotenfelts bana var främst den akademiska — där han hade sådana närastående förebilder som morfadern Gabriel Rein och morbrodern Th. Rein. Men dessutom hängav han sig med aldrig tröttnande iver och självuppoffring åt en mängd medborgerliga, kulturella och politiska strävanden; särskilt lågo de politiska frågorna och finskhetssträvandena honom varmt om hjärtat. Han deltog i lantdagarna 1888—1909, oftast såsom medlem av R. o. A., men även såsom vald representant (1904—05 i prästeståndet, 1908—09 i enkammaren); han var stadsfullmäktig ett par år, medlem av arkeologiska kommissionen nära trettio år, finska litteratursällskapets bibliotekarie och viceordförande, aktiv medlem och styrelsemedlem i vetenskapliga samfund och kommittéer (Hist. samfundet, Kyrkohist. samf., Genealogiska samf., kommittén för frihetskrigets historia, finska vet. akad. m. m.) — för att inte tala om allmänt medborgerliga företag.

En åt så många olika håll riktad verksamhet måste helt naturligt utöva inflytande på karaktären av Grotenfelts vetenskapliga och litterära produktion. Denna var mycket riklig och mycket olikartad. I lärda samfunds publikationer (Hist. arkisto, Fennia, Suomi, Suomen Museo, Kyrkohist. samf. årsbok m. m.) samt i tidskrifter (Valvoja, Virittäjä) strödde Grotenfelt omkring sig uppsatser och artiklar av

vetenskapligt och populärvetenskapligt innehåll från den politiska historiens, kulturhistoriens, genealogiens, bibliografiens och ortnamnsforskningens områden. Än rörde han sig i forntiden och medeltiden, såsom i sina undersökningar rörande fornfinnarnas namn, kvenerna och Kvenland, det första korståget till Finland (bl. a. i denna tidskrift f. 1921), finländska frälsesläkter m. m.; än spanade han efter finländska studerande vid utländska universitet före 1640, än belyste han de kyrkliga förhållandena i Finland under Stora ofreden; än behandlade han 1865 års grundlagskommitté och den luterska kyrkans ställning; än åter skildrade han (i Valvoja m. m.), hädangångne statsmäns och kulturpersonligheters levnadsöden eller redogjorde för tvistefrågan om de fornturkiska steninskriptionerna i Mellersta Asien och för sagorna om Hermanarik och Kullervo. Men främst ägnades hans forskningar åt studiet av Finlands reformationstid, som man kan säga att intog en central plats i hans vetenskapliga forskning. I sin år 1887 publicerade licentiatavhandling *Suomen kaupasta ja kaupungeista ensimmäisten Vaasakuninkaitten aikana* belyste han på ett ingående sätt de merkantila förhållandena i Finlands städer under 1500:-talet, och åren 1900—1902 utgav han efter fleråriga omfattande forskningar sitt förnämsta arbete *Suomen historia uskonpuhdistuksen aikakaudella 1521—1617*. Om detta arbete, som rätt allmänt läses av historiestuderande, må i korthet nämnas att den ger en klar och överskådlig, väl disponerad och med gott historiskt omdöme utarbetad skildring av den ifrågavarande tiden, vars enskildheter förf. dels redan tidigare dels efteråt belyste i korta uppsatser och meddelanden ävensom genom utgivande av historiskt källmaterial. Av dessa publikationer må nämnas *Muutamia tietoja Juhana herttuan hovista*, *Herra Martin maanlain suomennos*, *Suomen kaupunkien väkiluvusta 1500- ja 1600:luvuilla*, *Hannes Gerickin lähetys Suomeen v. 1540*, *Suomen asemasta uskonpuhdistuksen murrosajalla* samt bland urkundspublikationer *Jakob Teits klagomålsregister mot adeln i Finland 1555—1556*. En fortsättning på reformationstidens historia utgjorde det av O. A. Hainari påbörjade och av Grotenfelt fortsatta vidlyftiga arbetet *Suomen historia Ruotsin mahtavuuden aikakaudella* där Grotenfelt dock i mindre grad än i det förra tyckes begagnat arkivaliska källor.

Tack vare sin stora flit, sin sega och lugna uthållighet samt sin goda hälsa kunde Grotenfelt rå med en så omfattande vetenskaplig, kulturell och medborgerlig verksamhet som den, varom hans levnadsdata vittna. Helt naturligt hade det mångsidiga intresset och beredvilligheten att mottaga uppdrag av mycket olika art till följd att forskningen splittrades på en mängd smärre uppgifter i st. f. att, såsom önskligast varit, koncentreras på ämnen av större omfattning. Men även åt de talrika korta uppsatserna och historiska meddelandena bör det erkännande givas, att de utgöra ett värdefullt bidrag till vår historiska litteratur samt att de präglas av den grundlighet och vederhäftighet samt den

goda kännedom av tidsmiliön, som i allmänhet utmärkte Grotenfelts gärning såsom historisk forskare.

För sina vetenskapliga förtjänster fick Grotenfelt mottaga många uttryck av erkännande: han blev medlem av F. Historiska samfundet, Suomen tiedeakatemia och Kyrkohistoriska samfundets styrelse, hedersmedlem av Genealogiska samfundet o. s. v. Teologiska fakulteten tilldelade honom honorär doktorsvärdighet och Hist. Aikakauskirja tillägnade honom på hans 60:års dag ett festnummer. — Som enskild person var Grotenfelt mycket aktad och uppskattad för sitt humana, anspråkslösa och trygga väsen, sin redbara karaktär och sin villighet att stå andra till tjänst.

*

På helt andra forskningsbanor än de två förstnämnda rörde sig Uno Ludvig Lehtonen, som föddes år 1870 och således vid sitt frånfälle ännu inte uppnått 60 år. Han blev student år 1891, kandidat år 1898 och filosofielicentiat år 1904, varefter han tjänstgjorde som lektor i historia och finska språket (först i Sordavala, sedan i Tammerfors) intills han år 1910 utnämndes till förste innehavare av professuren i rysk historia och statskunskap. Senare förändrades hans läroområde till allmän historia.

Professor Lehtonens första akademiska studier egnades huvudsakligast den allmänna historien och bedrevos med den för honom utmärkande grundligheten. Men sedermera riktades hans håg — väl med tanke på en motsedd professur i rysk historia — åt studiet av Östra Europas historia. Första resultatet härav blev hans licentiatavhandhandling *Der Untergang Polens in seinen wichtigsten Ursachen dargestellt* (1904), varpå följde *Die polnischen Provinzen Russland unter Katharina II* (1906) samt det vidlyftigt planlagda arbetet *Tilsitistä Haminaan I* (1908), som han inte hann avsluta, men vartill de nödiga forskningsarbetena lära varit slutförda. Sedermera publicerade han ett antal smärre undersökningar, vilka mest kretsade kring de händelserika åren 1807—1808; av dem må nämnas *Varsovan herttuakunnan perustaminen Tilsitissä 1807, Tanskan asema ja pyrkimykset syksyllä v. 1807, Ruotsi tienhaarassa syksyllä 1807, Muutamia esityksiä keisari Aleksanteri I:lle Suomesta v. 1808* och *Suomen sodan julistaminen ja David Alopœuksen vangitseminen.*

Prof. Lehtonen var en mycket grundlig forskare och ägde stor beläsenhet i den historiska litteraturen. Särskilt var han kännare av den politiska historien vid 1800:talets början. Att resultaten av hans forskningar fördröjdes, torde nog berott på arbetenas vidlyftiga planläggning, men hade väl främst sin förklaring däri att han efter sin utnämning till professor egnade sig åt tvenne företag, vilka, vid sidan av hans lärarverksamhet, togo hans tid helt i anspråk: redaktionen av

Historiallinen aikakauskirja samt arbetet för upprättandet av ett finskt universitet i Åbo.

Då prof. Lehtonen år 1811 övertog den nämnda tidskriften hade den ännu ett jämförelsevis anspråkslöst omfång. Lehtonen utvidgade den betydligt, i det han strävade att genom den hålla den historiskt intresserade allmänheten, inte blott fackmännen, au courant med den historiska forskningen och därmed närastående frågor och företeelser både hemma och ute. Redaktionen var visserligen månghövdad, men Lehtonen såsom huvudredaktör bar själv på stor del av arbetsbördan och den ekonomiska omtanken att det sagts att han och tidskriften voro ett. Härvid hade han hjälp av sitt praktiska sinne och sin organisatoriska förmåga, som väl behövdes för att övervinna svårigheterna i hans väg. Dessa egenskaper gjorde sig ock gällande under hans verksamhet i F. Historiska samfundet, vars organisation på hans initiativ delvis förändrades och för vars ekonomiska tryggande han satte i gång en omfattande och framgångsrik insamling. I ännu högre grad framträdde hans administrativa kraft och okuvliga energi vid ledningen av den hela landet omfattande intensiva insamlingen för det finska universitetet i Åbo, vars tillkomst till synnerligen stor del skall varit hans förtjänst och vars vetenskapliga program han utstakade. — Under sina sista år grundade han så stor förening, Historian ystäväin liitto, vars uppgift skulle vara att inom den finska allmänheten befrämja intresset för den historiska vetenskapen och höja sinnet för historiskt betraktelsesätt. En förtidig död hindrade honom från att skåda frukterna av detta företag.

Professor Lehtonen var, som sagt, en mycket energisk natur, som när han föresatte sig ett mål, inte skydde egna mödor, svårigheter och — efter vad det uppgivits — inte heller opposition. Ehuru det inte förunnades honom att avsluta sina vetenskapliga arbeten, har han lämnat märkliga spår efter sin verksamhet.

C. v. B.

Historiallinen Arkisto. Av *Historiallinen Arkisto* har numera den trettiosjätte tomen utkommit. I den främsta artikeln ger A a r n o M a l i n på finska några *Bidrag till vår medeltida historia.* (80 sid.). Förf. dröjer först vid frågan om *Det första dominikanerklostrets grundläggning i Finland.* Han ådagalägger, att den tidigare, t. ex. av K. G. L e i n b e r g representerade uppfattningen, enligt vilken dominikanerklostret anlagts som en filial till klostret i Sigtuna, beror på ett missförstånd av en uppgift i Sigtuna klosters annaler. Annalernas *venit conventus Finlandiam* bör rätteligen sammanställas med notiser om klosteranläggningar i Sigtuna, Skara, Slesvig, Reval m. fl. orter, vilka notiser till ordalydelsen helt överensstämma med uppgiften om det finländska klostret. I flere av dessa fall kan det alls icke vara tal om någon anläggning av en filial till Sigtuna kloster;

det är helt enkelt tal om grundläggningen av ett nytt dominikanerkloster, som omtalas. För övrigt plägade dominikanerkloster anläggas under medverkan av flere kloster, sedan tillstånd erhållits av dominikanerordens generalkapitel. Så hade fallet tydligen också varit med klostret i Åbo. Dess uppkomst är tydligen att ses mot bakgrunden av den energiska kyrkopolitik, som samma år resulterade i det s. k. andra korståget till Finland och som i Norden och Finland representerades i biskop Thomas' och Vilhelm av Sabinas verksamhet. Malin söker härefter skänka *Ny belysning till Nådendals klosters historia* med ledning av en del handlingar, anträffade i Svenska Riksarkivet och Upsala Universitets bibliotek och ursprungligen tillhörig Vadstena kloster. Dessa handlingar, som avtryckas in extenso, innehålla en del upplysningar om förhållandena vid klostret. Malin framhåller i sina kommentarer bl. a., att den visitation, som år 1462 anställdes vid klostret, tydligen innebar, att Nådendals kloster ernådde full självständighet. Vidare påpekas, att handlingarna ge ytterligare uppgifter om existensen av en predikoverksamhet på folkspråket under medeltiden. I kortare bidrag ger oss Malin *Uppgifter om Daniel de Eger, granskaren av den finländska kyrkans mässliturgi på 1480-talet* och om *Förekomsten av verk av den medeltida exegeten Nicolaus de Lyra i Finland.* Sist följa några upplysningar om *En i Tavastehus år 1556 skriven katolsk postillahandskrift på latin.* — K. R. Melander har härefter en längre artikel (72 sid.), ävenledes finskspråkig, om *Sobelns tidigare utbredning i Europa och om sobelhandeln fordomdags.* — J. J. Mikkola skriver på finska om *Karelarna såsom krigare på Novgorods sida* (8 sid.). Uppsatsen innehåller delvis samma uppgifter, som ingått i författarens senaste artikel i denna tidskrifts senaste nummer. Särdeles dröjer författaren vid karelaren Valit och Ivan Valit. — H. A. Turja redogör i en finskspråkig undersökning för »*Tillkomsten av Alexander II:s staty*» (62 sid.). G. Rein meddelar uppgifter på finska om *Den internationella kommitténs för historiska vetenskaper sammankomst i Göttingen maj 1927* (7 sid.). Kortare vetenskapliga meddelanden givas av J. J. Mikkola om *Nordiska särdeles finländska studerande vid Braunsbergs påvliga seminarium och vid kollegiet i Olmütz* (på finska 7 sid.) samt av Martti Ruuth, som avtrycker *Ett av G. Z. Yrjö-Koskinen uppgjort folkbildningsprogram av år 1856* (sid. 7—10). Dessutom ingår i bandet Finska Historiska Samfundets protokoll sept. 1926 t. o. m. maj 1927.

Stats- och Samfundsliv i Finland. Av statsrådet J. R. Danielson-Kalmaris stort anlagda arbete *Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämä 18:nnella ja 19:nnella vuosisadalla* har femte delen i det avsnitt av verket, som berör Alexander I:s tid, utkommit i ett digert band (509 s. + XV). Vi skola återkomma till verket, så snart framställningen av Gustav Mauritz Arm-

felts tid hunnit avslutas. Till belysande av bandets innehåll återge vi redan nu kapitelrubrikerna. De lyda i översättning: Nödåren och fattigvården; Andra drag ur landsbygdens liv; Kommunikationerna och handeln; Ersättningskrav föranledda av kriget; Frågan om postväsendet; Organisationen av Viborgs län; Skolfrågan; Pressen och tryckeriförhållandena samt den dåtida historieuppfattningen i landet.

Åländska kongressen. En ny del av K. J. Hartmans grundliga undersökning av *Åländska kongressen och dess förhistoria* har numera utgivits bland Åbo akademis Acta. Denna fjärde del av arbetet, som bär rubriken *Den gottorp-hessiska dragkampen* försöker klargöra motiven för Görtz' verksamhet i Karl XII:s tjänst och det till synes egendomliga förhållandet, att han sökte anslutning till konungen, då denne redan förlorat Finland och alla Sveriges övriga transmarina besittningar. Denna förklaring finner förf. i *den gottorpska frågan.* För att bereda sin härskare Karl Fredrik tillträde till Sveriges tron sökte Görtz, som aldrig upphörde att vara *holsteinare,* sedan försöken att befrämja hertigens sak genom underhandlingar med Peter gått om intet, till en början vinna Karl XII för sig genom sitt energiska arbete för att skaffa konungen resurser till kampens fortsättande. Hans fredsunderhandlingar med Ryssland voro på det närmaste förbundna med strävandet att tillförsäkra Karl Fredrik tronföljden i Sverige, gör förf. gällande. Det gällde för det första att utmanövrera det hessiska partiet från ledningen av utrikespolitiken; därnäst skulle Karl XII bringas därhän att för ernående av fred klart yttra sig i tronföljdsfrågan till Karl Fredriks förmån. Fälttåget mot Norge skulle så sammanföra Sveriges fiender, att Karl slutligen måste gå in på de »andra medel», som Görtz hade i beredskap. Detta förklarar holsteinarens sista resa till Åland, som annars hade varit tämligen onödig, menar förf. Denne har dock icke i den nu utkommande delen nått så långt; framställningen av denna slutakt i Görtz' strävanden sparas till sista bandet av arbetet. Den nu utkomna delen ger en livlig framställning av den gottorp-hessiska dragkampen, till vars belysande Hartman haft tillgång till hittills outnyttjat material från arkivet i Marburg, innehållande bl. a. rapporter till lantgreve Karl I av Hessen och dennes instruktioner för sitt ombud generallöjtnant Ranck för dennes resa till Sverige. Det skall bli av stort intresse att taga del av framställningen i arbetets sista band, som lovar ytterligare nya uppgifter om intrigerna under Karl XII:s sista regeringsår.

Historiallinen Aikakauskirja. Senaste årgång av *Historiallinen Aikakauskirja* innehåller tre undersökningar, av vilka två Mauno Karttunens uppsats om *Bismarcks störtande* och B. Tuunanens om *Elsass-Lothringens självstyrelsefråga* behandla ämnen hämtade ur den modernare europeiska politiken. A.

A. Parvela skriver i sin artikel om *Drag ur de odlade åkerväxternas historia i Uleåborgs län.* Av de talrika recensionerna, som för övrigt uppta större delen av tidskriftens utrymme (336 sid.), må här nämnas bl. a. ex officio opponenternas utlåtanden beträffande akademiska avhandlingar, författade av Aarne Huuskonen: *Kuninkaallinen Savon jääkärirykmentti vuosina 1770—1810* (Kungliga Savolax jägarregemente 1770—1810) och av Kaarlo Jäntere: *Koulunkäynti sosiaalisena ilmiönä vv. 1772—1843 silmälläpitäen erityisesti Porin triviaalikoulua* (Skolgången som social företeelse åren 1772—1833, särskilt med avseende å Björneborgs trivialskola) ävensom Herman Gummerus' uppsats om *Nya arbeten i Roms historia,* behandlande främst K. J. Belochs *Römische Geschichte bis zum Beginn der punischen Kriege,* H. Dessaus *Geschichte der römischen Kaiserzeit* samt M. Rostovtzeffs *The social and economic history of the Roman Empire.* Tidskriften innehåller därjämte rikligt med notiser.

Till redaktionen insända skrifter.

Danielson-Kalmari, J. R.: *Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämää 18 ja 19:nnellä vuodella. Aleksanteri I:n aika. V.* XV+509 sid. Werner Söderström Osakeyhtiö. Borgå, 1927.

Hartman, K. J.: *Åländska kongressen och dess förhistoria. IV. Den gottorp-hessiska dragkampen.* Acta academiæ aboensis. 139 sid. Helsingfors, 1927.

Kansallinen elämäkerrasto. I. Illustr. II+6078 sid. + rättelser. Werner Söderström Osakeyhtiö. Borgå 1927.

Sandelin, L. H.: *Tillägg och rättelser till »Släkten Sandelin i Finland.»* 14 sid. + släkttavla. Tammerfors, 1928.

Vignols, L.: *La course maritime ses conséquences économiques, sociales et internationales.* Särtryck ur La revue d'histoire économique et sociale 1927, 2. Paris, 1927.

Vignols, L.: *Les esclaves coloniaux en France aux XVII et XVIII siècles et leur retour aux Antilles.* 11 sid. Rennes 1927.

Finska fornminnesföreningens tidskrift. XXXVI. Helsingfors, 1927.
Финноугорскій Сборник. Leningrad, 1928.
Historiallinen Arkisto. XXXVI. Helsingfors, 1928.
Norvegia Sacra. 1926. Oslo.

Budkavlen, h. 3, 1927.
Finsk Tidskrift, tom 107, h. 1, 2 o. 3, 1928.
Fornvännen, h. 5 o. 6, 1927.
Historiallinen Aikakauskirja, h. 4, 1927 o. 1, 1928.
Historisk Tidskrift, (Sthlm), h. 4, 1927.
Nya Argus, h. 1, 2, 3, 4, 5 o. 6, 1928.
Svenskbygden, h. 1, 2 o. 3, 1928.
Allsvensk Samling, h. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 o. 12, 1928.

Myr- och sjömalmsmältning i äldre tid.

Av

GABRIEL NIKANDER.

Äldre upplysningar om hanteringen.

Utvinningen av järn ur myr- och sjömalmer har i korthet behandlats av flere författare. Redan på 1700-talet berördes ämnet i några Åbodisputationer, och senare ha författare som G. Rein och T. Hultin tangerat detsamma. Bergmästaren Furuhjelm har i Bergsintendentens berättelse för 1875 lämnat en del upplysningar om hanteringen, och bergmästaren Wathén har samlat handskrivet material till finländska blästerverkens historia [1]. Talrika författare ha i förbigående uppmärksammat näringen. Att undertecknad upptager ämnet till förnyad behandling, beror närmast på fyndet av några urkunder om äldre myrmalmsmältning och dels på önskan att från vårt land lämna bidrag till den livliga forskning angående denna näring, som under de senare åren pågått i Sverige.

Jag kommer i det följande att göra ett rikligare bruk av direkta citat än det är vanligt i tidskriftsuppsatser, men detta betingas dels av textkritiska synpunkter, dels av min önskan att meddela de tekniska detaljerna med så stor tydlighet som görligt är.

Rein och senare Hultin ha påvisat att inbyggarna i Nyslotts län under 1500-talet bedrevo järntillverkning, eftersom de hade att erlägga en viss del av sin skatt i järn, räknat efter 3 lispund

[1] Rein G. *Materialier till utredande af Finlands statistik*, I—II, 1864—67; Tekla Hultin, *Hist. upplysn. om bergshandteringen i Finland, I*, 1896; Bergsintendentens berättelse för 1875. I Statsarkivets Bergshandlingar, vol. 167, pag. 5—18 ingår en historik över Finlands blästerverk, sannolikt författad av Wathén.

av varje fjärding. Trakten ägde vid denna tid goda smeder, som av Gustav Vasa användes för smide av gevär och andra vapen. Att tillgången på järn icke var riklig, framgår därav att stångjärn sändes till Nyslott från Sverige, då större behov skulle tillgodoses. Olofsborgs slott ägde en egen hytta och en vattenhammare för harkjärnets utsmidning. [1]

Efter sin stora inspektionsresa genom östra och norra Finland sommaren 1639, varunder han besökte Tavastehus, Nyslott, Libelits, Pielisjärvi, Kajana och Uleåborg samt mellanliggande orter, skriver Per Brahe: »heela then Norre delen af Storfurstendömet Finland gifwer af sigh så myckit Järn som thes Landzinbyggiare nödhtorffteligen kunne behöfwe, intett tuiflandes at annor land och thär af kunde försees om folcket tiltogo och lade sig thär opå, huilket [järn] tages uthur Siögar och Morass, af annan Metall låter ähnnu sigh icke mykit dugeligit synas.»

Finland ägde vid denna tid blott två järnbruk, Svartå och Antskog, som tillsammans tillverkade 600 à 700 skeppund (90 à 105 ton) stångjärn årligen. Snart ökades dock antalet järnbruk, och följden blev att det bättre och billigare bruksjärnet utträngde allmogetillverkningen på orter med goda kommunikationer [2].

För de östligaste delarna av Finland, de norra och östra socknarna av Viborgs län, uppger en författare år 1833, att dessa trakter fordom tillverkat järn av de rikligt förekommande sjö- och myrmalmerna, men att det ryska järnet redan »för ungefär 200 år sedan» utträngde det finska. [3] Den uppgivna tidrymden kan dock anses något rundligt tilltagen. Från 1670- och

»Det köp som Boris Erttoson i Kufwera seljaren, och Matz Haloinen sampt Lars Heiskainen köpare om 3 stycken Osmundzjärn förledne winter sin emellan slutit hafwe, affsadhes stadig och fast att förblifwe, emedhan seljaren eij någor annor förord medh dem haf:r giordt ähn det, att om det järn eij wara *west* Kuxonwara (Kuuksenvaara) byes här i sochnen Järn, så skole han bettala 2 för ett, och nu intyges af nämbden, att dett järn i Kuxonwara giordt är, som Boris då för såldt hadhe.»

---

[1] Arwidsson, *Handlingar* III, 246 ff., Rein I sid. 90, Gustaf I:s registratur, 18, sid. 701, 24, sid. 120, Blästerverkens Historik, sid. 3, Hultin, sid. 2 f.

[2] Jfr Blästerverkens Historik, sid. 1.

[3] von Knorring, F. P., *Gamla Finland*, sid. 10.

80-talen omtala domböckerna tillverkning av järn i dessa trakter. Vid höstetinget i Ilomants och Suojärvi pogoster 1675 förehades följande mål.

Vid vintertinget i Pielisjärvi 1686 omtalas ett rån av 3 $^{1}/_{2}$ lispund osmundsjärn i tvenne stycken, som bonden Thomas Pursiain i Paskovara (?) »här uthi sitt boo haar sigh tillwärckat, och der sammestädes (i Mustinmäki by) föryttre ehrnat».

Vid vintertinget i Ilomants, Suo- och Pelgjärvi socknar 1687 behandlades en tvist om malmfångst i Jukajärvi träsk.

»Anbelangande dett beswär som Arrendatoren Wälb:de Swen Stolpe förer, som skola dhe Ilomans sochns boer från Konnoniemi (Konnunniemi) hafwa uthi Juka Jerfwj Träsk i Tochmajerfwj sochn, vthan wederbörandens Lof och Minne, Järn Malm tagit och affördt; Så ehuruwähl nembdemannen Henrich Muikuin berättar, att samma Träsk skall liggia inom Tochmajerfwj sochn Råå, och dhe bönder, hwilka der sammestädes hafwa samma Malm uptagit, skola hafwa sagt sig lof der till hafft, likwähl emedan Arrendatoren Stolpen förebär sig eij här af någon wetskap hafwa, effter som och ber:de bönder eij ähro nu tillstädes el:r stembda, dÿ beroor här med till nästa Ting, och kan i medler tijdh Arrendatoren Stolpen sÿna och Ransaka, huru wijdha detta Träsket innom Tochmajerfwi sochn Råå är belägit, och hwad dhe Konnoniemj bönder hafwa här uthinnan att seija; sedhan här å wijdare Uthslagh falla kan.»

Denna tvist om rättigheten till malmfångst utvisar att järntillverkningen ännu hade en viss betydelse för befolkningen.[1]

Järnbrukens i det närmaste totala förstöring under stora ofreden, medförde att den halvt bortglömda »hemblåsningen» upptogs på flera ställen i Finland.

U. Rudenschöld uppger 1738 att järnet »i de förflutna åren och innan Jernbruken i Nyland sig förmerat» — varmed han tydligen avser tiden till omkr. 1730 — varit mycket dyrt, så att det på avlägsnare orter kostat 4 à 5 dlr för lispundet. Av detta faktum drar han följande slutsats: »En sådan dyrhet uppå denna för Landet oumgängeliga waran, har bragt Bönderne på en och annan ort, at sjelfwa wara omtänkta på Jerns tillwärkande, enkannerligen uti Kopiois (Kuopio) Sockn i Savolax, hvaräst utur en Sjö, Eländä (Älänne i Nilsiä) benämnd, på 4 famnars djup om winteren medelst håfwar uptages en malm, som smältes

[1] Jfr Manninen, I., *Pohjoisen Karjalan vanhanaikuinen talous*, sid. f. 172.

uti små Masugnar, af den storlek ungefehr, som spislar, med små belgar, som dragas med händerne; och fås efter berörde Malm undertiden twå tredjedels delar, stundom hälften, och ibland nästan intet Jern igän; men ock understundom rent Stål. Blifwandes detta Jern uti Gösar af omtrent 6 L ℔ (?) wigt försåldt till 1 D. à 1 D. 1/8 öre och högst 1 ½ D. k:rmt L ℔ : det. Med hwilket Jern åtskillige af de kringliggande Sockner, och i synnerhet de fyra uti Tawastland, som kallas Rautalambi, fourneras.»[1]

År 1748 utkom vid Åbo akademi en avhandling om järnbruken i Finland, varvid om allmogetillverkningens utbredning helt allmänt säges, att landskapen Österbotten, Tavastland, Satakunda, Savolax och Kymmenegårds län ägde så rikliga tillgångar på myr- och sjömalmer, att inbyggarna tillverkade järn av dem.[2]

Enskilda lokaler för myr- och sjömalmsmältning.

På tal om Satakunda och Tavastland konstaterar Rudenschöld på samma sätt att lantmännen lidit svårt av järnbristen under de första fredsåren efter 1721. För att i någon mån fylla bristen hade allmogen, i s. i Ikalis socken, som var mest avlägsen från städerna, »opsökt myrmalm på 2:ne ställen och den smältat uti Smidje-härd, samt fått deraf rent, fast än något mjukt jern, hwilket arbete sig så wida lönat, att af 2:ne karlars bördor malm har blifwit ett lispund jern: Men sedan priset på denne wahra i Städerne fallit till 2 Carol. och wid Hambarne i Nyland, så wäl som wid Kautua i Eura Sochn, till 3 D. K:rmt L ℔, har samma tillwärkning åter afstadnat, änskiönt samma pris ännu tyckes wara nog höga». En liknande smältning av myrjärn uti smedjehärd nämner Rudenschöld från Pajaniemi by i Mouhijärvi. Rudenschöld trodde att smärre blåsverk skulle kunna anläggas i orten, i s. som billiga kol kunde erhållas genom den ymniga tjärbränningen.[3]

Om Ruovesi socken i Satakunda berättar Rudenschöld: »I Ruowässi wore tilfälle till små blästers inrättande af myrjern,

[1] U. Rudenschöld's *berättelse*, sid. 57 f.

[2] Mennander-Grubb, *Spec. acad. historicam delineationem officinarum ferrariarum in — — Finlandia sistens*, sid. 18 f.

[3] Rudenschöld's *berättelse*, sid. 116 f; sid. 94.

som till en mängd skal finnas wid Etseri Capell, och hwaraf stundom wid smältningen blifwit fint Stål.»[1] År 1781 skriver den kunskapsrika och pålitliga prosten Lencquist i Orihvesi. »Sjömalm finnes på många ställen, och äfwen i siön som ligger inwid Prästegården, på hel eller half alns djup. Någon af Allmogen måste med dess nyttjande gjort försök, efter här allmänt föregifwes, at järnet som fås deraf, för sin skörhet skull ej til annat duger än til spik.»[2] År 1782 uppges om socknen att allmogen köpte sitt järn från städerna[3].

Om Saarijärvi socken i norra Tavastland meddelas 1785: »Metall- och Mineral-strek äro här i Soknen ej fundne. Men å Sjömalm är någon tilgång i Saarijärvi, Pääjärvi och Kynämöis insiöar. Med den på det sistnämnde stället, som är af den så kallade Penninge-malmen, äro försök gjorde af Allmogen. Man har rostat malmen på en stockeld, och efter rostningen bokat den fin uti Trädmortlar, och sedan smält den i en hytta, då man efter en tunna Malm bekommit twå lisp. Järn, mer och mindre kallbräckt.»[4]

Från Lohteå socken i Österbotten föreligga gamla underrättelser. År 1642 utfärdade bergsamtet privilegium för ett järnbruk i socknen, som skulle förarbeta myrmalm. På platsen skulle uppföras en masugn, eller härd för rännverkssmide. Osäkert är dock om denna anläggning blivit uppförd. Socknens sigill innehöll emellertid i början av 1700-talet bilden av en smältugn och en smedja[5]. Flera upplagor av de vanliga geografierna omtala att allmogen i små hyttor tillverkade myrjärn och smidde ankaren[6].

Tunelds upplaga av 1773 uppger att en nybyggare i socknen, bonden Johan Hirvikoski, omkr. 1760 bl. a. anlagt en vattenkvarn samt smedja och hytta, i vilken järnmylla smältes till järn.

Från år 1800 föreligger en mera detaljerad beskrivning av

---

[1] Rudenschöld's *berättelse* sid. 131.
[2] Åbo Tidningar 1781, sid. 121.
[3] Åbo Tidningar 1785, sid. 146.
[4] Åbo Tidningar 1785, Bihanget sid. 140.
[5] Hultin anf. a. sid. 5, Suomi 1843, sid. 156.
[6] Tunelds *Geographie öfwer Swcriges Rike*, 5 uppl. 1773, sid. 192; 7 uppl. 1794, III, sid. 356; Djurberg, *Beskrifning om Swerike*, 1808, IV, sid. 402.

myrjärnstillverkningen i Lohteå. »Denne tilvärckning är väl ei än i okänd glömska härstädes; Ty såsom soknen i äldre tider varit känd af myrjärns tilvärckning och anckar-smide (Ses Assessor E: Tunelds Geographie öfver Sveriges Rike, 5:te upplagan p. 192) så har ei heller nu här berörde Binäring aldeles uphört, utan idkas, dock af ganska få. Men, då så väl i moderkyrckolänet som Kapellen är mångastädes på den bästa och riktgifvande myrjärnsmylla ömnog tilgång: Då af öfverdrifna tjerubruket skulle fås tilräckelig kohl til denna tilvärckning, och i händelse kohl härtil i framtiden fattades, allmogen tilvandes at något rensa sin skog och betesmarck från nedfälda löfbråtts- och andre träd, vindfällen m. m. til stafrom eller kohlmihlars bränsle: Då innom Soknen fins en medlem, nämligen Bonden Mickel Määttälä, (Määttälä är den, som för par år sedan i ståndbragte de af Rådmannen i Wasa Abr: Falander anlagde myrjärnstilvärckningar uti södra soknarne af Wasa Län), som grundeligen förstår til denne tilvärckning upsätta och förfärdiga nödige hyttor, bälgar m. m. har tilräckelig insicht och förfarenhet om sielfva tilvärckningen och känner åtskilja den i soknen befindtelige stenart, som emot hyttelden eller hettan skal vara mäst durabel: Då hvarstädes i forssarne finnas qvarnar, i hvilcka utan särskild byggnad bälgarne kunna anställas at igenom vatudrift pusta: då detta myrjärn, rätt tilvärckadt, är så segt, berömt och tjenligt til allehanda gröfre och finare smiden: då denne tilvärckning, om den allmänt vidtages, synes lofva soknen flere 100:de Rd:rs framtida indrächt årligen, och ei på något sätt (såsom tjerubruket) kan åstadkomma soknens framtida skada, så tyckes mig denne tilvärckning förtjena den mästvärckande upmuntran.»[1])

Djurbergs arbete av 1808 upptager ännu den vanliga frasen om järntillverkningen i Lohteå, men 1815 omtalar en stipendiat, som enkom studerade Österbottens ekonomi, C. G. Böcker, denna näring som hörande till det förflutna och han tillägger: »Denna näring war af lika obetydlighet, som det pärlfiskeri man i sednare tider börjat idka uti Halsi-träsk uti Gamla Karleby» [2].

Om Kalajoki socken något norrut från Lochteå skrives

[1] Finska Hushållningssällskapets arkiv, vol. 12. Beskr. över Lochteå socken, sid. 18—19, insänd $^{25}/_{6}$ 1800 av Johan Snellman.

[2] Underrättelser från K. F. Hushållnings-Sällskapet, II, N:o 2, sid. 52.

1754: »Järnsand finnes här på åtskilliga ställen, och har den uti Alawiesca blifwit tagen uti ymnoghet, så at några gårdar, då deras Järn hamrar warit i stånd, tilwärckat järn deraf; äfwen berättas järnmalm finnas somligstädes på siöbotten.» [1]

Från den nordliga delen av Österbotten omtalas järnsmältning bl. a. från Siikajoki socken. En korrespondent i Åbo Tidningar skriver 1784: »Troligt är at Rautalambi (Järnträsket) fått sit namn af Järnets tilwärkning därstädes af myr- och sjömalm, som blifwit uphämtad ur myror och träsk; men at wåre österbotningar numera med så kalladt kokande tilwärka järn, annorstädes än i Lohteå Socken, är mig obekant. Dock at det förr skedt, äfwen här i Socknen (d. v. s. Siikajoki), anmär[k]te jag in Augusto i fjol, då jag besökte på Sarvi Kangas i Sipola by de så kallade Lappgrafwar, hwilka woro belägne från Savoländska Landswägen mot sydost en half mils wäg; då mig under wägen vistes 2:ne fordna Hyttor, en half fjärndel wid pass ifrån de nedfallne gamla stenkasarne. Platserne kallas ännu, den ena Iso hytin-saari (Stora Hyttholmen), den andra Wähä hytinsaari (Lilla H.). Sjelfwa ässjan och smältugnen har warit wid en stor sten, därest äsie-ariln, som nu war öfwerväxt med skog, måssa och jord til en aln, (hwaraf til dess ålder kan dömas) bestod af flata fyrkantiga alns-långa stenar, med lera ihopklistrade. En kol- mila har stått på andra sidan om stenen, där en infallen grop syntes, hwarest fans kol under den öfwerwuxna björn-måssan.

Ansenliga smälta järn-stycken, af Finnarne kallade Harkot, lågo där i högar, som luften härdat til et slags stål; ty bönderna berättade at de ännu i sednare åren tagit dessa Harkot, eller tackjärns-stycken, och i wanlig smidja tilwärkat af dem goda yxägg och järn til plogbilar, med mera.» [2]

En landsända, där hanteringen ännu på 1700-talet varit tämligen allmän, är Kajana län eller härad. En pålitlig och senare ofta citerad sockenbeskrivning av 1754 lämnar följande uppgifter: »Siömalm (*minera ferri subaquosa*) upgräfwes på flera ställen i kärr och insiöar, i synnerhet uti — — — Näljängä träsk, hwarifrån inbyggarena därstädes hafwa så wäl alt sit järn som ock

[1] Kalm-Salmenius, *Calajoki socken,* Åbo 1754, sid. 31.
[2] Åbo Tidningar 1784, sid. 339 f.

stål. — — — Förnämsta järn-tilwärckningen sker uti Näljängä by (Näljänkä i Suomussalmi); eliest tilwärckas ock myrjärn uti Lua- [Luvankylä], Ristijärfwi (i Hyrynsalmi socken) och Murtomäki (i Kajana landsförs.) byar, hwarest malmen upgräfwas uti kärr och myror; så wida de derpå ei hafwa någon tilgång uti insiöar.» [1]

Den för landsdelens bästa varmt ivrande landshövdingen J. F. Carpelan framhåller i en inlaga till regeringen av 1798 följande:

»Då uti Cajana Län flerestädes finnes god tillgång på Sjö- och Myrmalmer, hvaraf Almogen på några ställen uti små Ässior tilverkar järn til nödigt behof, så skulle anläggning af ordentlig Berghantering blifva lönande och hvartill Skog och Vattufall allestädes äro at tillgå.» [2] Carpelan uppmanade också enskilda personer att anlägga smältverk.

Kort före krigsutbrottet 1808 uppsatte C. G. Flander i Kajana en berättelse om myr- och sjömalmstillgångarna i Kajana län, vari han nämner flere nedlagda hyttor samt sex ännu i gång varande, som i de flesta fall drevos med vattenkraft. Dessa hyttor lågo i Näljänkä, Suolijärvi, Kianto, Hyrynsalmi, Kivimäki och Katerma byar. [3]

Sex år senare företog referendariesekreteraren, f. d. bergmästaren Carl Lundström en ämbetsresa i dessa trakter, varvid han om Paldamo socken antecknade:

»Å Mainua eller Lehtovaara Byssägor 2 ½ mil från Kajana skulle väl efter berättelse finnas vid Korpijerfvi mäki Blyerts, hvaraf en uppvist god bit sades vara tagen och uti Talkonavaara der ofvanföre någon slags jernmalm; men endast någon rostig glimmerrådande bergart kunde nu i förbesagde hälleart påträffas; och hafva de för någon bättre mineral misstänkte rostvittringar, troligen blott i följe med sig härvarande Sjö och myrmalmerne, hvaraf ofvannämnde Byamän tidtals smälta blästerjern, hvilken tillverkning jemväl sades till eget och grannars behof idkas uti Solijerfvi, (Suolijärvi) Nelgängi och Päsiä (Pesiö) Byar i

[1] Kalm-Castrén, *Cajanaborgs Län*, Åbo 1754, sid. 66.

[2] Landshövding J. F. Carpelan i Uleåborg till K. M:t den 21 aug. 1798, tr. hos Leinberg, K. G., *Bidrag till kännedomen af vårt land*, I, sid. 88.

[3] Meddelanden från industristyrelsen i Finland, III, sid. 95 ff.

Hyrynsalmi Socken, hvarest å berörde slags malmer finnes ymnigare tillgångar. [1]

Doktor H. Deutsch, vilken såsom stipendiat för Finska Hushållningssällskapet besökte orten kort efter Lundströms resa, berättar att i Kajana härad myrjärnets bruk var uråldrigt. Såsom lämpliga platser för blästerhyttor nämner han Kiando, Lua, Suolijärvi, Mainua, Resiä (för Pesiö) och Lehtovaara, således i huvudsak samma orter, som de tidigare författarna utpekat som platser för järntillverkning. [2]

I några fall blevo Deutsch' anvisningar tagna i akt. År 1841 anlade prosten Wegelius vid Kianto-Ämmä ett blästerverk med malmfångst ur Pesiö-, Neljänkä-, Parva och Kianto sjöar. Något senare anlades ett annat större bruk, Kurimo i Utajärvi. De båda verken ägdes tidtals av samma firma och voro avsedda att samarbeta med varandra, ehuru man för vintertransporten dem emellan måste betjäna sig av så primitiva samfärdsmedel som renforor. Ämmä-Kurimo järnverks historia är kanske den mest fantastiska i vår industris hävder.

Allmogetillverkningen av järn fortgick i Kajana härad in på 19:de seklet. Mustonen har i Finskt Museum för 1894 (sid. 58—61, 98—104) publicerat bevarade traditioner om hanteringen i häradet, och uppräknar ett stort antal orter, där smälthyttor förekommit. Han tyckes dock i någon mån ha sammanblandat allmogehyttorna med de senare uppkomna mera industrimässiga »blästerverken». I allmänhet synes hanteringen ha upphört under förra delen av 1800-talet. Det sista försöket torde ha skett i Hyrynsalmi under nödåren 1867—68, då herremännen i socknen försökte bereda arbetsförtjänst åt de nödlidande. »Nog hade man äfven blästrat ihop litet järn, men ovanan vid detta arbete kräfde stor tid och möda».

Om järntillverkningen i norra Savolax och Karelen i slutet av 1700-talet äga vi rätt goda upplysningar i den reseberättelse, som vicedirektören Carl Rinman i Eskilstuna ingav till bergskollegiet över en år 1792 företagen färd till de nämnda landskapen med syfte att undersöka och uppmuntra hanteringen. [3]

---

[1] Avskrift i F. Hush. sällsk. arkiv.

[2] F. Hush. sällsk. Handlingar III, sid. 389 f.

[3] Rinmans berättelse blev tryckt i Stockholm 1794; I Statsarkivets bergshandlingar finnes en avskrift av originalet.

Rinman fann att smältningen i allmänhet blivit nedlagd omkr. 1750, då Strömsdals bruk blivit anlagt i dåvarande Kuopio socken och kunnat förse allmogen med järn. Så hade bönderna på Ihalais gård i Pieksämäki smält järn i början av 1750-talet. I Taipale kapell under Libelits socken tillverkades ännu järn på flere ställen. I Nurmis kapell sades smältningar vara »mycket brukelige», i synnerhet i Rautavuori trakten. Bönderna »nyttja äfwen sina utbragta smältor som en wara at därföre tilbyta sig Spanmål.» I Tohmajärvi, Kides och Libelits ansågos sjömalmslagren vara uttömda [1]. Rinman ger härvid en noggrann beskrivning över malmernas dåtida förekomst och beskaffenhet och påvisar att ny malm bildat sig i sjöar, som tidigare tömts på sådan mineral genom Strömsdals bruks malmhåvning. Myrmalm fann han ingenstädes på sin resa i Savolax och Karelen. [2]

Allmogesmältningens sista skede i norra Karelen skildras av en antecknare på följande sätt: »Hemma tillverkat järn har i Rautavaara i norra Karelen använts inpå det första och andra årtiondet av 1800-talet. — — — Malmen lyftes ur sjöar och kärr vid tiden för isläggningen på hösten. Det finns många lämningar av »hyttor». Omkring det lilla Lapinjärvi, varifrån ännu (1899) malm tages för Strömsdals bruk, finnes lämningar av nio hyttor. Omkring sjöarna Keyrityn- och Luostanjärvi finns det också rikligt med sådana fornlämningar. — — — Det färdiga järnet utsmiddes till liar, lövskäror, yxor, skäror m. fl. eggverktyg och salufördes med hästforor vida omkring i Finland.» [3]

Malmupptagning, hyttbyggnad och smältning.

Rudenschöld uppger i sin ovan citerade berättelse, att malmen i Älänne sjö upptogs medels håvar. Något utförligare uttrycker sig Grubb, som härom skriver: »Myrmalm samla de när som helst, men sjömalmen upphåvas, då isen lägger sig, genom en

[1] År 1772 uppgav kronofogden i Karelens norra fögderi Wallenius, att man mångenstädes i häradet av sjö- och myrmalm i små hyttor beredde »en sådan sort tackjärn, som sedan genast smides til hvarjehanda järnredskap.» Historiallinen Arkisto, XXIX, 2, sid. 9.

[2] Rinman, *Berättelse*, sid. 88 ff.

[3] Suomen Museo 1899, sid. 16 f.

öppning av en kvadratfamns storlek från fem eller sex alnars djup. Härvid använder man enkom för ändamålet tillverkade och med järn beslagna håvar.» Castrén uppger att håven liknar en vanlig, tätt bunden fiskhåv.

Rinman upplyser att håven göres av ett tvågrenigt trä med 18 eller 20 tums avstånd mellan grenarna, som själva äro omkring en aln långa. Framtill mellan grenarna sättes ett tunt järn av knappa tre tvärfingers bredd, liksom på en gångskyffel. Vid inre kanten av denna järnsko och vid grenarna häftas en tät notpåse och hela håven fastbindes vid ett skaft av 8 eller 9 alnars längd. Medan håven skjutes fram i ett malmlager, drives malmen in i påsen, som sedan skakas av och an i vattnet för att skölja bort gyttjan, innan malmen lägges i båten. Vanlig dagsprestation för en person var en tunna malm upptagen och sköljd samt upplagd på närmaste strand. (Vikten av en tunna malm har i senare tid beräknats till c:a 210 kg).[1]

En utförligare beskrivning av smältugnarnas byggnadssätt förekommer tidigast hos Grubb 1748 och hos Castrén 1754. Grubb skriver: »Sina smältugnar sammanfogade av stenar eller tegel och lera. Deras höjd är högst tre alnar och vidden upptill en, men nedtill omkring en halv aln. Här finnes en ingång till härden och en öppning för anbringande av bälgar. På ställets botten sammanpackas torr jord till 3/4 alns höjd.»[2]

Castrén beskriver smältugnen på följande sätt: »Hyttan är utan uppå en famn i qwadrat, kringbygd med timmer ungefär til 4. alnars högd, och med en liten lucka neder wid grunden; denne bygnad är innanföre kringmurad med gråsten, och emellan muren och wäggarne fyld med sand, som bewarar wäggarna för brand; i anseende til dess innanrymme är ugnen ofwantil något widare, midt uppå allenast 3. qwarter i diametern, och wid botnen åter widare, som består allenast af tätt i hopslagen mull; hwarifrån smältningen lättare kan uttagas igenom förberörde lucka, och järnet desto mindre får tilfälle at undan rinna. Smältningen uti hyttan påstår ei längre än 1/2 dygn, hvarunder uti hyttan häfwes ömsom kol och malm under ständigt blåsande

[1] Rinman, *Berättelse*, sid. 100 f.
[2] Grubb, anf. a., sid. 19.

med en något stor smediebälg, som med sit rör bör wara ständ der hyttan är trångast.»[1]

Rinman, som tydligen icke själv sett något nämnvärt antal hyttor, utan närmast kände dem genom hörsägen, skriver om dem: »Ugnarne äro ganska små och upmuras på en sandbacke emellan några stora stenar, som tiena til stöd. Ingen slags botten, eller bottensten brukas, utan sanden betäckes, endast med något stybbe, på det at smältorne, då sanden undangräfwes, så mycket lättare måtte kunna uttagas. — Formans höjd öfwer en sådan botten är wid pass 9 tum, och Ugnen muras altid med twänne bröst. Pipan updrages i fyrkant af wanlig jordsten, och dess widd är gemenligen 3 qwarter ifrån formsidan til blåswäggen, samt 15 tum ifrån bröstet til bakwäggen. Ugnens eller pipans höjd blifwer mellan 8 och 9 qwarter. Utanmuren omkring pipan uplägges under murningen helt löst, och intet afseende göres därpå at ugnsbyggnaden blifwer mindre ordentelig, med ojämna sidor. Stundom brädslås desse Ugnar på det sättet, at omkring pipan göres en kista af sammanspikade bräder, hwaruti fylles mosand. En dubbel läderpust nyttias sedan til blåsningen, som drages med handkraft.»[2]

Rostning av malmen omtalas av alla utförligare antecknare. Grubb skriver härom: »Sjömalmen föres till platsen för hyttan, där den först rostas på en vedhop, som antändes. Därefter samlas och omskyfflas den samt lägges i tråg av trä, där den krossas med en klubba eller slägga.»

Castrén skriver: »Innan malmen får läggas i ugnen, lägges den i en hög ofwan uppå en til detta behof af grof och lång huggen torr wed giord lafwa; som sedan antändes och upbrännes tillika med en hop af samma wed, som är lagd omkring och ofwan uppå lafwan och malmen; på det den derigenom må ränsas af den mästa widhängande ärgen, och således beredas til bätre smältning i ugnen. Förmedelst detta brännande flyter wäl malmen i stora

[1] Kalm-Castrén, *Cajanaborgs Län,* sid. 67. Castrén's skildring har återgivits av Flander (se ovan sid. —); Rein, *Uleåborgs län,* sid. 67 f.; *Bergs-intendentens berättelse 1875,* sid. 109; Mustonen i Finskt Museum 1894, sid. 99 f.

[2] Rinman's *Berättelse,* sid. 104 f.; angående ställbotten av sand jämför Castrén's motsvarande uppgift från Kajana, som möjligen influerat på Rinman's framställning.

högar, men därefter blifwer den sönderhuggen uti et dertil giordt tråg; då järn-ämnet flyter öfwerst, och ärgen samlar sig til botnen, hwarifrån den efterhand utskakas. Sedan strös järn-ämnet ungefär til et stop i sänder ofwan uppå glöden uti hyttan, som står i ständig låga.»[1]

Smältningen i hyttan beskrives av Grubb sålunda: Ugnen upphettas med finhuggen ved och då denna nedbrunnit, pålägges (uppsättes) två skyfflar kol med en större skyffel och med en annan skyffel, som bör vara minst sex gånger mindre än kolskyffeln, en skyffel järnsand. Bälgen sättes genast i rörelse, och kol liksom malm uppsättes skiftesvis och undan för undan, tills ugnen inrymmer trettio eller fyrtio skyfflar malm. Medan detta arbete är i full gång, uppsticka de med ett spett eller en spetsig stör ett hål i den sammanhackade jorden (ställbottnen) för att slaggen skall kunna avrinna. Järnmassan, benämnd harko, som slutligen uttages efter en sådan blåsning, vilken finnarna kalla »yxi lehtaus» (enligt Lönnrot betyder lehtaus »råjärn, gös, tackjärn», men här synes ordet snarare åsyfta bränning eller blåsning, således yxi lehtaus, en blåsning); nämnda järnmassa uttages sedan elden slocknat och uppgår sällan till tre lispunds (vikt), men oftast till mindre vikt. Sällan är likaså detta järn av den godhet att det kan användas till smidesarbeten, innan det för andra gången renas i starkare eld, varvid orenligheten utdrives, vilket brukar kallas *uchtaminen* (enl. Lönnrot uuhtaminen eller uuttaminen = omsmältning).[2]

Doktor Deutsch uppgjorde vid mitten av 1810-talet en kalkyl över kostnaderna vid allmogens järnsmältning i Kajana härad.

Vid arbetet fordrades enligt honom:

»Till upptagning (av malm) och släpning för en afblåsning	1 dag.
Kol och veds anskaffande, äfven	1 dag.
Ugnstens anskaffande, uppsättning af muren, som dock kan nyttjas till 9 à 10 afbränningar	2 dagar.
Sjelfva afblåsningen	½ dag.
Summa	4 ½ dag

[1] Castrén anf. a. sid. 67.

[2] Grubb, anf. a. sid. 19; ang. lehtaus jfr Finskt Museum I, sid. 60.

Med hvilka 3 à 4 Lisp. Jern erhållas. Utsmidet är svårast, men verkställes i vanliga smedjeässjor, sedan man klufvit malmen i smärre galtar. Oagtadt Jernets låga pris, 1 ½ till 2 Rub. B:co Assign. för Lisp., tyckes således dessa dagar icke vara illa använda. Detta jern är väl ojemnt och har mycket brännstål, men tjenar dock fulleligen för landtmanna behof.»

Sedan Rinman i sin berättelse (sid. 105 ff.) beskrivit allmogens i Savolax och Karelen sätt att bränna kol i grop, ett sätt som gav lösa och odryga, men för en ovan smed lättskötta kol, redogör han för själva smältningsförfarandet: »Utaf Malmerne wälja Allmogen hälst Pärle- och Kok-malmen, hwilka upsättas skifteswis med kolen, och slaggen uttappas så ofta det behöfwes. Efter deras upgift åtgår til en smältning ifrån en half til en tunna Malm, samt wid pass 15 Tunnor Kol. Smältningen påstår ibland hela dygnet, hwarefter kan utbringas ifrån et til 4 Lisspund (8,5—34 kg) Järn uti en smälta, som här i orten kallas HARCKO. (Harcko betyder Tackjärn). Sådane Harkor blifwa stundom ganska rene, täte och smidige, så at därutaf utan möda kan smidas nödige Järn-redskaper, men merendels blifwa de otäte och slaggfulle. Då någre wisa sig stålartade, utwäljas de stycken som kunna blifwa tjenlige til Stål-läggning. Allmogen förrätta likwäl sina blåsningar med så liten noggrannhet och kunskap, at de ganska ofta förolyckas, och det beror mera af en lycklig händelse än af deras konst, om något Järn erhålles.» Strömsdals bruk hade någon gång inköpt sådant harkjärn, liksom allmogen inlämnat det till omsmältning, men avgången hade varierat mellan ¼ och ½ av vikten och omsmältningen hade varit besvärlig, då järnet varit »rått och illa werkatt».

Den av Rinman här framförda omständigheten, att resultaten voro fullkomligt osäkra och att hela smältningen ofta misslyckades, synes mig innebära den viktigaste orsaken till allmogehanteringens undergång. Så länge man icke hade någon möjlighet att från andra orter anskaffa järn, måste man anlita den gamla metoden, men då järn stod till köps, ville man ej längre offra möda på en så osäker hantering som hemsmältningen. Härtill kommer att allmogens behov av järn var ytterst obetydligt. Rinman uppger att han hos ortens bönder icke funnit andra järnredskap än plog, yxa, kvistyxa, lie och skära, av en samman-

lagd vikt av 2 à 3 lispund. Dessa redskap blevo för övrigt »et inwentarium för efterkommande», vilket tyder på mycket sparsamt begagnande. Inga körredskap voro försedda med spik eller järnbeslag, och hästarna höllos endast om vintern med skor, vilket också merendels skedde »nog ofullkomligt». Sitt mesta järn köpte allmogen från »Bruken och städerna i Skärgården» på 30 à 70 och 80 mils avstånd. Ställvis köpte man järn från Olonets i Ryssland.

Försök att återuppliva hanteringen.

Den ovanstående framställningen torde giva vid handen, att allmogens järntillverkning i slutet av 1700-talet var en utdöende hantering också i landets mest avlägsna ödebygder. Upplysningstidevarvet med dess optimistiska utilitetssträvanden försökte blåsa nytt liv i näringen icke endast hos oss, utan också annorstädes i Norden, t. ex. i Norge[1]. Som ett led i denna strävan kunna vi betrakta den »metallurgiska» avhandling om myrjärnets tillverkning, som länsmanssonen från Kuopio socken Johannes Agander år 1781 utgav vid Åbo Akademi under professor Gadds presidium. En svensk författare, Alf Grabe, har med rätta framhållit att avhandlingen icke innehåller något nytt, utan i huvudsak är en översättning av Swedenborgs latinska version av bergmästaren L. Schulzes år 1732 författade relation om »Myrugnar eller såkallade Bläster-Wärk uti Östra och Wästra Dahleorterna brukelige».[2] Plagiatet sträcker sig ända till titeln. Agander som savolaxare hade bort veta att man i hans hemtrakt icke använde myr- utan sjömalmer. Agander uppger att allmogen i Kajana län, Savolax och Karelen tillverkat »något Myr-Järn», i synnerhet i Kuopio socken och Nilsiä kapell, men att hanteringen upphört för vid pass 30 à 40 år, sedan »ordenteliga Järnbruk med stora Masugnar, kommit i bruk». Han avser härmed förmodligen Strömsdals bruk i Kuopio och Strömfors bruk i den lika benämnda socknen. Skriften åtföljes av en plansch, stucken i koppar av akademins gravör Joh. Säfström. Också denna bild är endast en något

[1] Olafsen O., *Myrmalmsmeltning i Norge i ældre tid*, sid. 37 f.

[2] Jernkontorets Annaler 1922, sid. 16 f. 24; Agander blev sedermera präst och torde icke ha ägt nämnvärda metallurgiska insikter.

förenklad kopia av Schulzes ritningar i Swedenborgs verk. Ritningarna uppgivas föreställa »den Blästerugn, som uti Dalarne och Finland, i sednare tider, allmännast warit brukelig.» Författaren aktar sig dock visligen för att uppge på vilken ort i Finland dessa ugnar brukades.

Kort innan Aganders avhandling ventilerades, hade bruksägaren baron Hastfehr erhållit tillstånd att vid Fredriksfors i Ulvsby uppföra två små »myrugnar». Dessa ugnar byggdes 1783 av inkallade dalkarlar, men tackjärnet blev så kallbräckt, att blåsningen inom kort måste nedläggas. I stället för myrugnarna uppfördes på platsen en masugn för blåsning av bergmalmer. [1]

Från de östra delarna av Finland, där endast Strömsdals masugn för blåsning av sjömalmer med långa avbrott var i verksamhet, ingingo till styrelsen klagomål över brist på järn. Bergskollegiet utsände därför sommaren 1792 vicedirektören Carl Rinman, åtföljd av bergskommissarien i Finland P. S. Ihlström, till Savolax för att undersöka dels bruksdriften vid Strömsdal, dels möjligheten för inbyggarna att tillverka järn av sjö- och myrmalmer. Av Rinmans berättelse till bergskollegiet framgår att han endast i ett fall lyckades åstadkomma ett blästerverk.

Löjtnanten E. F. Engdahl i Nilsiä kapell anmodade honom nämligen att på en kvarnlägenhet i Urimalaks by i Idensalmi socken »upbygga en Bläster-ugn, hwaruti Sjömalmer med wed kunna nedsmältas til smidigt Järn, på det sätt som i Dalorten brukas.» [1] Rinman hade från Forsby järnbruk i östra Nyland fört med sig »nödige werktyg och smiden», liksom han från Dalarna medfört en van arbetare som biträder vid ugnens uppförande och igångsättning. Engdahl avsåg att icke endast tillverka järn för eget behov, utan att också sälja smiden till Kuopio nyanlagda stad och andra orter och därför gjordes ugnen »dubbel», d. v. s. av den typ, som i Dalarne kallades »dubbel källing». Ugnen anlades sålunda »et stycke ifrån qwarnen för särskild dam, ränna och blåshjul, och inrättades för twänne par bäljor.» Det ena paret av dessa drevs direkt av hjulstockens bälgkammar, medan det

[1] Hultin, anf. a. sid. 208 f.; Bergmästarreletionen för 1783. F. S. A.; *Bergsintendentens berättelse 1875*, sid. 166.

[1] Rinman, *Berättelse*, sid. 114.

andra paret erhöll sin rörelse genom »utwäxling af stänger» från hjulstocken, också detta »efter allmänt bruk i Dalarne», en anordning som Rinman dock ansåg mindre lämplig, emedan blästern från de genom utväxling drivna bälgarna blev mycket svagare än från de direkt drivna. Rinman trodde därför att det vore bättre att använda två vattenhjul, ett för vartdera bälgparet. Själva ugnen beskrives av Rinman på följande sätt: »Ställbotten inlades af en stor och flat sten, hwarpå Ställ- eller Järnrummet murades i aflång fyrkant, 5 qwarter långt och 3 qwarter bredt, samt till 4 qwarters lodrätt höjd. Bägge formorne, en för hwardera ändan af stället, inlades på 7 tums höjd ifrån botten, och 3 ½ tum inuti ugnen med liten stupning. Ofwanom Ställ-rummet murades sjelfwa pipan med tiltagande widd uti owal form til 3 alnars höjd öfwer botten, och af lika widd up-uti längs efter stället, men til 11 qwarters diameter twärt öfwer detsamma. Pipan, äfvensom stället, upfördes af wanlig jordsten, samt öfwerdrogs inuti med en rappning av lerbruk.» Pipan blev sålunda till sin genomskärning något oval.

Engdahl önskade även anordna smide under vattendriven hammare, varigenom färskningen skulle kunna omsmältas »på en lättare method och med mindre afbränning kunna omsättas, än då smärre stycken skola särskilt tilgodogöras.» Själva smidet kunde härigenom självfallet utföras med mindre möda och avbränning än om det skedde för hand. För detta ändamål gav Rinman löjtnanten muntliga och skriftliga anvisningar, huru han skulle »inrätta en liten Stjerthammare af 5 til 6 Lispunds wigt, för den ena qwarnhjulsstocken, på det minst kostsamma sätt, och likafullt sådan, at den kunde göra åstundadt gagn.» Rinman trodde vid denna tidpunkt av sin resa, att han skulle bli i tillfälle att anlägga flere blästerverk och kunde därför icke dröja längre på Urimalaks. Hammaren blev dock senare uppförd.

Rinman trodde sig kunna konstatera att ugnen vid Urimalaks i varje blåsning lämnade 3 lispund (25,5 kg) järn. Om ugnen sköttes av två personer till skiftes, kunde 6 blåsningar medhinnas i dygnet, vilket gjorde 18 lispund (153 kg). Då detta järn vid fortsatt beredning förlorade ¼—½ i vikt, kunde man icke päräkna mera än 13 ½ à 9 lisp. (108—76,5 kg) utsmitt järn. Tillverkningskostnaden beräknade Rinman till 1 dlr kmt för lispundet. Om två vat-

tenhjul insattes och fullkomligt torr ved nyttjades vid smältningarna, trodde han att avkastningen betydligt skulle ökas. Framtiden skulle emellertid utvisa att hans optimistiska beräkningar alls icke höllo streck. Löjtnant Engdahl måste inom kort nedlägga driften såsom mindre lönande, och samma erfarenhet fingo så gott som alla herremän göra, som under de närmaste decennierna anlade blästerverk och försökte driva dem med legt folk.[1]

I sin berättelse för 1875 (sid. 110) uppger bergmästaren Furuhjelm, att Rinmans blästerugn vid Urimalaks »tjenat till modell för alla våra efter denna tid byggda harkugnar.» Verket vid Urimalaks nedbrann 1805, men iståndsattes sedermera, som det synes i slutet av 1820-talet, och var i gång till 1857.

Bergskollegiet försökte för sin del göra Rinman's resa så fruktbärande som möjligt. Till landshövdingarna i de östliga och nordliga länen utfärdades en cirkulärskrivelse, som vi här avtrycka enligt det till Nylands län sända exemplaret.

»Wälborne Baron och Landshöfdinge, Herr Johan Henr. Munck, sedan på Kongl. Collegii förordnande wice Directeuren Rinman förledit år, werkstält den honom updragne förrättning, att undersöka så wäl om driften och tillståndet wid Strömsdals Bruk i Sawolax, som ock, huruwida på andra ställen i Finland kunde gifwas tillgång på sjö och myrmalmer till den myckenheet att Inwånarne deraf med någon förmån kunde nedsmälta Jern till deras eget behof, har Kongl. Collegium utaf bemälte wice Directeurs derefter afgifne Berättelse inhämtat, det Sjö och myrmalmer på flera ställen i Landet skola gifwas, samt att åtskillige af Inwånarne förklarat sig benägne att deraf sig begagna, allenast de fingo tillstånd dertill, blefwe underwiste om rätte Methoden och tillika försäkrade, att ej någon ny utskyld dem derföre ålades.

I anledning häraf, och emedan ifrån åtskilliga orter i Finland, särdeles de som äro mäst aflägsne ifrån Bruk och Städer, försports klagomål öfwer brist på nödig tillgång af Jern, och Kongl. Collegium ganska gjerna will widtaga sådane anstalter, at denne så

[1] Jfr Olafsen's omdöme om länsman Evenstad's försök att återuppliva blästersmältningen: »Vi maa prise Folk og Land lykkelige, at de ikke fulgte Ole Evenstads velmente Raad.» Olafsen anf. a., sid. 37 f.

wäl för åkerbruket som alla andra näringar nödwändiga wahra, icke måtte tryta, har Kongl. Collegium derföre welat anmoda Herr LandsHöfdingen, at uti dess i nåder anförtrodde Län, allmänneligen låta kungjöra, det hwar och en, som har tillgång på sjö och myrmalm och dertill erforderligit skogsfång är obetagit, at samma malm till godo gjöra medelst anläggning af Blästerugnar eller så kallade källingar jemte små hamrar eller släggor för wattudrift till smältornes hopslående, hwilka hamrar dock icke få öfwerstiga fem Lispunds tyngd, samt at der wid i akttagas, det ingen af angränsande warder förfördelad, i händelse någon updämning för dylika inrättningar erfordras skulle.

Och som allmogen uti andre Rikets Prowincer, ifrån uråldriga tider idkat denne handtering, utan at derföre med några afgifter wara beswärad, behagade Herr Landshöfdingen äfwen försäkra denne Ortens Inwånare, om en dylik frihet, så länge de nämde Inrättningar förblifwa innom de gränser, som här ofwan beskrefne äro.

Men större än desse beskrefne eller annorlunda beskaffade Inrättningar måge icke härunder begripas, eller få anläggas, utan föregången anmälan och Kongl. Collegii dertill lämnade särskilte tillstånd.

Till ytterligare befordran af detta ändamål, som Kongl. Collegium derjemte förmodar, efter hand torde bidraga till en mera ordentelig Landtbrukshushållning, samt att i samma mån minska det i somliga orter öfliga öfwerdrifna swedjandet, har Kongl. Collegium också beslutit, att låta författa en tydelig och kort Beskrifning om rätta sättet att anlägga före nämde Blästerugnar, samt huru malmen deri bör tillgodogjöras; hwilken beskrifning Kongl. Collegium sedan ernar låta på Finska Språket öfwersätta och till Trycket befordra samt deraf några Exemplar Herr Landshöfdingen tillsända, at utdelas till dem, som äro hugade dylika inrättningar anlägga.

Och i händelse någon ytterligare underwisning wid sjelfwa handlagen och tillwerkningssättet skulle finnas nödig, hafwa wederbörande, at derom anmäla sig hos Bergs Commissarien Ihlström, hwilken äfwen i fall han derom blir anmodad, icke lärer undan draga sig, at emot ersättning för resekostnaden resa till orten, och lämna det biträde, som i förenämnde afseende kan

erfordras. Wi befalla Herr Landshöfdingen Gud Alsmägtig! Stockholm den 22 Martii 1793.»

Bergskollegiets löfte att låta författa en beskrivning om blästerugnar förverkligades kort därefter. År 1794 trycktes i Stockholm hos Johan A. Carlbohm *Korrt Underrättelse Om Sättet att smälta Sjö- Och Myrmalmer Uti Blästerugnar.* [1] Skriften omfattar 123 sidor i liten oktav och åtföljes av två planscher i kopparstick. Intet författarnamn är utsatt, men det ligger i öppen dag, att Rinman medverkat vid bokens tillkomst. Det senare kopparsticket är signerat Grandel, samme gravör som stuckit planscherna till Rinmans Bergwerks-Lexicon (tr. 1788) och Garneys Handledning till Svenska masmästeriet (tr. 1791). Ingen antydan finnes i boken att den tillkommit på uppdrag av bergskollegiet, men en finsk inskription på det ena kopparsticket utvisar att man från början tänkt sig att den också skulle utges på finska. Rinman's andel i författarskapet framgår redan därav att den i boken avbildade dubbla blästerugnens konstruktion så gott som fullständigt överensstämmer med Rinman's beskrivning av ugnen vid Urimalaks. Då Rinman uppfört denna ugn h. o. h. efter modell från Dalarna och då han endast en kort tid kunnat experimentera med den, måste man antaga att det mesta av hans anvisningar grunda sig på erfarenhet från Sverige. Hans skrift blir därigenom också en detaljerad skildring av blästersmidet i Dalarna.

Rinman's skrift innehåller en omständlig beskrivning av sjö- och myrmalmer samt deras upptagning och torkning. Sid. 13 återger den finska håvningsmetod, som Rinman förut skildrat i sin berättelse, medan sid. 14 behandlar det svenska håvningssättet. Han nämner att myrmalmen i Sverige var nästan allmännare än sjömalmen, men att förhållandet i Savolax och Karelen var det motsatta. Allmogen i Sverige nyttjade vanligen ved i sina blästerugnar, men Rinman framhåller att också kol kunde användas. Han meddelade därför en ritning för ugn med vedeldning, den redan nämnda dubbla blästerugnen, samt två ritningar för ugnar med koleldning, av vilka den mindre endast var en något förminskad kopia av den dubbla ugnen med dess trattformiga ugnsschakt, medan den större ugnen var avsedd för mera omfattande smält-

[1] Åbo Akademis bibliotek äger bergmästare Lundströms exemplar av denna skrift.

ningar. Den sistnämnda ugnen företedde ett mera varaktigt byggnadssätt än de förra och hade ett cylinderformigt, upptill avsmalnande schakt. Den företer dels med den lilla »Smälltugn uti rund form», som masmästare Garney uppfört på Dingelvik i Dalsland, dels — och detta gäller i ännu högre grad — med den ugn för slaggsmältning, som assessor von Stockenström byggt vid Söderfors ankarbruk. Den av Rinman's Bergwerks-Lexicon (tab. XXVI. Fig. 5 och 6) meddelade bilden överensstämmer på det närmaste med C. Rinman's förslag.[1] Planscherna i den sistnämndes broschyr meddelas i slutet av denna uppsats.

Rinman's bok innehåller också ritning och beskrivning på en vattendriven smedja med knipp- och en spikhammare, av vilka den förstnämnda med en vikt av 5 à 6 lispund också var avsedd att användas vid utsmidning av harksmältorna. Själva smältnings- och smidesarbetet beskrives utförligt och likaså meddelas anvisningar för dragning av järntråd, också dessa enligt mönster från allmogehanteringen i Sverige.

Tre år senare, 1797, utkom den finska upplagan av skriften med titeln: »*Lyhykäinen Neuwo Järwen- Ja Suon-Malmien sulattamisesta Puhallus Uuneissa*», tryckt på Kungl. finska boktryckeriet i Stockholm. Skriften omfattar 116 sidor och de båda av Grandel stuckna planscherna.

Den svenska upplagan av Rinman's skrift tyckes icke ha blivit distribuerad i Finland 1795, ty i sin berättelse för detta års kriver bergmästaren C. Lundström: »Med Sjö- och Myrmalmers smältning i Blästerugnar har, efter den föreskrift, som vid Bergmästaren Rinman's och Bergs Commissarien Ihlströms giorde resa till Savolax i detta ärende, meddelades, någon början redan blifvit giord och torde än vidare utbreda sig, enär Allmogen hinner blifva öfvertygade om nyttan af at handhafva denna husbehofsjerntillverkning mera likt en slöjd, än som Bruksnäring för hvilket sednare, såsom åtfölgt af monga dryga kostnader, sådane fattige malmer kan hända äro mindre passande, då någon rikare bergmalm till blandning ej kan erhållas.» Om Rinmans skrift hade utdelats, hade Lundström sannolikt omnämnt detta.

[1] Rinman, Sven, *Järnets Historia*, sid. 373 f. *Bergwerks-Lexicon* IV, 707 f.

[2] Relationer om Finlands Bergmästaredöme för åren 1783—89, 1796 och 1801—06. F. S. A.

Då anläggningen av ett blästerverk icke behövde anmälas hos myndigheterna, hade bergmästaren icke möjlighet att följa med saken i detalj. Detta framgår av fortsättningen av Lundströms berättelse, som lyder: »De hvilka mig vetterligen sökt draga fördel af de underrättelser berörde orts Innevånare blifwit, som nämnt är, lemnade äro: förre Bruks Inspectoren Sam. Cornéer, hvilken vid Hypperinkoski fors i cavi (Kaavi) Kapell och Libelits Socken upbygt en Blästerugn med 2:ne par Bäljor, samt en liten räckhammare vid samma vattufall till harkjernets utsmidande; och har d. 25:te Julii förl. år, i närvaro af Härads Synerätten, som besigtigat en miölqvarn å samma ställe, ett smältnings försök blifvit giort hvarvid efter 7 kappar rostad siömalm med nyttjad kastved till smältningen erhållits Ett lispund 5 marker rent jern under hammaren uträkt.» Relationerna för de följande åren äro förkomna. I sin berättelse för 1801 framhåller Lundström att blästerjärnstillverkningen i östra Finland icke haft någon större framgång hos allmogen, vartill Lundström liksom tidigare Rinman såg orsaken däri att bonden i Savolax och Karelen i allmänhet icke var böjd för annat arbete än det som sammanhängde med den omedelbara livsbärgningen. En binäring som malmsmältningen ansåg bonden vara ett yrke för därtill inövade personer och icke för var man. Om han också kunde komma till rätta med själva smältningen, så kunde han dock icke utsmida järnet, och därför prejade yrkessmeden honom på större betalning för utsmidning av harkjärnet, som var mera svårarbetat än ordentligt stångjärn. Lundström hade fått upplysningar om följande nyanläggningar utom Cornérs: kronofogden Wallenius i Tohmajärvi hade anlagt en blästerugn och en vattenhammare, likaså kyrkoherden Bockström i Viitasaari och en smed i Juga kapell av Pielis socken. Cornér's verk hade nedbrunnit en gång, men åter blivit uppbyggt.

Lundström sammanfattar sin mening på följande sätt: »At desse Inrättningar blifvit giorde till eftersyn för andra, är visserligen ganska godt, allenast de kunde fortfara; men som desse småvärk i Herremäns händer med ortens dyrleijde arbetare ej vilja bära sig, i jemförelse med det pris, hvarföre stångjern köpes, det Herr Assessoren Wallenius, som tillverkat alt behöfligt jern till en Ladugårds byggnad af sten; äfven Sjelf intygade, så händer

at sådane, af Ståndspersoner skedde Inrättningar efter några år lemnas öde, såsom af Hr Lieutenanten Engdahl skedt, hvarigenom Bonden fattar skiälig misstanke för hela saken; och bekräftar sig sålunda, hvad jag förut nämt, at så framt den, som skall befatta sig med denne slags rörelse, ej kan göra åtminstone det mesta af hela arbetet sjelf, så blir det icke någon treflig handtering af.»

I de följande årens relationer anträffas inga uppgifter om de östfinländska blästerverken, först i berättelsen för 1805, då han rapporterar att hytten och hammaren vid Urimalaks nedbrunnit. Däremot kunna vi ur andra källor framleta sparsamma uppgifter om nya blästerverk. I en av häradshövdingen och lantmätaren Henric Holmbom år 1802 till F. Hushållningssällskapet inlämnad beskrivning över Limingo socken meddelas: »Af den anledning, at för längre tid tilbaka, myr-järn med armstyrcka blifvit blåst och tilwärckad i den så kallade Kärsämä tracten, som utgör öfre delen af Temmes by, utan at bekant är, hwarföre dermed icke fortfarits; har Kongl. Hofpredikanten och nu warande Kapellanen wid Temmes församling Herr Carl Constantin Hildén efter då warande Länets wördade Höfdinges Herr General Majoren, landshöfdingen och Riddaren Baron Carpelans råd och tilstyrckande, samt gifne skrifteliga tillstånd, i lag med Bonden Anders Andersson Louwet, i välmening och nit för allmänt väl, på försök anlagt myrjärnsblåsning, med watn drift, uti den under berörde § och nummer anmärckte Kärsämä Bäcken, uti en långt nedanföre Kärsämä gårdarne befintelig forss, Iso koski kallad.

På stället, som underskrifwen haft tillfälle at bese den 28 Augusti 1800, är smält ugnen af eldfast sten upmurad. Dess storlek är tre alnar i öfre diametern och högden lika. Ett par träd bälgar med watu hjul, dam och ränna därtil, äro färdige, med nödige Kring byggnader och tak försedde. Utom sjelfwa hyttan äro också en Badstufwa 7:alnar i qwadrat upsatt, täkt och inredd til behof för arbetare, jämte ett Kålhus af 12 alnars längd och 9:alnars bredd. Stället är Bergagtigt och stenigt, men har låga backar. Marcken å ömse sidor är jämn, glest skogwuxen och något stenbunden Sandmo. för backarnas låghet Kan här ingen så hög dämning anläggas, at watnet skulle skada de ofvanliggande Kärsämä boer eller deras ägor. I det stället kan mera watn til behof qwar-

hållas, genom håll-dam å tjenligt ställe ofwan före Kärsämä gårdarne.

I alla fall torde dock blåsningen ej kunna hela Sommaren, utan allenast höst och vår fortsättas; men om wärcket kommer i ordning och gång, kunde dock någon förmån deraf wara at förvänta.

Malmfångsten skall wara ymnig, uti en myra belägen wid pass $1/4$ mil från forssen. Den skall ligga straxt under mossbädden, och sjelfwa malm hwarfwet wara $3/4$ a 1 aln tjokt, som äfwen på flere andra ställen skall finnas.

Malm transporten är beqwäm, om wintren på släda och om Sommaren med båt.

En och annan blåsning är redan anstäld, som dock icke welat lyckas, så at man ännu icke fulkomligen känner malmens halt; hwartil någon brist i sjelfwa anstalten och folckets okunnighet måste wara ordsaken; likwäl är af det lilla järn som erhållits, flere hushållsförnödenheter smidde och järnet befunnits aldeles wäl artadt.

I anseende til blåsnings ställets nära belägenhet til den i senare tider anlagde så kallade nya Sawolaxska lands wägen, samt 5 $1/4$ mils afstånd från nästa stapel stad Uleåborg, jemte de gynnande omständigheter, hwilcka för öfrigt sig förete, torde man få hoppas, att ett mindre wärck härstädes kunde med förmon anläggas, om nödigt förlag och kundskap nu i början ej skulle brista.

I längden torde dock kålbristen blifwa ett betydeligit hinder uti en Sokn, hwarest ringa skog finnes och man ännu icke känner, hwad tilgång på kål från nästliggande Sijkajoki Sokn, som är skogrikare, kan wara at påräkna, sedan skogarne därstädes, hwilka nu stå under allmän delning, warda för hwart hemman afwittrade. I anseende såwäl til desse hinder och betänkligheter, som Limmingå Sokne boers hos Kongl: Maje:ts Befallnings hafwanden ingifne protest, emot anläggningen af detta wärck, hwarom herr Kongl: HofPredikanten icke welat inlåta sig i twist med sine åhörare, har med saken alt härtil ej kommit längre, utan tils widare, delägarena till märckelig skada afstadnat, och blifwer förlusten total, om de icke på lämpeligit sätt genom tidige utwägar, til fortsättningen af hwad i berömlig afsigt är börjat, warda understödde.

Kålfångsten är den hufwudsakeliga, som på allmänt biträde

skulle ankomma, och hwartil ännu, medan sokne marcken är odelt, utan någons känbara förlust, wore tilfälle: om med högwederbörligit tilstånd, för detta wärck finge ut brytas så mycken utmarck, som på halft mantals hemman af sokne rymden kan belöpa, som ware wid pass en fyra hundrade del af det hela, och skulle ganska litet förminska sokneboernes sig förbehållne options rätt til öfwerlopsjorden.»[1]

Ett försök att använda blästerugnar i större omfattning gjordes av rådmannen Abr. Falander i Vasa omkring sekelskiftet 1800. Redan 1795 hade han i Jalasjärvi kapell anlagt en blästerugn. »Till fullständig undervisning om rätta smältningssättet voro på nämnda Herr Rådmans bekostnad 2:ne Elfdals karlar öfver sommaren förledigt år (1795) förskrefne, hvarigenom nu flere personer på stället fått inhemta behörig kännedom i desse delar.»[2] Kort därefter anlade Falander två andra ugnar. År 1800 hade han sju ugnar i gång enligt ett entreprenadsystem, som innebar att han till hugade bönder erlade hyttans anläggningskostnad mot skyldighet att de till fastställt pris levererade myrjärn till honom. Senare inskränktes hyttornas antal, så att det 1805 blott utgjorde tre. Dessa hunno dock tillverka så mycket järn, som vid Falanders hammarverk Östermyra kunde utblandas med de 300 skeppund svenskt tackjärn, som bruket hade rätt att uppköpa.

Då Lundström 1814 företog sin ovan omtalade inspektionsresa, besökte han också Salahmi, beläget i Idensalmi socken tre mil från n. v. Idensalmi.

»Salami Bläster jerns verk, anlagdt å Salami Skatte hemman N:o 1 et 2 om 5 ½ Skattmark af framledne Herr General Majoren Friherre Sim: Wilh: Carpelan; är belägit emellan Kuopio och Uleåborgs Städer, nära 13 mil från den förra och 18 mil från den sednare, samt från Palois Fästnings plats 41 $^1/_5$ verst, vid ett skäligen godt strömfall omtrent en half mil nedan om Salami Sjö.

De här varande inrättningar bestå uti en för dylika verk vanlig Smältugn, med 3 ½ alnars hög pipa, 3 qvarter i diameter och en

[1] F. Hush. sällsk. arkiv, vol. 12, sid. 82 ff.

[2] Sannolikt var den sid. 58 nämnde Määttälä en av dem, som inövades av Älvdalsmännen.

[3] Bergmästarens berättelser för 1795, 1802 och 1805. Jfr Hultin sid. 10, 212 ff.

mindre Räckhammare af 15 L𝓌:ds vigt, under ett tak samt vid andra sidan af strömmen en finbladig Såg och en husbehofs mjölqvarn med ett par stenar.

Läget är godt emellan tvenne ehuru mera lösa jordbranter, samt för afsättning och rörelse förmohnligt, i anseende till den här tätt förbi gående stora Landsvägen emellan Kuopio och Uleåborgs Städer. Wattudrägten är ock tillräckelig allenast dammen vid verket bättre förses och Hammarställningen flyttas några famnar lägre ned, då den öfre dammen vid Sjön som för par år sedan utan Syn blifvit gjord och mycket skall skada öfverbyggarena, icke behöfver vara annorlunda byggd, än att vattnet efter strömmens djup och bredd har sitt aflopp och endast under förefallande byggnader och Reparationer vid verken kan för liten tid dämmas, på det nyttan af de tidtals under 30 år gjorde forsgräfningar icke måtte gå förlorad. För öfrigt äro här nedanföre till Bruket flere forsar, som icke dämmas till lugn vatten af nedre dammen, att någon skada deraf kan förorsakas.

Jernmalm finnes här till nog ymnoghet uti Rotimojerfvi, Martisenjerfvi och Rohojerfvi, hvilka flyta in i Salamijerfvi, samt skola vara jemte Palvisjerfvi och Illjerfvi såsom malmfång inmutade. Och erfor jag att uti Salamijerfvi på 3, 4 à 5 alnar djupt vatten botten var betäkt med en sammangyttrad hård skorpa af pärlemalm; hvarunder, då den krossades, löst ligger finare Sorter af Hagel och krutmalmer af några tums tiocklek. Men ehuru lönande sådan Malmfångst kan vara, uppsöka dock arbetarene hällre sådane ställen, der malmen lös kan håfvas.

Skog finnes och här tillräckeligen såväl å det under Bruket hörande hemmanet till ¾ mils längd, som andre inom 2 mils omkrets tillstötande skogrika marker.

För närvarande är detta lilla verk i nog dåligt skick, men jernet som under min härvaro smiddes, var försvarligt godt och sades tillverkningen i några år gått till omkring 50 à 60 Skeppund, hvilket för en Herreman med lejda arbetare omöjeligen kan bära sig; utan borde smidet, hvartill det med tillbörlig drift — vid sådan inrättning äfven kan bringas, gå åtminstone till 200 Skeppund för året om det skall löna sig.

Stället skulle dock förtjena att ha en större inrättning och både för ortens Innevånare samt Palois till ämnade Fästning

vore det säkerligen af mycken nytta. Likväl borde en sådan anläggning äga rättighet till malmfångst från Sjöarne uti Idensalmi, så väl ofvan som nedan om Bruket till Wiando.

Denne Blästerverks inrättning har för öfrigt inga andre Privilegier än det generella tillstånd Kongl. Svenska Bergs Collegium på 1790-talet lemnat hvar och en som har requisita, att den vid så beskaffade verk, utan någon bestämd hammarskatt eller afgift till Kronan, begagna för eget och grannars behof.»

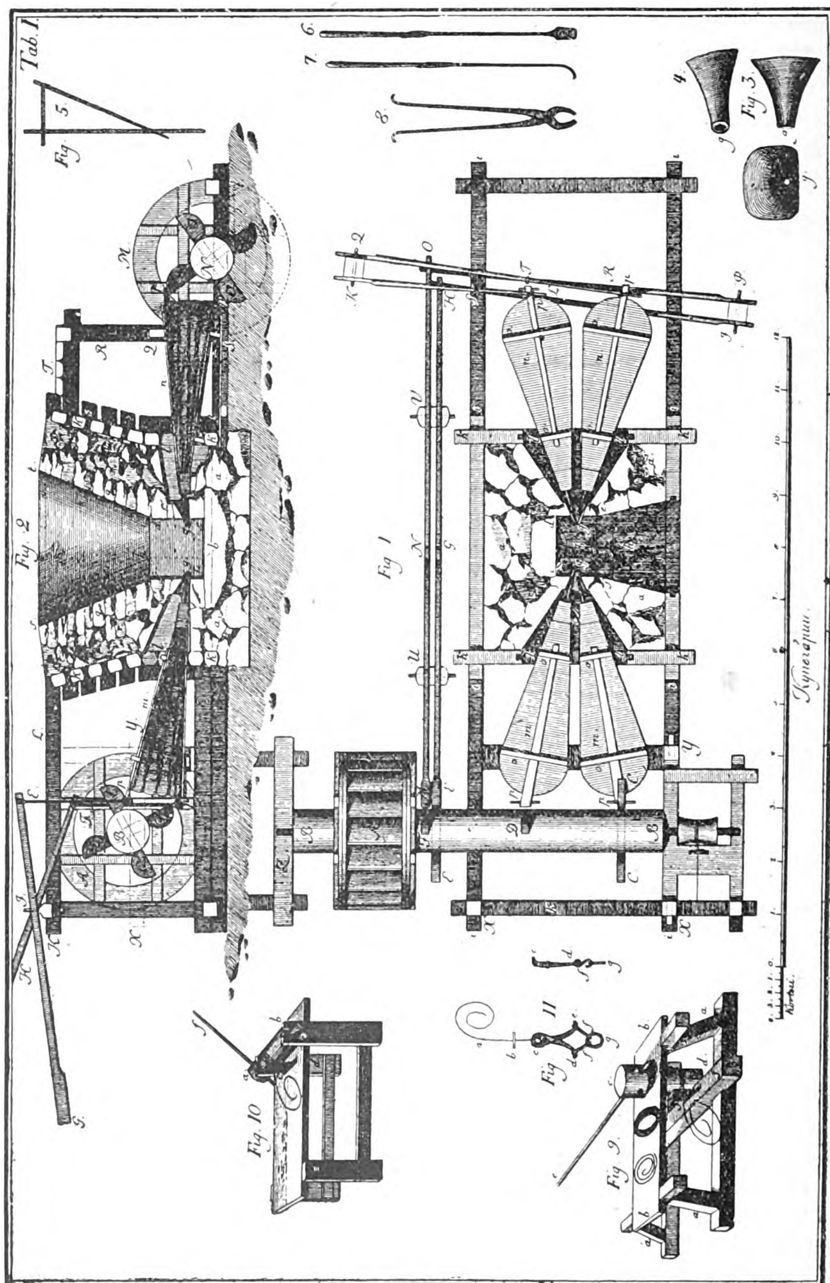
Doktor H. Deutsch, som 1814 och 1815 bereste norra delen av Uleåborgs län, gav följande upplysningar om »sjömalmshyttan» i Salakari. Årsavkastningen uppges till 30 à 40 lispund (synbarligen tryckfel för skeppund). »Ugnen, gjord af sandsten, står 4 à 5 år. Blästerformerne af koppar, slutta nedåt, att slaggen bättre må skära sig. Sedan ugnen blifvit fylld med rostad malm och kol, samt massan väl tändt sig, tilläggas under blåsningen växelvis med en 3:dels tunna kol för gången, först 1 kappe af malmen, sedan 1 ½, slutligen 2, o. s. v., hvaraf en hanka [harka] fås om 10 Lispund. Trenne sådana kunna nedblåsas på dagen, hvaraf sedan 12 à 15 Lisp. rent jern erhålles. Detta fordrar till

Upphåfning	2	dagar.
Afblåsning	2	d:o.
Smide	3	d:o.
Kol (läst à 1 ½ Rub.)	1	d:o.
Transporten	½	d:o.

Räknas nu Jernets pris till 1 ½ Rub. (banko assign.), dagsverket till lika mycket, räntan för inrättnings- och underhållskostnaden till 10 procent, tyckes sedan denna tillverkning betala sig bättre än den föregående (allmogesmältningen).» Deutsch trodde att det svenska järnet framdeles skulle stiga i pris, och då kunde sjömalmerna i Kajanatrakten komma till användning.[1] Salahmi blev ett bestående verk; 1829 erhöll blästerhyttan privilegier och 1875 uppfördes en masugn på platsen.

Vid läsningen av de ovanstående redogörelserna för hyttbyggnader observerar man att de icke lämna noggranna uppgifter om hyttornas konstruktion. Det synes som om man dels skulle ha

[1] F. Hush. sällsk. Handlingar III, sid. 390 f.

Tab. I.
Fig. 5.
Fig. 2
Fig. 1
Fig. 3.
Fig. 10
Fig. 11
Fig. 9.

Tab. I. Fig. 1 och 2. Dubbel blästerugn för malmens nedsmältning med ved.

Fig. 1 a a a. Ugnens grundval;[1])
b ugnens eller ställets botten;
c d e f stället, 28 × 18 tum; för ett par bälgar bör det vara 18 × 18 tum;
c d ställets bakvägg;
c f och d e formväggarna;
g g bälgformarna;
b det s. k. frambröstet;
i i syllar eller långstockarna;
k k etc. tvärstockarna;
l l bälgbröstén;
m, m, n, n, bälgarna, ett par på vardera sidan om ugnen;
o o etc. tvärlister pa bälgarna;
p p bälgribbor (bälgtrador);
A vattenhjulet;
B B hjulstocken;
C C och D, fyra armar eller kuggar; som nedtrycka bälgtrådorna (se fig. 2 C C och D D);
E E och F kuggar, som nedtrycka stängerna E G och M N;
U V stolpar med nav för nämnda stänger;
K L och H I samt Q R och O P stänger som nedtrycka bälgarna n n;
X Y lodräta stolpar som uppbära bälgvågarna (E G och F H på fig. 2).

Fig. 2. Genomskärning av ugnen.
a a grundvalen;
b bottnhällen;
c d e f stället, 1 aln djupt. Om ugnen bygges enkel, följes den prickade linjen h b d e;
g g formmynningarna;
i i grundstockarna;
k k timmerväggar, lika höga som ugnen;
l l bälgbrösten;
c d t s ugnspipan, muras rund och vidare upptill;
q q pipmuren;
r r bak- eller stödjemuren;
v v fyllning av ren och torr mosand;
m den främre läderbälgen, just då kuggen C börjar trycka på stången p;
A vattenhjulet bakom ugnen;
C C två kuggar till den främre bälgen;
D D kuggar till den bortre bälgen;
E G vågstången till den främre bälgen;
F H d:o till den bortre bälgen;
K L ugnsbyggnadens översta stockvarv;
X Y (prickad linje) stödbjälke för vattenhjulet;
I stället för att bälgarna n n drivas med utväxling, kunna de drivas av ett eget vattenhjul M, som bör ligga så lågt att kuggarna råka bälgtrådan nedifrån. N hjulstockens ända;
O O den främre bälgens kuggar;
P P den bortre bälgens kuggar;
Q stödbjälke för övre bälgbottnarna;
T ugnskransen eller -bron.

Fig. 3 formen uppifrån;
Fig. 4 formen från sidan;
Fig 5 »stege» för pipmurningen;
Fig. 6 blästerspade, 3 alnar lång utom träskaftet;
Fig. 7 järnkrok på träskaft;
Fig. 8 blästertång, 2 alnar lång;
Fig. 9 dragbänk för dragning av järntråd med upprättstående rulle;
Fig. 10 dragbänk med liggande rulle;
Fig. 11 vid B rulle för dragning av järntråd.

[1]) Korrt Underrättelse sid. 41 ff.

Tab. II

Tab. II. Fig. 1 och 2. Blästerugn för mindre tillverkning för smältning med kol.

Fig. 1. Plansektion vid formans höjd.
- a b c d grundmur av gråsten i lerbruk. 4 alnar på var sida;
- e stället 18 × 15 tum;
- f g h muren omkring stället, av tegel eller annan sten;
- i k l hål för uttagning av slagg och järn på 10 à 12 tums höjd över ställbottnen. Tilltäppes under smältning vid i med fuktig kolstybb;
- m forman;
- n n bälgbröstet;
- o o 2 enkla läderbälgar;
- pp fyllning av torr sand;

Fig. 2.
- a b grundmuren;
- h f stället, 15 tum högt;
- m forman;
- n bälgbröstet;
- o läderbälg;
- i k r s pipan, trattformig med 42 tums diameter och 48 tums höjd, räknat från bottenhällen;
- pp fyllning;
- c d två hoptimrade stockvarv.

Tab. II. Fig. 3 och 4. Blästerugn för större tillverkning med användning av kol.

Fig. 3 a b c d Ugnens grundval och utanmurar av stadig gråsten;
- e frambröstet;
- f bälgbröst för stora bälgar;
- g h i k stället, helst med tackjärnshällar till botten och väggar, 21 × 21 tum;
- l m trummor att avleda fuktigheten;
- n forman, helst av koppar, gjort som en vanlig hammarsmedsforma;
- o o två bälgar, på bilden avskurna baktill, helst vanliga stora träbälgar lika stångjärnshärdarnas;
- t t bälgpiporna;

Fig. 4 a b grundvalen.
- a b c d ugnens höjd, som från grunden är $^3/_4$ aln; yttersidorna helt murade av god gråsten, eller till övre delen timrade;
- g h i k stället av tackjärnshällar;
- l m m trummor;
- f forman med bälgpipan t;
- o ett stycke av den ena trädbälgen;
- i k p q ugnspipan; höjden från gh till p q 3 alnar, diametern p q 3 kvarter.
- r r pipmuren av väl bränt murtegel eller annan tjänlig sten.

Jfr R i n m a n *Bergwerks-Lexicon*, Luppsmältning och Slaggsmältning, samt plansch XXVI, fig. 5 och 6.

Tab. II. Fig. 6 och 7. Smedja med knipp- och spikhammare.

Fig. 6. Bottenplan av smedjan.
- a a a a väggsyllar;
- b b rännan från ett vattenfall, som högst får vara 4 alnar högt;
- c vattenhjul, $3\,^1/_2$ aln högt och $1\,^1/_4$ aln brett;
- h vattenhjul $5\,^1/_4$ aln högt och 2 alnar brett;
- i k hjulstocken till h;
- A A B lodräta grova stolpar;
- I I och m m bandstockar;
- D hammare av smid- eller gjutjärn, 5 à 6 lispund i vikt;
- E hammarskaftet av seg björk;
- F städstocken;
- o kuggar, som nedtrycka hammarstjärten;
- H ässja med 2 eldrum I och K;
- L L och M bälgar.

Fig. 7. Längdsektion av smedjan, bokstävernas betydelse som i fig. 6.

Fig. 8 knipphammaren från sidan enligt skalan n:o 1.

Fig. 9 D:o framifrån.

Fig. 10 hammarskaftet E:s axel.

Fig. 11 spikhammaren av stålsatt smidjärn, 15 à 18 skålpund i vikt.

användt den trattformiga ugnspipa, som återges på Grandel's kopparstick I samt II fig. 1 och 2, dels den mera cylinderformiga piptyp, som avbildas på tab. II. fig. 3 och 4. Holmbom's uppgift att hyttan vid Kärsämä mätte 3 alnar i övre diameter och lika mycket i höjd synes antyda den trattformiga typen, medan Lundström's anteckning, att hyttan vid Salahmi hade en 3 ½ aln hög pipa, 3 kvarter (18 tum) i diameter, tydligen avser den cylinderformiga typen. I en beskrivning av bergmästaren Wathén, som synbarligen författats vid mitten av 1850-talet, meddelas följande: »Wanligen består ett blästerverk nu för tiden af en hytta eller smältugn med 2:ne pipor 8 à 10 fot höga, 2 fot i diameter uti nedre ändan och omkring 15 tum uti den öfra. — — Blästern serveras af spetsbäljor, Widholmske tre-blockade trämachiner, centrifugal-fläktar drifne med turbiner, såsom vid Porsaskoski och Myllyranda, samt två-cylindriska dubbelt verkande tackjernsmachiner, såsom vid Rautakoski och Wieru.» Dessa uppgifter tyda på att Furuhjelms påstående (se ovan sid. 70) att hyttan vid Urimalaks skulle ha utgjort förebilden för alla senare blästerverk icke är riktig. Med större skäl kan man säga att Rinman's förslag till cylinderugnar utgjort denna förebild.

Wathén beräknade att ett skeppund stångjärn, framställt vid blästerverk, fordrade omkring dubbelt så mycket malm och kol som det järn, som framställdes genom masugnssmältning och tysksmide. »Deri ligger den beklagansvärda bristfälligheten i blästerhytte-handteringen!» utropar han. Ännu mera förkrossande för blästermetoden blev jämförelsen något senare, då man övergått till puddlingsförfarandet. År 1875 konstaterade Furuhjelm att den äldre metoden erfordrade 4 gånger mera malm, 3 à 5 gånger mera kol samt 4 à 5 gånger mera tid än den nya processen.

Här är icke platsen att i detalj redogöra för de mera industrimässiga finländska blästerverkens historia. Upplysningar om dem ingå i flera statistiska publikationer och bergsintendenternas berättelser, i synnerhet den för år 1875. Här skall blott nämnas att de egenartade tullförhållandena i Finland efter 1809 gjorde det till ett tvingande önskningsmål att upparbeta järnframställningen ur inhemska malmer. Genom denna strävan fingo också

blästerverken trots sin tekniska ofullgångenhet en viss betydelse. Särskilt under perioden 1838—1850 gjorde styrelsen vad den kunde för att gynna uppkomsten av sådana verk med det resultat, att ett avsevärt antal harkhyttor tillkom i landets östra och norra delar[1]. År 1853 voro 14 harkhyttor i verksamhet, 1875 12 hyttor med en årstillverkning av c:a 12,500 ton tackjärn. Efter denna tid följde en snabb nedgång för blästerverken; 1880 voro blott 3 i gång. Vid denna tid gjordes försök att förvandla den dittills diskontinuerliga smältprocessen till kontinuerlig, försök som delvis kröntes med framgång, men som endast för en kortare tid kunde hålla blästerprocessen vid liv[2].

Den senare delen av 1870-talet medförde en svår ekonomisk kris för vår järnhantering och samtidigt förbättrades kommunikationerna till inlandet i hög grad genom anskaffandet av ångfartyg till insjövattnen. Dessa yttre faktorer gåvo nådestöten åt blästerhanteringen. Den sist anlagda hyttan av den gamla typen torde ha varit den av ett allmogebolag omkr. 1870 vid Mankilankoski i Gamlakarleby å uppförda blästerverket. Bergmästaren betecknar det 1875 såsom landets minsta smältverk med endast en pipa av omkr. 8 fots höjd. Till verket hörde också en smälthärd med en räckhammare. »Till ugnskransen ledde en vanlig stege och det hela hade ett mycket primitivt utseende och erinrade om de gamla Osmundsugnarne.» Hyttan hade endast sällan varit igång. På andra håll fortlevde blästerverken ännu några årtionden. Det sista, Kiminge i Karstula, nedlades 1898. Blästerverken hade då länge överlevat sin ekonomiskt rimliga existenstid och endast de dåliga kommunikationerna och de låga arbets- och materialprisen i det inre Finlands ödebygder hade kunnat hålla dem vid liv så länge som det skedde.

---

[1] Bergsintendentens berättelse 1872, sid. 102 f.

[2] Gripenberg, *A. B. Wärtsilä*, sid. 132 ff., 170, Solitander, C. P., *Om bruksrörelsen och bergshandteringen i Östra Finland*, sid. 81 ff.

Översikter och granskningar.

Bibliotekshistoria.

Holger Nohrström: *Borgå gymnasiebibliotek och dess föregångare bland Finlands läroverksbibliotek.* Ett bidrag till Finlands biblioteks- och kulturhistoria. Akad. avh. H:fors univ. bibl. skrifter X. 291 sid. H:fors, 1927.

Ur ex officio opponentens utlåtande avtryckes här följande:

Avhandlingen består av tvenne partier, av vilka det första ägnas läroverksbiblioteken i Finland under medeltiden samt på 1500- och 1600-talen, medan åter det senare behandlar avhandlingens egentliga föremål, det efter Stora ofreden grundlagda Borgå gymnasiums bibliotek.

Den förra avdelningens översikt av biblioteksförhållandena vid skolorna under äldre tider är kulturhistoriskt intressant och belysande. I fråga om Åbo domkyrkas bibliotek under medeltiden har förf. visserligen icke så mycket nytt att tillägga utöver det som tidigare forskare, särskilt J. A. Cederberg, meddelat, men det förtjänar dock nämnas, att han lyckats bestämma några böcker i biskop Hemmings bekanta donation, som hans föregångare icke kunnat identifiera. Skildringen av domkyrkobibliotekets och katedralskolebibliotekets öden och innehåll under 1500- och 1600-talen är åter den första sammanhängande och ingående utredningen av dessa inrättningars historia under denna period och har därför otvivelaktigt ett ganska stort värde. Särskilt kan antecknas, att förf. genom att jämföra de tidigare publicerade domkyrkobiblioteksinventarien från 1633 och 1651 med akademibibliotekets katalog av 1682 väsentligt kunnat precisera vår kännedom om domkyrkobibliotekets verk, ävensom det intressanta faktum, att förf. i vårt universitetsbibliotek lyckats återfinna en volym, Biblia Vatabli, som tillhört det gamla domkyrkobiblioteket. I detta sammanhang kan

dock anmärkas, att förf. icke synes ha observerat K. Grotenfelts uppgift i Suomen historia uskonpuhdistuksen aikakaudella (sid. 436), att en del av detta bibliotek förstördes vid en eldsvåda i Åbo 1600; jag har mig visserligen icke bekant på vilken källa Grotenfelt stöder sig, men uppgiftens riktighet torde icke kunna betvivlas. Vad åter katedralskolans bibliotek angår har man hittills i huvudsak icke ägt andra upplysningar än de som Porthan meddelar i sin bibliotekshistoria. Förf. har emellertid på grund av två i Liber Scholæ Aboensis ingående inventarier kunnat exakt bestämma bibliotekets omfattning under slutet av 1600-talet. Även om uppgifterna icke äro tillräckliga för att medgiva en detaljerad bild av de två bibliotekens utveckling under den tid varom nu är fråga, har förf. dock kunnat angiva dess stora drag och med tillräcklig bestämdhet karaktärisera dem. Då — såsom förf. uppvisar — övriga skolbibliotek i landet voro ytterst torftiga, har han sålunda i denna del av sitt arbete utrett den nivå, på vilken landets skolbiblioteksväsen före Stora ofreden befann sig. Emellertid hade det för tydlighetens skull varit skäl att starkare än nu skett understryka det faktum, att under medeltiden vid sidan av domkyrkobiblioteket funnos klosterbibliotek, av vilka sannolikt åtminstone det i Nådendal var ganska rikt försett.

Då förf. sedan i avhandlingens andra del kommer över till Borgå gymnasiebibliotek är det material, på vilket han kan stöda sina undersökningar, betydligt rikare. Förf. har här självfallet haft stort gagn av att gymnasiets öden så ingående tecknats av Alopæus och av Hultin, att den skolhistoriska bakgrunden för bibliotekets utveckling varit i alla väsentliga drag utredd. Förf. har här emellertid kompletterat dessa författares knapphändiga upplysningar om själva biblioteket med en ingående redogörelse för dess organisation och för de åtgärder som skapat grundvalen för dess ekonomi. Det väsentliga i denna del blir emellertid givetvis redogörelsen för själva bokbeståndets omfattning och art. Särskilt betydelsefullt har varit, att förf. haft tillgång till en i Sveriges Riksarkiv befintlig, tidigare icke av någon forskare anlitad katalog över biblioteket av år 1751, som ger en exakt förteckning över dess bestånd vid denna tid. Från detta år kan sedan bibliotekets utveckling någorlunda fullständigt följas genom de uppgifter om inköp och gåvor, som finnas bevarade i gymnasiets arkiv. Förf. har, så vitt jag kunnat finna omsorgsfullt och noggrant utnyttjat dessa uppgifter och kompletterat dem genom jämförelser med böckerna i biblioteket; han redogör utförligt för alla de sällsynta eller annars märkliga böcker biblioteket förvärvat eller erhållit som gåva. Det urval av sådana böcker förf. gjort vittnar — i den mån jag kan bedöma dessa frågor — om ett gott omdöme och grundliga insikter. I något enskilt fall frågar man sig dock måhända, om icke ytterligare något arbete varit förtjänt av att omnämnas — det hade sålunda, tror jag, varit fallet med det i den Saungrenska donationen ingående exemplaret av Stiern-

hielms Idyllion Anacreonticum.[1] De viktigare donationerna behandlas över huvud mycket ingående och karakteriseras noga. Så isynnerhet den märkliga Sanngrenska donationen med dess ytterst värdefulla Fennicasaker, så också de Porthanska gåvorna med deras många rariteter, så slutligen den Rotkirchska med dess för våra förhållanden rikhaltiga Elzeviersamling. Förf. ådagalägger här en stor förtrogenhet såväl med alla olika arter av Fennicatryck som också med talrika ur bibliografisk synpunkt intressanta delar av allmäneuropeisk litteratur.

Förf. uppmärksammar i sin framställning även i någon mån den kulturhistoriska synpunkten. Han påpekar det inflytande 1700-talets ekonomiskt-naturvetenskapliga strömningar haft på bokbeståndet, liksom han kraftigt och med rätta betonar den andel den Porthanska tidens fosterländska anda hade i bibliotekets uppsving under denna tid och även ådagalägger att Porthanska traditioner genom P. J. Alopæus alldeles direkt fortplantades till Borgå-biblioteket. Men i huvudsak står dock den rent bibliotekshistoriska och bokhistoriska synpunkten i förgrunden, varav följer att det företrädesvis blir bibliotekets böcker med raritetsvärde han uppmärksammar. Här hade förf. i någon mån kunnat vidga sin avhandlings perspektiv genom att i större utsträckning belysa också den litteratur i biblioteket, som icke rent bibliografiskt sett äger något större intresse, men som i stället sannolikt lästes flitigare än rariteterna; detta gäller åtminstone om tiden från och med 1700-talets sista decennier, då den samtida litteraturen i större utsträckning börjar finna väg till biblioteket. På detta sätt hade förf:s arbete kunnat giva bidrag till utredningen av de litterära och kulturella strömningarnas spridning inom vårt land. Det hade sålunda kunnat vara av intresse att påpeka att biblioteket på 1790-talet ägde de samtida årgångarna av Stockholms-Posten, vidare att biblioteket 1806 fick Herders Adrastea och Wielands Neuer teutscher Merkur och slutligen att biblioteket 1825 köpte Hegels Philosophische Schriften, något som är rätt anmärkningsvärt då hegelianismen visat sig i Åbo blott ett eller två år tidigare. Dessa fakta, som jag observerat i räkenskaperna och gåvoboken, hade säkert kunnat kompletteras med andra av litteraturhistoriskt intresse, vilka i någon mån belyst, hur de stora kulturströmningarna utbredde sig över landet.

Avhandlingen är över huvud utarbetad med stor omsorg och tillförlitlighet. Några enstaka fel eller felskrivningar böra dock anmärkas. Förf. omtalar sålunda (sid. 39) en gåva till Åbo katedralskolas bibliotek, köpt med av Anna Bero testamenterade medel; förf. har här missuppfattat Porthan, och namnet bör vara Anna Beronis, d. v. s. Anna Björnsdotter av Lepassläkten, g. m. riksrådet Matts Larsson Cruus. Ett par gånger (sid. 157, 158), omtalas Visingsborgsupplagan av

[1] Mahända är detta ett rart Fennicatryck: enligt J. J. Tengström, *Johan Gezelius d. ä:s minne,* sid. 259 trycktes 1669 på det Gezeliuska tryckeriet en upplaga av Stiernhielms dikt.

Piae Cantiones från 1689, bör vara 1679. Slutligen kan nämnas, att förf. (sid. 83) uppger, att gymnasieadjunkten Orræus senare blev lektor i teologi vid gymnasiet; bör vara: i hebreiska och grekiska. Någon större betydelse äga dessa inadvertenser icke, och av än mindre vikt äro övriga av mig upptäckta fel.

Slutomdömet om avhandlingen blir därför att förf. med grundlighet och noggrannhet löst den uppgift han ställt för sig och därvid särskilt visat stora insikter på bokhistoriskt och bibliografiskt område såväl i fråga om Fennicatryck som i fråga om annan litteratur. Avhandlingen synes mig sålunda äga vetenskapligt värde och väl motsvara de fordringar som kunna ställas på ett licentiatspecimen.

Gunnar Castrén.

Myntreformen.

HUGO E. PIPPING: *Myntreformen 1865*, XVII + 377 sid. Akad. avhandl. Helsingfors, 1928.

Ur ex officio opponentens utlåtande avtryckes här följande:

Det är onekligen ett av de intressantaste problemen i vår 1800-tals historia mag. Pipping valt till ämne för sitt specimen. En fråga, som befinner sig så nära brännpunkten för den politiska och ekonomiska diskussionen under ett viktigt tidsskede, har naturligtvis redan tidigare tilldragit sig uppmärksamhet; jag nämner särskilt, att Felix Heikel, Thiodolf Rein, Emil Schybergson och Ernst Nevanlinna behandlat den ur olika synpunkter. Men då dessa forskare icke avsett en uttömmande behandling av det vidlyftiga ämnet, tyckas deras arbeten mindre utgöra ett hinder för än en direkt inbjudan till en monografi över myntreformen. Den livliga teoretiska diskussion, som i snart sagt alla länder åtföljt penningväsendets växlande öden under de senaste åren, har även utan tvivel varit ägnad att fördjupa uppfattningen av motsvarande företeelser i gångna tider. Ämnet är därför ur många synpunkter givande.

På grund av ämnets art företer det omfattande materialet en viss brist på enhetlighet. Säkerligen icke utan möda har det hopbragts från vitt skilda håll, ur arkivens gömmor, ur de dåtida tidningarnas spalter, ur äldre och nyare teoretisk litteratur. Särskilt givande synes tidningspressen varit, vilken blivit konsekvent utnyttjad. Tyvärr har en av de viktigaste arkivaliska källorna, Statssekretariatets akter, som nyss förvärvats från Petersburg, till följd av den rådande utrymmesbristen på statsarkivet icke kunnat mer än delvis tillgodogöras. Risken för att viktiga källor under sådana omständigheter kunnat bli obeaktade synes emellertid icke överhövan stor. För den ryske historikern

Borodkin, som med synbart intresse ägnat myntreformen ett särskilt kapitel i sin Исторія Финляндіи, stodo ju de petersburgska arkiven öppna, men han har dock intet väsentligt att tillägga i fråga om källmaterialet. En brist är det däremot, att förf. icke tillgodogjort sig de upplysningar, som stå att hämta hos Borodkin. På en och annan punkt hade de varit ägnade att komplettera framställningen.

Undersökningen sönderfaller på sätt och vis i två avsnitt, en historisk del, omfattande de fem första kapitlen samt det avslutande elfte, och en mera teoretisk ekonomisk del omfattande kapitlen VI—X. Gränsen mellan dessa delar är dock icke skarpare, än att mycket av den samtida ekonomiska diskussionen faller inom ramen för den förra, medan den senare givetvis icke kan undgå att beakta huvudpunkterna i det historiska sammanhanget. Mot dispositionen kunde måhända den anmärkningen göras, att slutkapitlet, som ägnas de politiska och personliga opinionerna i myntfrågan, utfallit väl vidlyftigt.

Förklaringen till en sådan utförlighet är dock enkel nog. I myntreformen ser nämligen förf. icke blott en nationell angelägenhet av den största betydelse utan även — och kanske framför allt — en av den ekonomiska liberalismens första frukter i vårt land. Det ligger därför nära till hands att rätt ingående befatta sig med de kämpande åskådningarna under detta liberalismens genombrottsskede. I ett inledande kapitel lämnar förf. en intressant utredning av det ekonomiska och politiska uppvaknandet i Finland efter Alexander II:s tronbestigning och krimkriget, varvid den politiska oppositionen röner särskild uppmärksamhet. Och när det gäller att avslutningsvis utskifta de medverkande personernas insats för reformens genomförande, framträder åter liberalismen såsom den inspirerande samhällsåskådningen.

I kapitlen II—V upprullas, såsom redan antytt, myntreformens på motigheter ovanligt rika tillkomsthistoria, som här dock kan beröras endast i den mån framställningen är ägnad att framkalla meningsutbyte.

Det första avgörande steget var ju taget i och med manifestet av den 4 april och förordningen av den 19 april 1860, genom vilka landet erhöll en ny lägre myntenhet, marken. Att det rådde en egendomlig brist på överensstämmelse mellan dessa tvenne yttringar av den kejserliga välviljan, har förf. ej tydligt nog framhållit. Manifestet stadgade dock endast prägling av kopparskiljemynt och emission av sedlar à 1 och 3 mark silver, medan verkställighetsförordningen medgav prägling av silvermynt och emission av sedlar av högre valör. Enligt Borodkin (sid. 220 f.) skulle den större förmån, förordningen innebar, ha utverkats av Armfelt genom skickligt utnyttjande av ett brev, som Langenskiöld tillskrev honom angående nödvändigheten av det nya myntets införande i rörelsen.

Sedan den nya myntenheten antagits, var det en tid tyst i mynt-

frågan, ända tills den åter kom på dagordningen i samband med planerna på grundandet av en privatbank och en hypoteksförening. De många omsvepen och förvecklingarna slutade denna gång med myntreformens principiella godtagande å högsta ort, vilket skedde den 10 augusti 1862. Därförinnan hade emellertid det finländska kravet iklätt sig så anmärkningsvärda former som den stora myntpetitionen av nämnda år. Denna kunde naturligtvis icke undgå att väcka uppseende inom de styrande kretsarna, och generalguvernör Rokassoffskij fann sig föranlåten att ingripa genom en uppmaning till senaten att taga myntfrågan under »förnyad och noggrann prövning». Framställningen å sid. 63 ger detta inskridande skenet av en fullt självständig aktion från generalguvernörens sida. Dock synes det mig otvivelaktigt, att initiativet utgick från Armfelt i Petersburg. Denne hade nämligen kort förut, på nyåret 1862, skrivit ett par brev till Rokassoffskij med tämligen direkt uppmaning till regeringen att göra något för att lugna allmänna opinionen. (Borodkin sid. 221).

Emellertid kombinerades myntreformen i fortsättningen med frågan om hypoteksföreningens lån och indrogs sålunda i lantdagsdiskussionen 1863—64. Ständerna funno också andra anledningar att dryfta penningfrågan. Så kom denna t. ex. att utgöra ett moment i förhandlingarna om statsbankens överlämnande till folkrepresentationen. Härvid rådde knappast, såsom förf. (sid. 112) gör gällande, till en början full samstämmighet mellan senatsmajoriteten och kommittén i Petersburg, i det att sistnämnda instans genast från början torde gjort förbehållet att ett omtvistat 44,000 rubels anslag för särskilda ändamål fortfarande skulle utgå ur bankens vinstmedel. (Jfr E. Schybergson, Finlands bank, sid. 191). Förf. talar för övrigt om ett belopp av 44,000:— Fmk ett misstag, vilket måhända får tillskrivas statsrådet af Brunér, som i detta sammanhang åberopas. När fråga sedan uppkom om myntreformens kombination med metersystemet, vaknade åter på ryskt håll betänkligheter för finländsk separatism. Särskilt tyckes generalguvernör Rokassoffskij varit tillgänglig för farhågor av detta slag. Till förf:s antydningar härom (sid. 116) kunde fogas en hos Borodkin (sid. 227) ingående notis, att generalguvernören vid ryska finanskommitténs sammanträde den 5 mars 1864 gjorde ett mycket bestämt uttalande i denna riktning. Han framhöll, att den föreslagna åtgärden skulle leda till Finlands slutliga skilsmässa från Ryssland i finansiellt hänseende.

Återstår så den sista fasen i myntreformens tillkomsthistoria, reformens slutliga proklamerande. Beträffande tidpunkten för det avgörande beslutet synes förf. icke fullt säker, i det han (sid. 136 not 3) säger att det »var definitivt fattat senast den 2 november». Borodkin (sid. 230) tror sig kunna förlägga avgörandet till just nämnda dag (21 okt. gl. st. = 2 nov. n. st.). I en av de tvistefrågor, som stodo i samband med myntreformens proklamerande, synes för övrigt Rokas-

soffskijs hållning varit mera vacklande än framställningen ger vid handen. När frågan om den i Finland förlagda ryska militärens avlöning blev föremål för dryftning i Petersburg, hävdade han, såsom å sid. 131 framhålles, till en början, att den på grund av väntad kursskillnad mellan ryskt och finländskt mynt nödvändiga löneförhöjningen för militärpersoner borde betalas av finländska statsverket. Men enligt Borodkin (sid. 230) frångick han i kommittén för finska ärendena denna ståndpunkt och förklarade, att staten icke förfogade över de för ändamålet nödiga medlen.

Om avhandlingens historiska del, vars rika innehåll här endast kunnat antydningsvis beröras, kan sägas, att den i stort sett definitivt klarlagt förhållandet mellan den mängd olikartade faktorer, som påverkade reformplanens långsamma framskridande mot förverkligandet. Med avseende å de personliga krafternas spel, vilket givetvis måste tillmätas en icke ringa betydelse, framhäves Borgströms, Langenskiölds och Snellmans stora insats. Däremot kunde det måhända ifrågasättas, om ej Armfelt skjutits väl mycket i bakgrunden. Även om Borodkin hemfaller åt sin vanliga tendens, då han (sid. 230) gör gällande, att myntreformen nästan uteslutande genomfördes med statssekretariatets krafter, så tyckas å andra sidan ett par i det föregående efter honom refererade fall tyda på att Armfelt dock kanske var mera aktiv, än förf. i sitt slutomdöme är böjd att medgiva (jfr särskilt sid. 318). På tal om de personliga faktorerna kunde vidare anmärkas, att förf. bland liberala indicier på Langenskiölds meritlista upptagit även ett, varpå denne knappast kunde göra anspråk. Langenskiöld kan icke egentligen sägas hava inlett skråväsendets upphävande, såsom på sid. 353 göres gällande. Väl tillkom förordningen av 1859 under hans tid, men aktionen hade ju inletts i Hushållningssällskapet och Manufakturdirektionen jämte biträdande kommitté redan 1856, och när Langenskiöld i april 1858 övertog finansportföljen, hade frågan redan passerat plenum.

Bland detaljanmärkningar, hänförande sig till den historiska delen, må ytterligare nämnas, att den på sid. 3 omtalade kommitténs sammanträdande hade kunnat anges noggrannare, samt att dess och Hushållningssällskapets initiativ till näringsförfattningens modernisering hade bort antydas på sid. 27. När förf. på sid. 141 f. skisserar det finländska penningväsendets öden efter myntreformen, har den starkt koncentrerade avfattningen knappast utfallit fullt exakt. Efter guldmyntfotens införande i Ryssland voro ju vissa statsinstitutioner tvungna att mottaga ryska sedlar till »pari», vilket självfallet under normala tider var detsamma som »efter kurs», men efter den finansiella oredan under kriget kunde det knappast bli fråga om verkligt legal kursberäkning före 1917. Likaså var det egentligen icke finländska statsverket, utan Finlands bank (och privatbankerna) som under kriget lämnade Ryssland »tvångslån» mot skattkammarväxlar.

Hade förf. att räkna med en och annan föregångare, då det gällde framställningen av det historiska händelseförlopp, som resulterade i myntreformens proklamerande, så kan han däremot sägas beträda tämligen obanade vägar, när undersökningen glider över till de ekonomiska problem, som sammanhängde med reformens genomförande. Svårigheterna ha i denna del givetvis varit betydande, men, såvitt jag kunnat finna, av förf. framgångsrikt bekämpats och övervunnits.

Ett centralt problem, som förf. till en början söker lösa, är frågan om penningens köpkraft före och efter myntreformens proklamerande. Efter att först ha redogjort för den nutida teorien gör förf. (sid. 149 ff) ett »försök till statistisk verifiering» av denna. Det är med öppen blick för materialets brister förf. söker få korn på köpkraftens växlingar på 1850- och 60-talen. Till grund för undersökningen läggas dels markegångsprisen för enskilda varor, dels åter en generalindex uträknad på ett antal sådana markegångspris. Varje indexberäkning är ju förenad med en mängd vanskligheter, bland vilka siffrornas vägning i detta fall kanske varit den mest påtagliga. Förf. har också föredragit en helt ovägd index framom en efter någon godtycklig metod vägd. För en tid med en så bristfällig produktions- och handelsstatistik som den ifrågavarande skulle det väl också visat sig omöjligt att finna en någorlunda tillförlitlig hållpunkt för vägningen. Mer än en historisk undersökning har ju fått lov att nöja sig med den ovägda indexens mindre smidiga antydningar om utvecklingstendensen. Och vad föreliggande fall beträffar, är det varken ett vidsträckt bruk förf. gör av generalindexen eller några överraskande resultat han på denna väg kommer till. Indexen tjänar endast till, att med sina parallellt löpande siffror och kurvor förfullständiga bilden av den prisrörelse de enskilda prisens fluktuationer redan angivit. Resultatet av undersökningen är, att förf. finner bekräftat, vad man teoretiskt måste förutsätta och vad samtiden tyckte sig förstå, nämligen att prisnivån i Finland var uppdriven under de år, då Finlands banks sedlar stodo i beroende av den deprecierade ryska valutan, och att återgången till silverväxling följdes av ett prisfall. Genom att närmare undersöka prisen på import- och exportvaror tror sig förf. vidare kunna i deras växlingar utpeka den första verkan av den oförmånliga växelkursen — den primära orsaken till prisstegringen — även detta i full överensstämmelse med teorien. Härvid bör dock observeras, att den importvara, talg, som skall exemplifiera utvecklingstendensen, hör till de obetydligare. Å andra sidan spårar förf. växelkursens verkningar även i totalsiffrorna för import och export. På sistnämnda punkt är dock formuleringen å sid. 163 kanske ej tillräckligt tydlig för att förebygga missförstånd.

I ett par givande kapitel redogöres sedan för Finlands banks mer eller mindre medvetna politik för myntreformens förberedande samt de svårigheter, som voro förenade härmed, dels till följd av bankens egna åtgärder, dels åter på grund av omständigheter, som det ej stod i ban-

kens makt att avlägsna. En inkonsekvens gör sig förf. i detta sammanhang skyldig till, då han här (sid. 184) räknar med 2 milj. rubel ryska kreditsedlar i den finländska rörelsen, medan han annars kalkylerar med halva mängden, 4 milj. mark eller 1 milj. rubel, sådana sedlar (jfr sid. 153 och 302). Siffrorna äro visserligen approximativa, och de samtida beräkningarna rörde sig mycket fritt inom synnerligen vida gränser, men konsekvens i detta avseende hade ju icke varit till skada. Bland svårigheterna vid myntreformens genomförande nämnes också den internationella penningkrisen i maj 1866, av vilken Finlands bank fick en särskild känning till följd av sitt betydande innehav av på utlandet dragna växlar (sid. 230 f.). Det må dock ifrågasättas, om ej de ödesdigra växelköpen mindre berodde på bristande urskillning hos bankledningen än på själva bankreglementet, som tillät utländska växlars inräknande i valutan för sedelutgivningen, samt på dåtida jämförelsevis fria växelvanor i Norden överhuvud. När det i penningteoretiskt sammanhang blir fråga om Snellmans förtrogenhet med kvantitetsteorien, finner förf. det sannolikt, att han kände den genom Karl H. Raus arbeten (sid. 243 f.). Man undrar dock, varför inte en mera betydande kvantitetsteoretiker lika väl hade kunnat komma i fråga. Snellman kände ju exempelvis Mc Culloch och J. B. Say.

Med många reservationer för det statistiska materialets bristfällighet ger sig förf. sedan in på en undersökning av myntreformens inverkan på näringslivet. Han påvisar den hämning av smörexporten år 1866, vartill reformen bidrog, och konstaterar den förlamande verkan de med densamma förenade kreditrestriktionerna utövade på landets näringsliv. Dock lämnas, som naturligt är, möjligheten av andra faktorers inverkan öppen. På sid. 258 anges värdesiffror för den minskade virkes- och tjärvaruexporten. För den sistnämnda varan ge kvantitetssiffrorna dock icke ett lika enhetligt utslag som värdesiffrorna. Exportmängden av tjära ökades något 1866, men inräknas beck, blir ju tendensen den av förf. angivna. — De olägenheter, som sålunda framträdde vid myntreformens genomförande, föranledde ett starkt motstånd från vissa intressegruppers sida. Så omfattande var i själva verket den kritik, som ur ekonomisk synpunkt riktades mot reformen, att den givit förf. stoff till ett särskilt — och mycket givande — kapitel.

En och annan lapsus calami har förf. ej undgått. På sid. 55 har värdeförhållandet mellan rubel och mark förvanskats genom inversion, på sid. 173 förekommer ett distraktionsfel i fråga om inköps- och försäljningskurser.

Såsom av denna granskning torde framgå, är det en mycket omfattande och arbetsdryg forskningsuppgift, som genom mag. Pippings avhandling bragts till en lösning, vilken i stort sett måste betecknas såsom fullständig och övertygande. Om avhandlingens förtjänster må sammanfattningsvis ett par antydningar göras. Särskilt värdefull synes mig den idéhistoriska inställningen, den fylliga teckningen av

tidevarvets ekonomiska åskådningar, sådana de framträda i betänkanden och lantdagsprotokoll, i press och enskild korrespondens. Vidare måste det räknas förf. till stor förtjänst, att han icke ryggat tillbaka för de teoretiska problem, vilka redan föresvävade en och annan av den generation som med egna ögon fick bevittna myntreformens genomförande. Värdet av undersökningen synes mig icke mindre därför, att resultaten i denna del på grund av det statistiska materialets beskaffenhet måste bli jämförelsevis approximativa; i fråga om själva tendensen, som i detta fall är viktigast, föreligger, så vitt jag kunnat finna, full bevisning. Och slutligen kastar undersökningen ljus över icke obetydliga områden av vår politiska historia under detta den vaknande konstitutionalismens intressanta tidskede. Till arbetets förtjänster hör ytterligare en livfull och elegant framställning och en genomgående god språkbehandling.

Mitt slutomdöme om mag. Pippings avhandling blir därför, att den utgör ett värdefullt bidrag till vår ekonomiska och även vår politiska historia vid förra seklets mitt, och att den synes mig väl motsvara anspråken på ett licentiatspecimen.

Bruno Lesch.

Underrättelser.

Minnesord över J. W. Ruuth. Åter har döden fortsatt sin skörd bland våra historiker. Den 18 mars innev. år avled i Helsingfors f. d. statsarkivarien professor Johan Vilhelm Ruuth i en ålder av nära 74 år, efterlämnande minnet av en utmärkt och produktiv historieforskare, en framstående arkivman, en stillsam och vänsäll personlighet.

Ruuth föddes i den gamla klosterstaden Raumo år 1854. Efter avlagd filosofiekandidatexamen 1876 ägnade han sig under flera år åt lärarverksamhet i Björneborg, Helsingfors och Viborg, utnämndes år 1885 till aktuarie först i Statistiska byrån, så i Statsarkivet, blev sedermera arkivarie (1905) och år 1917 statsarkivarie samt avgick från statstjänsten år 1926, varefter han kunde helt ägna sig åt sina historiska forskningar, som han påbörjat omkr. ett halvt århundrade tidigare och som resulterat i flera stora och värdefulla arbeten.

Genom sina stadshistoriker, vilka strax skola omnämnas, såväl som genom sin långvariga tjänstgöring i statsarkivet gjorde sig Ruuth väl förtrogen med Finlands historia i allmänhet, men främst var det medeltiden och nya tidens första århundrade, som utgjorde föremål för hans intresse och forskning. Till detta område ha vi att hänföra hans licentiatavhandling *Tutkimuksia Suomen ja Hansan välisistä suhteista ennen v. 1435* (utk. 1882), för vilket arbete han kunde tillgodogöra sig vid denna tid utkomna urkundspublikationer; vidare några längre och kortare specialundersökningar, såsom *Eräästä vanhasta, Kymijokea myöten kulkevasta valtarajasta, Satakunnan asutusoloista keskiajalla, Silmäys hämäläisten muinaisiin asutusoloihin Suupohjassa, »Flöteveroista», Suomen rälssimiesten sineteistä lopulla 1500-lukua ja alussa 1600:lukua m. m.* Dessa undersökningar, som grunda sig på djupa arkivstudier, ha ansetts mycket värdefulla och med avseende på resultaten mycket tillförlitliga.

Såsom vetenskapsman har Ruuth emellertid främst gjort sig känd och erkänd genom sina tre stora stadshistoriker: *Björneborgs stads historia* (1897, utg. även på finska), *Viborgs stads historia* (1903—06, även på finska) samt *Åbo stads historia under medeltiden och 1500:talet* (1909—23). Att anställa en jämförelse mellan dessa arbeten är rätt svårt, men utan tvivel bör främsta rummet givas åt det sistnämnda,

där de administrativa, ekonomiska och kulturella utredningarna vittna om en synnerligen grundlig kännedom av de ifrågavarande tidsepokernas historia och källsamlingar, historiskt skarpsinne, framstående kombinationsförmåga och kritiskt avvägande av de ofta på mycket knapphänidga uppgifter grundade slutsatserna.

Förutom åt rent vetenskaplig forskning ägnade sig Ruuth med stor flit åt arbeten av allmänt bildande art. År 1893 utgav han en populär *Ranskan historia*, i halvtannat årtionde ledde han såsom huvudredaktör utgivandet av sammelverket *Maailman historia*, vartill han även lämnade egna bidrag; vidare publicerade han en mängd biografiska artiklar i *Biografinen Nimikirja*, *Finsk biografisk handbok*, *Kansallinen elämäkerrasto* o. s. v.

Såsom arkivman gjorde Ruuth forskarne stora tjänster genom de goda råd och anvisningar han på grund av sin kännedom av arkivet kunde lämna dem. Såsom statsarkivarie arbetade han kraftigt och med framgång på främjandet av tvenne viktiga önskningsmål, som länge föresvävat arkivförvaltningen: inrättandet av landsortsarkiv och utvidgning av statsarkivets byggnad.

För sina vetenskapliga förtjänster och sin gedigna forskning rönte Ruuth stort erkännande från fackmäns sida. Han valdes till medlem av Historiska samfundet, Vetenskapssocieteten, Tiedeakatemia och K. Samfundet för utg. av handskrifter rör. Skandinaviens historia. På sin 70:årsdag kallades han till hedersledamot av Historiska samfundet, Genealogiska samfundet och Satakunnan kilta.

C. v. B.

Genealogiska samfundet i Finland. *Genealogiska samfundet* har tillägnat *Årsskrift XI* för 1927 sin mångåriga styrelseledamot frih. T o r C a r p e l a n på dennes sextioårsdag. Årsskriften innehåller som första artikel en uppsats av G u n n a r J o h n s s o n om *Finlands provincialläkare 1749—1927* (på finska). Uppsatsen (188 sid.) har även utkommit i särtryck i samfundets skriftserie. Detsamma är även fallet med uppsatsen *Hantverkare i Vasa från stadens grundläggning år 1611 till näringsfrihetens införande år 1869* av K a r l H e d m a n (134 sid.). Denna uppsats erbjuder mycket av intresse för kunskapen om borgerskapets sammansättning uppe i Österbotten. Såsom nionde artikel i serien *Bidrag till kännedom av å Finlands Riddarhus icke upptagna adliga ätter av utländskt ursprung* publicerar O s m o D u r c h m a n en utredning av ätten *de Pont* (sid. 323—352). I samma serie behandlar H a r a l d H o r n b o r g ett antal släkter med namnet *Witting* (sid. 353—401), först den adliga ätten i Östersjöprovinserna och den från samma ätt härstammande svenska adliga ätten N:o 1044; vidare Nykarleby-släkten, till vilken nu levande personer i Finland höra och som möjligen har något sammanhang med den ovannämnda baltiska ätten, samt en numera utdöd Gamlakarleby-släkt. A r m a s

Gräsbeck utreder åter *Släkten Gräsbeck*, som leder sin härstamning från dragonen Johan Gräsbäck i Esbo. Jalmari Finne påvisar (på finska) *Släkten Castréns härstamning* från en rusthållare Grels Markusson på Mattila rusthåll i Linnais by i Säxmäki. Hj. Björkman och Heikki Impivaara skriva (på finska) om *Släkten Carlenius från Gamlakarleby*, medan H. J. Boström behandlar en lika benämnd släkt från Torneå. K. V. Åkerblom skriver om *Borgmästare och rådmän i Nykarleby 1620—1680.* Artiklar publicera ytterligare A. W. Granit om *Frälsesläkten Dyker*, A. R. Cederberg *Ett litet bidrag till Göran Magnus Sprengtportens biografi* (på finska), och Heikki Impivaara om *Ticklén-släktens stamfar* (på finska).

Kemi och Torne lappmarker. Olof Tresks *Kartor över Kemi och Torne lappmarker 1642 och 1643* ha numera utgivits av trycket jämte en historisk inledning (25 sid. + 2 helsidskart. i stort forat, Shlm 1928). I denna inledning redogör Nils Ahnlund till en början för uppkomsten av de äldsta svenska kartorna. Han påvisar, att dessa hade ett praktiskt syfte, vilket även avspeglade sig i deras gestaltning. De äldsta nordsvenska och nordfinska kartorna hade varit, dels rågångskartor över rikets gränsområden, dels kartor, som avsågo att vara till hjälp i den aktuella Finnmarks- och Ishavspolitiken och som ofta läto färdvägarna, älvar och andra vattendrag framträda på bekostnad av allt annat. Vid sidan av dessa kartor äro de itinerarier och geografiska uppteckningar, som avfattas mot slutet av 1500-talet av stort intresse. De visa, huru statsmakten nu sökte få klarhet om förhållandena i rikets avlägsnare områden. Ahnlund publicerar tre sammanhörande geografiska uppteckningar, vilka uppta älvar och strömmar, som genom Öster- och Västerbotten utfalla i Bottenhavet, lappbyarna i Torne lappmark och gränsmarken mellan Österbotten och Ryssland. Det politiska intresse, som var förenat med kartorna, visar sig bl. a. däri att nordligare områden av lappmarkerna, som voro tvist underkastade, äro exaktare utförda, medan lantryggens sträckning ännu i Burei karta av 1611 är oriktig. Först i Olof Tresks nu publicerade kartor är återgivningen av lantryggen mer exakt. Detta beror på att svenska regeringen tillföljd av tvistigheterna om silverfyndigheterna på Nasafjäll gav Tresk i uppdrag att taga reda på lantryggens sträckning, glömsk av sin städse tidigare visade motvillighet att betrakta Kölen som riksgräns i hela dess sträckning. Så tillkommo Tresks nu tryckta kartor ävensom hans i samband med kartorna publicerade *relation om fjällryggen mellan Sverige, Norge och Ryssland* av 1640. Han utforskade såsom fackman den »naturliga gränsen», »fiellkiölen», kallande den i enlighet med sin instruktion »rätte gränsse skilnaden emelan Swerget och Noriget». Tresks undersökningar måste ses mot bakgrunden av den aktuella

frågan om besittningsrätten till silverfyndigheterna på Nasafjäll och Tresks instruktion. De äro icke något belägg för en förtigen, gammal naturlig gränslinje mellan Norge och Sverige, såsom O. A. Johnsen med otillräcklig kunskap om förutsättningarna för Tresks arbete gjort gällande i *Finmarkens politiske historie.* Kartorna och relationen vittna för övrigt om en ingående lokalkännedom. Också de tidigare nämnda geografiska uppteckningarna lämna upplysningar av intresse, ej minst betr. gränsförhållandena mot Ryssland.

Till redaktionen insända skrifter:

A h n l u n d, N i l s: *Kring Stockholms blodbad.* Särtryck ur Svensk Tidskrift med tillagda anmärkningar. 22 sid. Stockholm, 1928.

Bibliographie der nordischen Philologie 1926—1927. Särtr. ur Acta philologica scandinavica, sid. 319—380. Gyldendalske bogh. Köpenhamn, 1927.

Den svenska insatsen i Finlands frihetskrig år 1928. 78 sid. Stockholm, 1928.

Förhandlingar. Ny följd 4. Skrifter utg. av Sv. Litt. Sällsk. i Finl. CXCVIII. Helsingfors, 1928.

K a r l H e d m a n: *Hantverkare i Vasa från stadens grundläggning år 1611 till näringsfrihetens införande år 1869.* Skrifter utg. av Geneal. samf. i Finl. VII. 134 sid. Helsingfors, 1928.

Historiska och litteraturhistoriska studier. 4. Skrifter utg. av Sv. Litt. Sällsk. i Finl. CC. 363 sid. Helsingfors, 1928.

G u n n a r J o n s s o n: *Suomen piirilääkärit 1749—1927.* Skrifter utg. av Geneal. samf. i Finl. VI. 188 sid. Helsingfors, 1928.

G e o r g L a n d b e r g: *Fredsorganisation och maktpolitik.* Några drag ur den politiska pacifismens äldre historia. Natur och kultur 86. 190 sid. Söderstr. & C:o. Stockholm, 1928.

J. N. R e u t e r: *»Kagalen».* Ett bidrag till Finlands historia 1899—1905. Skrifter utg. av Sv. Litt. Sällsk. i Finl. CXCIX. XX + 393 sid. Helsingfors, 1928.

Studier i nordisk filologi, utgivna genom H u g o P i p p i n g. Adertonde bandet. Skrifter utg. av Sv. Litt. Sällsk. i Finl. CXCVII. Helsingfors, 1928.

O l o f T r e s k: *Kartor över Kemi & Torne lappmarker 1642 och 1643.* Av trycket utgivna och tillägnade K. B. W i k l u n d på 60-årsdagen 15 mars 1928 av vänner. Med en historisk inledning av N i l s A h n l u n d. 26 sid. + 2 kartor. Stockholm, 1928.

K. V. Å k e r b l o m: Korsholms sockens historia. 1500-talet. I. 2. sid. 43—183. Förf. förlag. Vasa, 1928.

Genealogiska Samfundets i Finlands årsskrift XI. 1927. Helsingfors, 1928.
Meddelanden från svenska riksarkivet för år 1926. Stockholm, 1928.

Budkavlen, h. 4, 1927.
Finsk Tidskrift, tom 104, h. 4, 5—6, 1928.
Fornvännen, h. 1 o. 2, 1928.
Historiallinen Aikakauskirja, h. 2, 1928.
Historisk Tidskrift, (Sthlm), h. 1, 1928.
Historisk Tidsskrift, (Oslo), h. 1, 1928.
Der Krieg, h. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 1928.
Nordische Rundschau, h. 1 o. 2, 1928.
Nya Argus, h. 7, 8, 9, 10, 11, 1928.
Svenskbygden, h. 4, 5 o. 6, 1928.
Allsvensk Samling, h. 13—30, 1928.

Från Alexander Armfelts ungdom.

Av

CARL v. BONSDORFF.

Medan vi äga en mycket rikhaltig litteratur rörande den celebre gustavianen Gustav Mauritz Armfelt, har den historiska forskningen i jämförelsevis ringa mån ägnat uppmärksamhet åt hans son Alexander Armfelt, vilken i finländsk statstjänst kom att intaga ungefär samma ställning invid tronens fot som hans fader under de sista åren av sin levnad. Vi äga en i sirliga akademiska perioder turnerad parentation över honom, föredragen av Wilhelm Lagus vid universitetets sorgefest år 1876; i sin biografi över J. W. Snellman har Th. Rein kommit att beröra vissa partier av Armfelts statsmannaverksamhet och i levnadsteckningen över sin fader J. Ph. Palmén meddelar E. G. Palmén många upplysningar om Armfelts hållning i politiska och akademiska frågor. Men någon mer ingående skildring av hans liv och gärning, som så intimt sammanhänger med vår förvaltningshistoria under den Nikolaiska regimens tid och under den politiska nydaningstiden under Alexander II:s regering, äga vi inte. Min avsikt är heller inte att i följande framställning inlåta mig på en sådan uppgift, såvitt det nämligen gäller Armfelts ämbets- och statsmannaverksamhet. Jag inskränker mig till hans barndoms- och ungdomstid, som hittills endast i högst ringa grad blivit behandlad. Att skildringen i lika hög — och ännu högre — grad kommer att belysa faderns pedagogiska idéer och edukationsmetoder som sonens levnad, är ett förhållande, som beror på källornas art och innehåll.[1]

[1] Källorna utgöras av Armfeltska (Åminne-) saml. i statsarkivet, Viurila-arkivet, Tengströmska saml. i univ. biblioteket och i någon mån Rilax saml. i statsark.

I.

Alexander Armfelt föddes år 1794 under en för hans föräldrar ödesdiger kris. Några månader tidigare hade den så uppseendeväckande Armfeltska konspirationsprocessen tagit sin början, varav ekot ljuder mot oss från så gott som alla memoarer från denna tid. Fadern vistades som svensk minister jämte sin familj i det avlägsna Neapel, men nödgades, för att undgå förmyndarregeringens hämnd och det band av italienska spioner, som snodde omkring honom, flykta från Italien till Ryssland, där kejsarinnan Katarina beredde honom en undanskymd tillflyktsort i provinsstaden Kaluga. Kort före honom hade hans fru, född grevinna De la Gardie, lämnat lazzaronernas stad jämte den 8:åriga dottern Augusta och den knappt 2:årige sonen Gustav för att söka skydd hos anförvanter i Livland, där modern grevinnan Magdalena De la Gardie och morbrodern greve Carl Stenbock ägde gods. Efter en ansträngande, delvis äventyrlig färd anlände grevinnan Armfelt till Riga, och här föddes den 18 april 1794 en son, som i dopet erhöll namnet Alexander.[1] I brev till sin make, vari hon annonserade familjeförökningen, uppgav grevinnan att pojken var »liten och lumpen, men bra på sin façon»; några månader senare berättade hon, att han var »brav och tager sig bålt», hade god aptit samt promitterade att bliva »rask, arg, glad och vacker». — »Alexandre et gros et gras et fort robuste pour son âge, il ne (le) cède en rien à mes autres enfants», förklarade grevinnan, när pilten var ½ år gammal. Fadern, som först fått för sig att gossen var svag, önskade att det skulle kontinuera på samma sätt, då den lille »stumpcavaillern» väl skulle bliva en hel karl.[2]

Den modersvård, som ägnades den lille Alexander, varade inte länge. Mot slutet av året begav sig grevinnan Hedvig till Kaluga till sin landsflyktige make, medtagande de äldsta bar-

[1] Major Louis Peyron, familjens gode vän, som jämte furstinnan Helene Menschikow var fadder, uppgiver $^{6}/_{4}$ 1794, varmed kanske menas g. st. [borde då vara $^{7}/_{4}$]. Peyrons saml. i Armf. s. — Även den $^{22}/_{4}$ 1794 uppgives som födelsedatum. Lagus, Minnesord s. 3.

[2] Grevinnan Armfelt till sin man $^{17}/_{28}$ maj, $^{16}/_{27}$ juli, $^{12}/_{8}$, $^{7}/_{18}$ okt. 1794, till svärmodern $^{17}/_{28}$ juni 1794, Armfelt t. sin fru $^{8}/_{19}$ sept. 1794.

nen, men kvarlämnande Alexander i pension i Reval[1], därifrån han senare överflyttades till greve Stenbock på Kolck. De underrättelser Armfelt erhöll om pilten voro goda; så berättade hans svärmor grevinnan De la Gardie, att gossen var söt och lydig, kvick och behaglig, vacker som en klar dag och mycket lik sin herr far.[1] Som ett uppmuntrande moment tillkom ytterligare, att kejsarinnan Katarina den $^{20}/_{12}$ 1795 utnämnde honom (jämte Gustav) till fänrik vid det under fältmarskalk Rumjanzoff-Sadunaisky subordinerande leibkyrassierregementet.[2] Med egna ögon fick Armfelt konstatera förhållandet, då han i slutet av år 1797, efter att ha tillåtits lämna Kaluga, anlände till Kolck, där familjen en kort tid var samlad. Han fann den då 3 ½:årige pilten »skön, kvick och artig över all expression, men liten och subtil».[3]

Länge räckte emellertid inte familjens samvaro. I början av 1798 flyttade Armfelt jämte sin hustru och de två äldsta barnen till Tyskland för att genom brunnskurer och bättre läkarbehandling retablera sin i Kaluga illa skadade hälsa. Alexander lämnades kvar på Kolck under inseende av en tant till Armfelt (fru Kettler f. Wrangel) medan den yngste sonen Magnus (född i Petersburg 1797) omhändertogs av mormodern, grevinnan De la Gardie, som av kejsar Paul erhöll som donation godset Porasfer i Estland.[4] Först på hösten 1800 överfördes Alexander till Stockholm, där grevinnan Armfelt vistades såsom hovmästarinna för den lille kronprins Gustav. Året därpå, på våren 1801, anlände Armfelt själv till Stockholm, medförande den lille Magnus, som han upptagit i sin stora resvagn under färden genom Estland och Petersburg till Åminne. Besöket i Stockholm blev emellertid helt kortvarigt. Redan på försommaren lämnade Armfelt ånyo Sverige för att inte återkomma förr än efter sex år. Men innan han lämnade familjen, ordnade han på det noggran-

---

[1] Grevinnan Armfelt till sin make odat. [okt. 1794], till sin svärmor odat. [1796?], grevinnan De la Gardie till Armfelt $^{10}/_{2}$, $^{18}/_{29}$ maj 1797, greve Stenbock till Armfelt $^{18}/_{5}$, $^{6}/_{6}$ 1797.

[2] Armfelt till L. Peyron $^{20}/_{3}$, $^{26}/_{4}$ 1796. Armfelt undrade på, när ancienniteten skulle begynna (Armf. s.).

[3] Armfelt till sin mor $^{17}/_{2}$ 1798.

[4] Armfelt till sin mor $^{17}/_{2}$, $^{12}/_{7}$ 1798.

naste frågan om barnens uppfostran eller »edukation». Programmet ställdes på flera års sikt.

Huru högt Armfelt än uppskattade sin hustru som maka och mor, hyste han mindre höga tankar om hennes uppfostringsmetoder. Ofta förebrådde han henne hennes svaghet och »flepighet» med barnen, som enligt hans mening blevo av henne bortklemade. »Det är en rar fru och en ypperlig vän», skrev han engång till sin mor, gamla friherrinnan Maria Armfelt på Åminne; »sådan hustru finnes ej på var kvist. Vi äro som änglar tillsamman, men i barnens edukation draga vi ej jämnt. Hon skämmer bort dem allt vad hon kan.» Innan han skilts från familjen i Berlin (1799) hade han givit sin hustru förhållningsorder rörande barnens uppfostran och han bad henne en gång i veckan genomläsa den pro memoria han uppsatt för dotterns räkning.[1] År 1800 detacherade han till Sverige en fransk abbé, professor Maquart, tidigare rektor i Rheims, åt vilken han uppdrog att med biträde av en landsman, abbé Gridain, som erhöll förvaltningen av Nynäs, barnens egendom, övertaga gossarnes, delvis ock dotterns edukation. Som grevinnan Armfelt bodde på det kungliga slottet, skulle Maquart jämte gossarne ha sin egen hushållning i Stockholm, när de inte uppehöllo sig på Nynäs.[2] Naturligtvis försummade Armfelt inte att giva gossarnes mentor ordinationer, huru och i vilken riktning undervisningen skulle bedrivas, och under det korta besök han på våren 1801 gjorde i Sverige gav han väl ytterligare sin vilja tillkänna. Dessutom uttalade han i brev till sin fru titt och ofta sina tankar om barnens edukation. Enligt den uppfattning han under sitt växlande liv bildat sig, borde pojkar födas upp för plogen och musköten, ty, menade han, »dockor och premierministrar äro leksaker i detta tidevarv». »Jag sätter hos dem mera värde på physiquen och sinnesförfattningen än på lärdomen», docerade han för sin fru. »En ung karl, som är lärd, är antingen en narr el. en pedant. Man lär men man lever; så har jag gjort, och då någon grund är lagd samt i språken

[1] Armfelt till sin mor $^{1}/_{4}$ 1800 (Viurila s.), till sin fru $^{25}/_{5}$, $^{25}/_{8}$, $^{17}/_{12}$ 1799, $^{7}/_{1}$, $^{3}/_{9}$ 1800 m. m.

[2] D. $^{28}/_{10}$ 1800 berättade hovrättsrådet Brygger för baron August Armfelt på Viurila att de unga baronerna hade egen hushållning för 6 personer i Stockhom. Viurila ark.

tungan är bruten, är resten obetydel. Frukta Gud, älska och lyda föräldrar och förmän, aldrig raisonera, men aldrig tåla vanära, vara färdig att dö för sina principer och anse livet som ett lån, det blir min moralitet för mine cavaillerer.» Ehuru Armfelt hatade »strykmetoden», fordrade han att uppfostran skulle vara sträng. »Mina pojkar skola ej födas opp som prinsar», skrev han till sin hustru; »världens öden, som förestå, fodrar karlar som ej känna vällust el. commodité.» Och en annan gång: »Låter Gud mig leva, skall mine pojkar tills 18 à 19 år ej veta av vad commoditeter och aisance vill säga. Det blir en av mine huvudconditioner i deras oppfostran.» För sin mor formulerade Armfelt sin pedagogiska visdom i följande satser: »I den saken är erfarenheten det enda man kan rätta sig efter. Styra riken och föda opp barn efter böcker, är en galenskap. Alla innovationer vi i 100 år arbetat på under namn av philosophie m. m. hava äntel. förstört religion, lagar, seder, vördnad emellan högre och lägre, det så kallade contrat social och följaktel. allmän och enskilt säkerhet. Jag vill att mine pojkar skola födas upp som man födde opp sådane cavaillerer för 100 år sedan. Hederl., dygdige, gudfruktige medborgare med goda starka kroppar, inga filosofer och gycklare. Plogen i ena hand, om så fodras, värjan i den andra; fruktan för Gud, föräldrar och överhet, *tro, lyda* och ej *raisonera.*» [1]

Det var i enlighet med dessa grundsatser, som kompletterades med många detaljanvisningar rörande lärokurserna och kroppsövningarna, som de unga kavaljerernas edukation skulle fullföljas av de franska abbéerna. Faktiskt torde dessa nog lagt mera an på bokligt vetande än vad man av ovanstående kunde sluta till. Men Maquart klagade över sina elevers bristande läraktighet, och i synnerhet över att den äldste, Gustav, visade sådan tröghet och liknöjdhet, att han höll på att distanseras i kunskaper av den mer begåvade Alexander. Fadern beskärmade sig själv ofta nog över Göstas brist på application och attention; det skulle enligt hans mening inte bliva något av gossen, »om ej byggmästare för ett nytt babyloniskt torn», men han berömde alltid Göstas goda hjärta, som höjde honom över Alexander med dennes »brillante egenskaper» och »étonnante tournure», och han

[1] Till frun 8/7, 4/12 1799, 5/6 1802, 2/2 1805, till modern 15/11 1799. Tegnér, G. M. Armfelt II: 352—353.

hoppades väl att med tiden olikheterna i gossarnes framsteg skulle utjämnas. I brev till sin mor presenterade Armfelt i början av år 1803 sina gossar på följande sätt: »Gustav är just ingen synnerligen lysande sujet — han fattar svårligen, glömmer lätt, är osäker i alle sine företag, men god och ärlig. Alexander däremot har arbetsamhet, genie, figur, enfin allt vad som behöves för att göra lycka i världen, men varken är hjärtat el. caractèren sådan som hos Gösta. Om Magnus är ej ännu något att säga, han vill ej lära läsa och prefererar antingen leka el. sova.» Grevinnan Armfelt för sin del, som nog tyckes haft predilektion för Gösta, uppgav för svärmodern, att Alexander var kvickare än han behövde vara det.[1]

Av allt framgick sålunda, att Alexander i fråga om begåvning stod framom bröderna och att fadern väntade sig något av honom. Men med sin vanliga inquiétude oroade han sig för att sonen med all sin talang och kvickhet, sin lust att behaga och sina »demonstrationsgåvor», vackra figur och »adresse» skulle med tiden bliva »en farlig cavailler»; hans uppförande tydde på »omåttel. variété» och ett »curieust huvud». »Alexander» — skrev han engång till sin dotter — »avec une figure séduisante et de l'égoïsme aura des avantages marqués sur son frère. Reste à savoir, si dans le fond de son âme il conservera les mêmes jouissances solides.» Och en annan gång skrev han i ett anfall av misströstan: »Alexandre fera fortune; il jouera un rôle dans le monde. Cela est presque immanquable, mais il sera mauvais citoyen, mauvais ami etc. etc. J'aime à tirer une voile sur l'avenir de cet enfant, car j'ai encore plus d'âme et de sensibilité que de vanité.» Men vid andra tillfällen hade han en mer optimistisk blick på framtiden. Att Alexanders karaktär inte var så »pure» som önskligt var, skulle mera oroa honom, förklarade han en gång halvt ironiskt, om det inte vore destinerat att gossen skulle till Ryssland, där man med verkliga dygder inte kom långt och med en stor grad av ärlighet blott till Sibirien. Om det inte kunde undvikas, att Alexander på kunskapsvägen gick förbi sin äldre broder, skulle han emellertid få göra det, ty, menade Armfelt

[1] Armfelt till sin fru $^{12}/_{8}$ 1799, $^{5}/_{2}$ 1801, $^{2}/_{4}$ 1802, $^{3}/_{11}$ 1802, $^{8}/_{10}$ 1803, $^{3}/_{11}$ 1804 m. m., till sin mor $^{15}/_{1}$ 1803, grevinnan Armfelt till svärmodern $^{17}/_{11}$ 1801 (Viurila ark.), Armfelt till J. Fr. Aminoff $^{27}/_{8}$ 1799 m. m.

helt förståndigt, »synd vore att ej draga parti av ett barns talent och kvickhet för det att han hade en äldre bror, som är inapliqué.»[1] I brev till gossen manade han ock denne till flit. »Continuez mon fils», skrev han på hösten 1802, »de faire avec attention ce que tu dois faire, et tu verras que les jeux et les plaisirs y gagneront, puisque tu te sentiras bien content de toi-même.» Och i början av 1804 yttrade han: »J'espère que tu te rappeleras toujours de la promesse que tu me fais d'être bon enfant et d'acquerir les qualités nécessaires à un honnête homme.» Ju mera sonen följde faderns råd, desto mera skulle han göra sig förtjänt av dennes »attachement» och göra sina föräldrar lyckliga.[2]

Efter ett par års pedagogiserande tröttnade emellertid Maquart vid sin syssla och började längta bort från Sverige. Armfelt, som ansåg gubben oersättlig för sina gossar, funderade länge och väl på, huru han skulle hålla sällskapet till hopa genom att placera det på någon lämplig ort i utlandet. Frankrike, som var ett Sodom och Gomorra dans la force du terme, kom naturligtvis inte i fråga, och även det av revolutionen besmittade Tyskland bjöd honom emot. Mest tilltalades han av England, ty där existerade ännu enligt hans förmenande »seder, vördnad för Gud och människor samt gamla principer», och särskilt kände han sympati för Edinburg, där dyrheten var dräglig och tillfälle bjöds till kroppsövningar. Om ock ungdomens fasoner vid de engelska lärosätena voro »brusqua och slyngelaktiga», så kunde sådant med tiden avhjälpas, men »om förstånd och hjärta fått elaka impressioner, så är det ej möjeligt att utan gruvel. remeder komma tillbakars på rätta vägen». Även funderade han på att taga herrskapet till Wien, där han vistades som svensk minister och således kunde utöva inseende över edukationen. Slutet på allt dividerande blev, att Maquart på sommaren 1805 begav sig till Petersburg för att där övertaga ledningen av en läroanstalt — den store abbé Nicolas' institution — och Armfelt beslöt att låta Alexander och Magnus (Masen), vilka ju tillbragt sina första år i Ryssland, följa med. — Gösta hade något tidigare placerats i en militärakademi i Berlin, därifrån han flytta-

[1] Till dottern 26/4 1802, 16/3 1805, till frun 29/1 1802, 15/12 1803, 4/2, 2/6, 22/8, 29/9, 3/11 1804.

[2] Brev till Alexander, Armf. s. II a, n:o 12.

des till en liknande anstalt i Braunschweig för att något senare — år 1807 — sändas till England. I fråga om den lille Masen kände sig Armfelt något tveksam, men med hänsyn till Alexander ställde sig saken enklare, då ju meningen varit att denne skulle »bliva ryss». Därtill kom ytterligare att Armfelt inhämtat, att kejsar Alexander förklarat sig vilja »honorera sin farmors engagement relativt honom [Alexander] et prendre soin de sa fortune, si cela convient à mes vues». »Det konvenerar mig visserl.», förklarade Armfelt, »ty följde jag min övertygelse, skulle ingen av mina pojkar tjäna i svenska militairen, där varken heder el. profit existerar och där narrar, projektmakare och ignoranter spela betydande roler.» Som Alexander på grund av sin figur och sitt snille hade utsikt att göra lycka i Ryssland, dit han för övrigt själv längtade, så vore det, resonerade Armfelt vidare, synd att lämna honom »på halva vägen av en complette education». Det var emellertid med bedrövat hjärta Armfelt mottog underrättelsen om att gossarne avrest. »Stackars du, som sett dine gossar avresa», skrev han ($^{20}/_{8}$ 1805) till sin fru, »och stackars jag som ej fått se dem. Du har visserl. rätt att föräldrars öde är gruvel., då de verkel. älska sine barn och således ofta nödgas sacrifiera deras väl för sin egen lycksalighet. Gud låte allt väl gå och vi få glädje utav dem.» [1]

Något över tvenne år stannade gossarne i den ryska huvudstaden. Vad Armfelt om dem inhämtade var i allmänhet tillfredsställande, och särskilt berömdes Alexander för sitt goda huvud och belevade skick. Så meddelade mot slutet av år 1805 svenska sändebudet i Petersburg v. Stedingk, med vars son gossarne blivit vänner, att dessa voro söta och att Alexander var »en avgud i hela Petersburg». [2] Men sin vana trogen upphörde Armfelt inte att oroa sig för sina gossars framtid och titt och ofta vände han sig till Alexander med faderliga råd för att stimulera fliten och ambitionen. På hösten 1805, när han antog att gossarne framkommit, skrev han till Alexander ($^{22}/_{9}$ 1805): »Le ciel t'a doué, mon cher Alexandre, d'une figure heureuse,

---

[1] Till frun $^{29}/_{12}$ 1802, $^{26}/_{2}$, $^{23}/_{3}$, $^{20}/_{4}$, $^{21}/_{8}$ 1803, $^{29}/_{1}$, $^{9}/_{5}$, $^{30}/_{6}$, $^{22}/_{12}$ 1804, $^{3}/_{6}$, $^{22}/_{6}$, $^{19}/_{6}$, $^{6}/_{7}$, $^{13}/_{7}$, $^{13}/_{8}$, $^{20}/_{8}$ 1805 m. m., till Aminoff $^{16}/_{10}$ 1805, till brodern $^{8}/_{10}$ 1805.

[2] Armfelt till sin fru $^{30}/_{11}$ 1805, $^{26}/_{4}$ 1807, till Alexander $^{8}/_{1}$ 1806.

d'une conception facile et de tous les agréments qui servent de recommandation au premier abord, il ne tient donc qu'à de tirer parti de ces faveurs de la Providence, pour te distinguer parmi tes camerades et mériter un jour l'attention du maître que tu es destiné à servir. Né en Russie, pendant mes malheurs, ton père te voua au service de ton souverain et la grande Catherine songea à t'y fixer dès l'instant de ta naissance. Elle te fit enseigne dans les leibcurassiers et j'en conserve toutes les preuves. Le règne de Paul I:er annulla quantité des grâces et d'institutions que sa mère avait fait, et j'ignore si Alexandre I:er daignera faire quelque exception en ta faveur. Ce qui est certain, c'est que te trouvant des talents et une bonne conduite, il recevra l'hommage que tu lui ferras de ton existence et de tes travaux. Je te préviens de tout ceci, mon ami, pour que toutes tes actions et toutes tes idées soient conformément à la carrière qui pourra t'être ouverte.» Armfelt förmanade vidare sonen att vara försiktig vid valet av sina vänner och att inte skänka sitt förtroende åt sina kamrater, innan han lärt sig att väl känna dem. Hans egen erfarenhet under livet hade lärt honom vikten härav.[1]

I senare brev, när han mottagit av Maquart glädjande underrättelser, upprepade Armfelt sina förmaningar till Alexander att väl använda sina gåvor till att inhämta kunskaper och att behaga hederligt folk. »La seule fortune que je peux te laisser», förklarade han, »est l'éducation soignée que tu reçois, un nom honorable et l'exemple d'une conduite bazée sur des principes invariables et pures. Il faut que tes connaissances, tes talents et ta manière d'être fassent ta fortune et assurent ton existence. Ne perdez pas cette vérité de vue, à fin de ne jamais t'écarter de la route qu'elle t'indique.» Armfelt uppmanade vidare sonen att bemöda sig om studiet av latinet, vilket språk skulle bliva för honom nyttigt och oersättligt på den diplomatiska banan, där han en dag kunde inträda, då konkurrensen inom det militära yrket blivit svår. Vid andra tillfällen vädjade fadren direkt eller indirekt till sonens ärelystnad. När han hörde om en examen, som gått bra, men kunnat gå bättre, om Alexander

[1] Armf. s. avd. II a, n:o 12.

velat insätta mera ambition i arbetet, skrev han vänligt förebrående: »J'ai la plus grande confiance, mon cher Alexandre, à ton coeur, comme à ton esprit, tu voudras faire plaisir à tes parents, tu voudras faire honneur au nom que tu porte; ainsi tout ce qui a pu entraver momentanément les progrés disparaîtra comme ces nuages qui couvrent les rayons d'un beau soleil d'été.» För att befordra en eventuell karriär i Ryssland sände Armfelt genom sonen hälsningar till bekanta personer (Tolstoy och Menschikoff).

Men också andra råd hade Armfelt att giva. Han uppmanade sonen att väl sköta sin hälsa, som tidtals var svag, att förbättra sin handstil, att lägga band på sin häftighet, ty den som inte visste att behärska sig själv var inte skapad att befalla över andra; vidare skulle han söka att göra sig omtyckt genom att »presenter dans sa manière d'être l'ensemble heureux d'un esprit vif et actif et d'un caractère doux et complaisant». Sitt inflytande över Magnus, för vilken det gick långsamt, borde han använda till att få denne att bliva studieux et appliqué, annars skulle gossen flyttas till någon skola i Finland, där man uppfostrade kapellaner och kyrkoföreståndare. [1]

Det framgick tydligt, att det var vid Alexander fadern fäste sina förhoppningar såsom den, vilken i framtiden skulle uppbära och föröka det Armfeltska namnets ära, medan de två andra gossarne skulle stanna i en mindre bemärkt levnadsställning. »Min äldsta och yngsta son bliva intet utav», spådde Armfelt i brev till vännen Aminoff; »de äro utan all talent, ej fän, men incapable av application — för övrigt beskedl. Men Alexander, om den får leva, ett génie superieur och allt vad som fodras för att göra lycka och väsende i världen.» [2] — Det var inte mera tal om att förbereda den sistnämnde för plogen eller musköten.

*

På hösten 1807, då förhållandet till Ryssland alltmer bebådade en krigisk konflikt, återkommo Alexander och Masen

[1] Till Alexander $^{22}/_{9}$ 1805, $^{8}/_{1}$ 1806, $^{22}/_{6}$ 1806, $^{31}/_{7}$ 1806, $^{10}/_{3}$ $^{27}/_{6}$ 1807.
[2] Till Aminoff $^{18}/_{6}$ 1806.

från Petersburg. Till lärare erhöllo de först en magister Flodberg, [1]) som var en lärd och beskedlig man, enligt Armfelts mening, men inte rätt passande för Alexander med dennes brådmogna människokännedom, och efter dennes avgång följande år magister D. Myréen (docent i Uppsala 1809). Armfelt var fortfarande mycket mån om undervisningen, och han gav från krigsskådeplatsen vid norska gränsen, där han uppehöll sig som kommenderande general våren och sommaren 1808, sina föreskrifter. Så ordinerade han att Alexander borde lära sig att skriva och tala latin, läsa historia, inte glömma geometri och aritmetik, lära sig skriva svenska korrekt samt studera geografi, men blott »i stort», ty det var ännu inte slut med de politiska förändringarna. [2] I brev till Alexander påminde han denne om att nyttigt använda tiden, att inte sätta för stort värde på nöjen för att inte vid 20 år känna sig blaserad och trött vid världen, att meddela uppgifter om sina studier »très précisément», o. s. v. Sedan han avslutat sin matematiska kurs (»ton cahier de figures mathématiques») borde han undergå något förhör för att sedan ägna sig åt ämnen av större vikt för en blivande diplomat eller administratör. »Je ne commence jamais rien et je ne fais rien commencer aux autres sans suite», yttrade han om sin egen metod, »et mes fantaisies n'influent jamais sur mes occupations. Je désire donc que mes enfants marchent sur le même sentier.» När han erfor, att gossarne med framgång bestått något förhör, uttalade han sin tacksamhet mot dem och rådde dem, huru de skulle bevara vad de inhämtat. Erinrande, såsom många gånger därförinnan, Alexander om den lätthet att fatta, som himmeln förunnat honom, tillade han: »J'espère et j'attend beaucoup de toi, mon fils; ta raison et ton esprit m'en donnent le droit, et tu cessera bientôt aussi d'être enfant, quant à l'âge.» [3]

På hösten s. å. vann Alexander Armfelt, som fadern under deras samvaro funnit »lat à l'excès» [4], inträde vid universi-

---

[1] Axel Josias Flodberg, stud. i Åbo 1798, docent i matematik 1807. † 1810. Lagus s. 6 kallar honom magister Floman från Finland.

[2] Armfelt till sin svägerska 19/10 1807, till frun 8/5 1808 m. m. Lagus, Minnesord s. 6.

[3] Till Alexander 25/3, 14/4, 14/6 1808.

[4] Till frun 29/9, 3/10 1808.

tetet i Uppsala, en bragd, för vilken den 14:årige studenten genom fadrens bemedling belönades med utnämning till riddare av Johanniterorden.[1] I Uppsala stannade han under läseåret, fortfarande handledd av Myréen och som vanligt stimulerad till flit av sin fader. Denne tillstyrkte honom att skynda fram »sur le chemin de la fortune», medan de medel han kunde få räckte till, att vid sidan av andra ämnen — och teckningslektionerna, för vilka han fick taga extra lärare — bemöda sig om franskan och ryskan såsom viktiga på hans framtida bana. Franskan hade nu engång blivit alla kabinetts och nationers språk och även ryskan kunde bliva behövlig med anledning av förändrade tidsförhållanden. Som en rysk språkmästare fanns att tillgå i Uppsala, borde Alexander draga nytta härav och bemöda sig jämväl om stilen och ortografien, ty, menade fadern om de ryska studierna, »j'ai des fortes raisons cependant pour y insister». Med sonens (franska) brev var Armfelt stundom missnöjd och han påminde om den överenskommelse de i detta avseende gjort. »Prends y garde, mon fils», tillade Armfelt, »je n'aime pas à promettre sans tenir, et les personnes qui font ce métier ne me sont pas chers longtemps.» För övrigt klagade han över att Alexander inte utvecklade tillräcklig flit, vilket även berodde på efterlåtenhet från Myréens sida, och han hotade med att taga bort sonen från Uppsala. Sin hustru uppmanade han att underrätta Myréen om hans inquiétude, vilket måhända hjälpte, ty på våren lyckönskade han Alexander till att ha bestått någon examen och han tillade den förhoppningen, att den följande skulle lända sonen till heder och föräldrarna till glädje.[2]

Alexanders vistelse i Uppsala blev emellertid inte lång. På sommaren 1809 fann nämligen fadern för gott att sända honom till England för att under några års vistelse i främmande land fortsätta sina studier under ledning av en abbé Pierrard, vilken uppehöll sig därstädes såsom mentor för äldste brodern Gustav. Huru mån Armfelt var om att den dyra resan skulle bliva fruktbringande, framgår bl. a. därav, att han lät utarbeta en promemoria, »Études essentielles pour Alexandre», som inne-

[1] Lagus, Minnesord s. 6.

[2] Armfelt till Alexander $^{25}/_{10}$ 1808 $^{16}/_{5}$ 1809, till frun $^{19}/_{4}$ 1809.

höll ett detaljerat studieprogram för Alexander och som torde varit uppgjort abbé Pierrard till efterrättelse under den engelska resan.[1] Såsom uppfostrans mål antydes däri förberedelse till den diplomatiska banan, varför ock färdighet i de levande språken framhålles både som en mer eller mindre nödvändig sak och ett ämne till förnöjelse, men dessutom fästes uppmärksamheten vid studiet av de klassiska språken och den klassiska litteraturen, för vilka Armfelt själv hyste stor respekt. Såvitt möjligt var, skulle Alexander inhämta elementerna av grekiskan, men främst skulle han vinnlägga sig om latinet och göra sig förtrogen med romerska författare; vidare skulle han studera den latinska prosodien och mytologien samt den grekiska och romerska historien. Dessutom skulle han inhämta de allmänna grunderna för retoriken, öva sig i deklamation, uppsatsskrivning och dialektiskt resonemang, studera arbeten i logik samt lära sig att analysera antika filosofiska arbeten. Och slutligen påmindes om vikten av dans, fäktning och teckning. »En fait de talent» — hette det — »je lui recommande le dessein et la danse; en perfectionnant ce premier il s'assure une jouissance réelle et longue, et se perfectionnant dans l'autre il brille et y trouvera son compte — chez le beau sexe.»

Försedd med många goda förmaningar anträdde Alexander Armfelt på sommaren 1809 sin resa till England i sällskap med en tysk-engelsk läkare Domeyer, som en tid vistats i Sverige. I London sammanträffade han med sin broder Gustav, med vilken han bodde in på vintern 1810, då denne återvände till Sverige för att inträda vid gardet till häst.[2] Vistelsen i London fortgick sedan in på det följande året, varefter Alexander flyttade till Edinburg, där han stannade ett års tid. Efter ytterligare ett uppehåll i London skedde hemresan på sensommaren 1812.

Vid sidan av de lärdomar Alexander Armfelt under sin treåriga Englandsresa erhöll av abbé Pierrard samt de engelska och skotska lärarne, fick han titt och ofta mottaga råd och för-

---

[1] Ingår bland Armfelts brev till Alexander. Odat.

[2] Under gossarnes samvaro kom det till föräldrarnas kännedom att Alexander uppträtt på ett överlägset sätt mot brodern. Detta gav grevinnan Armfelt anledning att i bevekande ord förmana honom att upphöra med sitt översitteri.

maningar av sin fader. De första underrättelser denne erhöll om sonen genom bekanta i England, voro nogsamt glädjande, men inkiett som han alltid var för sina barns skull, oroade han sig för, huru det skulle avlöpa för sonen. »Alexander blir ännu ett år kvar i England», skrev han i början av 1810 till sin svägerska på Viurila; »han måste vara skild från hemknutarne. Ett eldigt humeur, en obeskrivel. kvickhet och en lika fallenhet till allt ont och gott ger mig en stor inquiétude för honom. Han var på vägen att taga betslet med tänderna, men den stålelige abbé Pierrard, som ödet skaffat mig hos pojkarne, har förstått draga parti av denna utsvävning för att få honom att själv öppna ögonen på sin karaktär och sine eldgnistrande passioner.» [1]

För att underlätta den ståtlige abbéns bemödanden underhöll Armfelt genom engelska ministern i Stockholm och portugisiska och spanska kurirer en ständig korrespondens med Alexander. Titt och ofta erinrade han denne om att nyttigt använda den dyra tiden till kunskapers inhämtande. »Je suis en tout indulgent pour mes enfants», skrev han engång ($^{6}/_{12}$ 1809), »excepté en ce qui regarde leur savoir, car je ne me consolerais jamais, si un de mes enfants fut un sujet médiocre et ne fit pas dans son métier tout l'honneur qu'il peut faire à son nom.» För att kunna med tiden intaga une place marquante dans le monde var det nödvändigt att Alexander insåg riktigheten av de råd han erhöll, och det gladde synnerligen fadern, när han inhämtade att sonen höll sina löften om flit m. m. När ett år av studietiden förgått, lovade han ($^{11}/_{8}$ 1810), att trots sina affärsbekymmer förlänga vistelsen i England så länge han förmådde — »par beaucoup et de très bonnes raisons», tillade han [2]. Armfelt upprepade sina vanliga förmaningar och bl. a. påminde han om vikten av att inte alldeles glömma bort ryskan, som med tiden skulle bliva nyttig för honom. »La russe, cher Alexandre», skrev han $^{12}/_{2}$

[1] Till Alexander $^{21}/_{8}$ 1809, till svägerskan $^{5}/_{12}$ 1809, $^{12}/_{2}$ 1810.

[2] Alexander tyckes haft skov av hemlängtan, vilket gav modern anledning att trösta honom med den förklaringen att han för tillfället inte hade något att uträtta i Sverige och att han framdeles skulle inse, att hans fader hade rätt i att hålla honom borta från Sverige. Det var en antydan om de flyttningsplaner, med vilka hennes make umgicks. Grevinnan Armfelt till Alexander $^{11}/_{1}$ [1810].

1810, »ne l'oublie pas au nom de Dieu. J'ai sur cela un plan pour ta fortune qui est *certain*, je dirais même immanquable. Ainsi talonne le bon abbé qu'il ne traite pas cela légèrement.» Den hemlighetsfulla planen stod naturligtvis i samband med Armfelts beramade överflyttning till Finland, då sonen skulle bliva kejsar Alexander I:s undersåte. När ombytet av fädernesland skett, förklarade Armfelt på våren 1812 kategoriskt: »La langue russe est de toute necessité. Sans elle on ne parvient à rien et on ne fait rien.»

Men det var inte nog med att en diplomat behärskade levande språk och förstod latinska traktater. Han borde också äga det yttre levnadsskick, den »tournure», som fordrades av en homme du monde. Alexander ägde alla betingelser härför; det gällde blott att odla de gåvor naturen skänkt honom. »Une belle figure» — docerade Armfelt (8/2 1810) — exige une belle tenue, de la grace dans tous mouvements et exercice du corps, et cette première recommandation, soutenue par de l'esprit, des connaissances et une certaine modestie dans la manière de s'énoncer enleve du premier trait tous les suffrages et vous donne sur le beau sexe un avantage qui a son mérite.» Vidare borde Alexander förvärva sig i fäktning och ritt den färdighet, som en adelsman alltid kunde ha behov av, och med särskild iver förordade fadern dansen, vars betydelse för vinnande av det täcka könet han framhållit redan i den allmänna läroplanen — kanske inte blott för den livsglädje kvinnogunsten beredde, utan ock för de fördelar en diplomat kunde ha därav i sitt yrke. Dansen var, förklarade Armfelt vidare, en talang, som Alexander borde förskaffa sig ända till fullkomning; han kände ingenting ledsammare än en vacker gosse, som hoppade som en skata och var klumpig som en björn. »Les graces, les graces, mon cher Alexandre», — skrev fadern — »sont aussi nécessaires à une belle figure pour la faire valoir que la bonne et haute prononciation l'est pour l'homme qui parle en public dans le dessein d'y produire de l'effet.» För övrigt skulle Alexander vårda sitt hår och akta sig för att bliva fet, vilket skulle giva honom air av en sångare. På lediga stunder skulle han tillfredsställa sin håg för teckning samt studera arkitektur och perspektivlära, ty utom det nöje den förstnämnda sysselsättningen beredde, förde den honom i hop med

artister, vilka ofta utgjorde ett bättre, åtminstone ett trevligare sällskap än de lärde.[1]

Sålunda satt den på livets växlande stigar bevandrade, redan grånande världsmannen och människokännaren och undervisade sin unge son, huru denne skulle utbilda sig för att kunna taga sig fram i en tid, som var ond och full av vedervärdigheter. På grund av sonens med långa intervaller lämnade rapporter och andras meddelanden trodde han sig kunna sluta till, att hans kostnader för den långvariga studieresan inte voro alldeles bortkastade och att den mellersta sonen skulle bereda hans fadersstolthet den tillfredsställelse, som han med avseende på de andra sönerna måste avstå ifrån.[2]

Till de uppfostringsmedel, som Armfelt förordade, hörde ock besök i familjerna. Han hoppades att Alexander skulle av den vid svenska legationen i London anställde C. G. v. Brinkman erhålla upplysningar om vad som fordrades av en diplomat, och han uppmuntrade sonen att uppvakta hans gamla bekanta i England, svenske ministern v. Rehausen och den politiskt intresserade hertiginnan av Devonshire, med vilka han ännu stod i brevväxling.[3] Det tyckes också lyckats den vackre och elegante svensken att vinna inträde i de svårtillgängliga förnäma husen. Åtminstone gjorde han bekantskap med den jämnårige lord John Russel och slöt vänskapsförbund med en ung Perceval, senare lord Bute, som vi snart få anledning att ytterligare omnämna.[4] Även förvärvade han sig bekantskaper inom det täcka könet, vars bevågenhet fadern knappt behövde uppmuntra honom att efterfika. På försommaren 1812 kom det till Armfelts kännedom, att Alexander hade i sinnet att gifta sig med en högboren engelsk dam, en lady Hamilton. Det var en överraskande nyhet, som helt naturligt väckte föräldrarnas betänkligheter. Armfelt ämnade inte, förklarade han, blanda sig i sönernas äktenskap, blott de undveko mesallians, och han kom väl att tänka på, huru han vid

---

[1] Armfelt till Alexander 1809—1812.

[2] Armfelt till Alexander $^{21}/_{8}$ 1809, $^{19}/_{3}$ 1810, $^{26}/_{4}$ 1810.

[3] Till Alexander $^{26}/_{4}$ 1810, $^{11}/_{8}$ 1810. »Cette amie rare», skrev Armfelt om den sistnämnda, »m'a connu jeune, beau, aimable et fort amoureux, et elle croit s'apercevoir que tu es bien parfaitement mon fils.»

[4] Lagus, Minnesord s. 6.

samma år som Alexander haft liknande planer i sitt huvud. Men nu, på äldre dagar, tyckte han, att man vid 18 år inte borde taga sitt parti i fråga om giftermål, och han kände sig missnöjd med Pierrard, som inte hållit emot, utan kanske gynnat en sådan eller någon annan dårskap, »digne d'une tête française». Hans vilja var, att Alexander skulle lämna England för att fortsätta sina studier, inte i Uppsala, såsom meningen tidigare varit, utan vid Åbo akademi, till vars kansler Armfelt efter sin överflyttning till Finland förordnades. I Åbo skulle Alexander stå under uppsikt av sin förre lärare Myréen, som under årets lopp utnämndes till jurisprofessor vid akademien, och efter avlagd juridisk examen skulle han ingå i civil tjänst. På det att sonen måtte kunna uppträda värdigt i de finländska sånggudinnornas tempel bad Armfelt, som vid denna tid uppehöll sig i det ryska högkvarteret i Vilna, sin fru att i Petersburg uppköpa åt honom en malteserstjärna och sända åt honom faderns endast obetydligt använda malteserkommendörsuniform för att behörigen ändras. Till en början skulle han emellertid, under väntan på Myréens ankomst till Åbo, vistas under moderns vaksamma uppsikt i Petersburg, där han borde uppfriska sin ryska språkkunskap.[1] — Även grevinnan Armfelt måtte varit mot det engelska giftermålet. Hon hade nog erfarit att damen i fråga var »trés jolie et bien élevée», »mais», — förklarade hon för sin dotter, Augusta Piper på Engsö — »c'est une anglaise, et tu sais mon opinion sur ces dames là; je crois leurs cerveaux un peu dérangés, la plus raisonnable a ses fortes singularités».[2] — Huru långt det amoureusa förhållandet — som inte tyckes varit Alexanders enda — utvecklade sig och huru saken ordnades, veta vi ej. Till någon vidare förbindelse med lady Hamilton kom det inte, och på sensommaren 1812 lämnade Alexander Armfelt England.

[1] Armfelt till sin fru maj—juli 1812, till dottern Augusta Piper $^{7}/_{8}$, $^{30}/_{8}$ 1812, grevinnan Armfelt till den sistnämnda $^{9}/_{7}$ 1812. — Redan på våren, före avresan från Petersburg till högkvarteret i Vilna hade Armfelt meddelat sin svägerska, friherrinnan Jeannette Armfelt på Viurila, att Alexander skulle återkomma under sommarens lopp samt bett henne antaga sig ynglingen. Till svägerskan $^{25}/_{4}$ 1812.

[2] Grevinnan Armfelt till sin dotter $^{9}/_{7}$ 1812.

Är det riktigt att tala om perioder i historien?

Av

P. O. v. TÖRNE.

Periodindelningen i historien har under de senaste åren varit föremål för en rätt livlig diskussion bland fackmännen, den historiska forskningens bärare och idkare, synnerligast i Tyskland och i Frankrike. Man har tagit upp till ny prövning frågan, om den traditionella och trots alla tidigare omstörtningsförsök ändock segerrikt kvarstående indelningen av historien i perioder kan anses motsvara det vetenskapliga tänkandets fordringar, ja om över huvud en periodindelning är möjlig och vetenskapligt försvarlig. Det kan vara skäl att även hos oss ägna ett dylikt ånyo aktuellt vordet spörsmål någon uppmärksamhet. Sådant verkar åtminstone alltid stimulerande på tänkandet och tvingar en att bestämdare utreda föreställningarna och begreppen. Och som en bottensats skall väl alltid diskussionen lämna kvar, när dess dyningar lagt sig, en i någon mån klarnad överblick.

Den som vi närmast ha att betrakta som upphovsman och inledare till den nya diskussionen är den redan rätt allmänt kände och uppskattade tyske religions- och kulturfilosofen Ernst Troeltsch, som 1922 samlade sina under de närmast föregående åren publicerade studier, uppsatser och föredrag till en systematiskt genomarbetad, nära 800 sidor stark volym, som utkom 1922 med rubriken »*Der Historismus und seine Probleme*» (Tübingen, J. C. B. Mohr, Gesammelte Schriften, Bd III). Det utkomna bandet, som bär underrubriken »Das logische Problem der Geschichtsphilosophie» och betecknas som första boken av hela verket, har sedermera genom författarens timade död icke kommit att få någon fortsättning. Men denna första volym är aktningsbjudande nog och innehåller en beaktansvärd rikedom

på kloka och onekligen befruktande synpunkter. Framställningen präglas av moderation i uttrycken och behärskning vid själva stoffets behandling men tynges av att författaren väl mycket besväras av tyska filosofers vanliga komplicerade språkbehandling och deras jäktande efter ansträngt adekvata ordbildningar. Stilistiskt svag är språkbehandlingen dock långt ifrån, tvärtom stöter man alltsom oftast på briljant tillslipade iakttagelser, utan att författaren dock som regel når upp till exempelvis en Spenglers glans i stilen. Bokens vidlyftighet betingas i ej ringa mån av den refererande metod han använder, förbunden med en utgående ur hans historieuppfattning företagen kritisk granskning av alla nyare filosofer och filosofskolor, historiker och historikerskolor. Vi skola här ge en antydan om hans idéer för att senare ännu återkomma till hans betraktelsesätt.

Det är först mot slutet av sitt arbete Troeltsch egentligen kommer till frågan om periodindelningen i historien, »die Periodisierung», under sin strävan att »bygga upp» ett syntetiskt betraktande av det historiska händelseförloppet ända fram till vår tid. Detta händelseförlopp är för honom i stort sett blott vad han kallar »europaismen», alltså Västerlandets historia som helhetsföreteelse, något som han gör gällande att egentligen ingen ännu försökt sig på att skärskåda. (Han talar dock här med stort erkännande om Guizots »*Histoire générale de la civilisation en Europe*»). Beträffande själva »periodiseringen» anser han en sådan möjlig och finner de hittills allmänt vedertagna perioderna och deras gränser alltjämt användbara. Om man lägger större vikt vid »tillstånden», betonande det samhälls- och kulturhistoriska, eller vid »tilldragelserna», som ge upphov åt tillstånden, har föga att betyda, ty händelser och tillstånd betinga ju oavlåtligt varandra. Betrakta vi huvudperioderna såsom någorlunda allmänt antagna, så blir det egentligen blott fråga om att fatta deras djupaste innebörd och anledningen till att de följt på varandra i tidsföljd så som de det gjort. En annan sak är, om man vid periodindelningen skall beakta de »stora sociologiska, varaktiga livsformerna, som i sig själva väl äro andligt betingade men åter forma och betinga det andliga livet, eller om man skall utgå från periodernas yttersta och djupaste andliga inriktning, som ju ock alltid åtminstone ligger till grund för dessas sociologiska

gestaltning och representera själva de drivande enhetskrafterna» (s. 731). Vad beträffar de märkliga personligheternas framträdande, så gäller om dem, att då genomgående resultatet av de historiska händelserna blir ett tillstånd av varaktigare jämvikt, de nya möjligheters genombrott, vilka mogna i dettas sköte, fordra sådana egenartade nya personligheter, som medföra uppkomsten av nya »Beharrungszustände» med i dem åter inneboende, s. a. s. underjordiskt verkande tendenser.

Periodindelningen kan alltså ske antingen med utgångspunkt i det mer ideella, såsom i huvudsak Hegel, Ranke och Guizot gjort, eller i det sociologiska eller socialekonomiska, på vilken linje vi möta Spencer, Breysig, Max Weber och Sombart. På den senare vägen kommer man ofelbart till en fullt objektivt betingad periodisering, men man når på den icke fram till en insikt om »die innere Notwendigkeit und Kontinuität des Werdens» (s. 756). Men så mycket därav behövs det heller inte »für die Idee des Aufbaus und der Schichtung» enbart, som Troeltsch i slutet av sitt verk särskilt sysselsätter sig med.

Vid denna »Aufbau» av perioder på varandra är det av vikt framför allt att lägga vikt på vad som blivit av betydelse för vårt moderna liv av de större periodernas frambringelser; detta är det som bör bli själva grunden för periodindelningen. Att söka ursprunget till samtidens företeelser i det förgångna blir alltså det väsentliga i uppgiften. Detta innebär ju en frivillig begränsning, liksom intressets koncentrering kring »europaismen», som i det föregående omnämnts, ju även var det. En liknande begränsning, förbunden med ett offrande av fullständigheten, förordar han ifråga om själva den samlande tillbakablicken över tidsskedena. Han förmenar, att vi lugnt kunna börja med grekerna, då vi genom förmedling av dessa ändock fått det mesta av allt vad de äldre orientaliska folken haft att avge som konstituerande element till de nyare västerländska folkens kultur. Den tid vi leva i, »den moderna världen», som ock kan kallas Nya tiden, har ett oändligt rikt innehåll, som till en väsentlig del har sitt upphov i vår historia sedan grekerna. Denna sammansättes av vissa grundfaktorer, och i att göra dessa förståeliga ligger själva meningen med en europeisk kulturhistoria. Grundfaktorerna äro fyra, då vi som en första sådan räkna den hebreiska profetismen med dess

vittgående inverkan genom bibeln, medan den andra (och mera omedelbart verkande) grundfaktorn är den grekiska klassicismen, det grekiska polis, stadskulturen med sin märkliga vetenskapliga och konstnärliga bildning. På tredje plats kommer den antika imperialismen, det romerska världsriket, som förutom allt vad det skänkt de germansk-romanska folken mäktigt påverkat alla efterföljande tiders föreställningssätt genom sin idé — den väl slutna, militäriskt-byråkratiska storstaten — och genom frambringandet av världsreligionen, kristendomen, grundad på den kyrka som uppstått genom missionsverksamheten. Det fjärde grundläggande elementet blir så medeltiden, som ligger på denna sidan om den stora klyftan mellan antikt och modernt, och vars bibehållande som tidsskede Troeltsch alltså bestämt förordar. Den är »der eigentliche Mutterschoss unseres ganzen Wesens», i den ha vår själ och våra politiska och sociala institutioner sina rötter. Här ha vi denna innerlighet och denna evighetslängtan, som skiljer den mognade europaismen från antiken och alla »främmande högkulturer» och som äntligen »sich die kritische und rationale Antike sowie ihr innerweltliches Daseins- und Schönheitsgefühl einverleibt, damit die schärfsten Lebensspannungen evzeugend, die es irgendwo gegeben hat». (S. 767).

Sin analys avslutar han med att framhäva generaliseringarnas oundviklighet och stora betydelse, på samma gång han starkt understryker nödvändigheten att studera och känna envar företeelses exakt-historiska och speciella innebörd. Av intresse är slutligen hans betonande av att en periodindelning som göres på mer sociologisk grund måste utföras nyktert och fördomsfritt och icke får ha till upphovsmän skeptiker och mystiker, rationalistiska fanatiker och folk av typen historiskt allvetande (s. 771).

Det är anmärkningsvärt, att Troeltschs arbete i sin första och enda utkomna del på franskt håll rönt mycken uppmärksamhet. I den utmärkta, särskilt åt historiskt-teoretiska spörsmål ägnade (hos oss alltför litet kända) tidskriften »Revue de Synthèse Historique» har det blivit föremål för tvenne utförliga redogörelser, som icke spara på erkännande åt författaren. Den ena ingick 1926 (t. XLI—XLII, s. 61—67), författad av Henri Sée, och bar titeln »*La division de l'histoire en périodes. A propos d'un ouvrage récent*». Den andra var intagen i föl-

jande års årgång (1927, t. XLIII, s. 5—13), författad av Jean R. de Salis, och hette »*La théorie de l'histoire selon Ernest Troeltsch*». Den förra sysselsätter sig, som av rubriken framgår, huvudsakligen med periodindelningen hos sitt föremål, och den ger denna mycket erkännande, särskilt gillande den tyske författarens uppskattning av medeltidens betydelse för den nutida västerländska civilisationen. Men Sée anmärker, att det är svårt att uppdra en rågräns (»une coupure») mellan medeltiden och nya tiden, lika svårt som det är att sätta en sådan mellan den förra och antiken. Han säger vidare: »Les périodes historiques peuvent être commodes pour l'exposition, et en particulier pour l'enseignement, mais, par définition même, elles sont quelque peu artificielles; elles ne correspondent que d'assez loin à la réalité.»

På tyskt håll mottogs Troeltschs arbete med en något mera kritisk uppmärksamhet, men det hade här ock att möta en hel skara forskare, som sedan länge voro sysselsatta på området för spekulativt historiskt tänkande. Märkligast bland dessa är onekligen den kände specialisten på medeltidens samhällshistoria Georg von Below, som 1925 publicerade en studie med rubriken »*Über historische Periodisierungen mit besonderem Blick auf die Grenze zwischen Mittelalter und Neuzeit*» (Einzelschriften zur Politik und Geschichte, hrsg. v. Dr. Hans Roseler, nr. 11). Också denna skrift förtjänar att i detta sammanhang bli föremål för en kortare redogörelse, icke minst på grund av sitt mycket sakliga framställningssätt och sina klara formuleringar av begreppen.

G. v. Below inleder sin skrift med en fråga: »Was bezweckt eine Periodisierung?» Och han besvarar den med följande för hans uppfattning karakteristiska och i och för sig beträffande definition: »Sie soll ein zusammenfassendes Urteil über einen grossen Zeitabschnitt, über dessen Kräfte, seine Leistungen, eine Besinnung über deren Wert bieten».[1] Han finner en periodindelning

[1] Direkt anledning till v. Belows framträdande var en skrift utgiven av K. Heussi, *Altertum, Mittelalter und Neuzeit in der Kirchenhgeschichte. Ein Beitrag zum Problem der historischen Periodisierung.* Tübingen 1921. Skriften, som icke kommit under mina ögon, förefaller att ha varit mindre betydande. Mer anmärkningsvärd är en studie av H. Spangenberg benämnd »*Die Perioden der Weltgeschichte*» och införd i Historische Zeitschrift t. 127 (s. 1 ff., årg. 1923), vilken även påverkat Below.

möjlig, så litet vi än nutilldags tro på några som helst absoluta »Kulturzäsuren». Det ges i alla fall tillräckligt med avstånd och skiljaktigheter: »Die geschichtliche Entwicklung stellt nicht bloss eine Fläche dar, sondern weist Höhen und Tiefen auf, zweifellos auch Einschnitte». Hur mycket än vår kännedom ökats om de mångahanda förbindelselinjer, som gå från gamla tiden över till medeltiden, hindrar oss detta dock icke att dra en gräns dem emellan. Övergående till frågan om det historiska händelseförloppets benägenhet att skenbart upprepa sig självt ingår Below på parallellismen i historien, vilken ju kan yttra sig som ett slags lagbundenhet, den där under (mycket generellt taget) likartade förutsättningar frambringar i stort sett liknande eller inbördes parallellt gående företeelser. Han varnar här mycket eftertryckligt för schematisering och typisering, bl. a. för antagande av fullkomligt slutna »kulturkretsar» i Spenglers stil. (Också Troeltsch förhåller sig reserverad mot Spenglers något sporadiska allvetenhet och oroliga »Literatentum».) Kulturkretsarna kunna som känt omfatta mer än ett folk, ja innesluta oftast flera sådana, och kulturöverföringar från den ena till den andra äro vanliga. Därtill kommer ännu, att det otvetydigt finns världshistoriska samband och kulturöverföringar, som nå vida ut över de enskilda kulturkretsarna, så mycket mer över de särskilda folkens kultur. Men då man först från och med nya tiden kan tala om en till rummet någorlunda allmän världshistoria, blir det också först från och med dess inträde möjligt att genomföra en universell periodbildning i historien. Främst bland alla de riktningar mänsklighetens historiska tillvaro delat sig i ställer Below den politiska. Det politiska momentet blir alltså för honom det viktigaste, »det allmännaste och mest allomfattande». Som belysande för hans uppfattning kan följande citat gälla: »Der Unterschied zwischen der allgemeinen (d. h. politischen) Geschichte und der Kulturgeschichte wird wesentlich nur darin liegen, dass in dieser die grossen Daten der Geschichte nicht zu voller Würdigung gelangen.»

Vändande sig mot de sociologiskt eller biologiskt färgade strävandena att (med Lamprecht eller O. Lorenz) vilja dela allt i biologiska perioder eller samhällspsykologiskt bestämda serier understryker han betydelsen av att iakttaga det specifika, engång

för alla karakteristiska hos envar företeelse, så att man t. ex. ej begår misstaget att påstå att alla revolutioner äro lika. »Alle geschichtlichen Erscheinungen sind einmalige, individuelle Erscheinungen.» Att försöka reducera de historiska företeelserna under vissa formler betyder »eine Beschränkung unserer Forschung und eine Verarmung unserer Auffassung» (s. 24). Talar man om feodalism, skolastik, medeltid och renässans hos olika folk och på olika tider, så skall man akta sig för att göra gällande, att dylika företeelser överallt och alltid varit precis identiska. Begäret att förklara leder här lätt till en godtycklig förenkling.

Historien är ett jämt skeende: vår vetenskap känner icke ett adekvat förhållande mellan orsak och verkan. Sålunda gäller att: »Es besteht keine Notwendigkeit, dass auf einen Druck hin die Entscheidung nach einer bestimmten Richtung fällt. Es gibt nur Möglichkeiten, aber keine Notwendigkeit der Entscheidung, der Entwicklung.» I följd härav kan exempelvis en historiker ej besvara frågan, »warum der grosse Mann, der entscheidend in die Entwicklung eingreift, gerade zu einer bestimmten Zeit auftaucht». (S. 25—27). Erkännandet av faktum att allt historiskt liv är oberoende av alla matematiskt-fysikaliska lagar är för oss av betydande värde. Vissa allmänt återkommande växlingar i tiderna finnas naturligtvis. Men vår enkla kronologiska indelning av historien är ändock vida överlägsen alla på biologiska och psykologiska »lagar» grundade periodiseringar. — Hela senare hälften av sin studie ägnar förf. ett klargörande av medeltidens väsen, av de karakteristika, som tillhöra tidsperiodens begynnelse och avslutning, och det må gärna tilläggas, att han gör detta pa ett alldeles förträffligt sätt. v. Belows skrift har även den blivit uppmärksammad i Frankrike och har av den polske historikern O. de Halecki gjorts till föremål för en sympatiskt hållen redogörelse i Revue de Synthèse historique (h. 127—129, juni 1927, s. 69—82), kallad »*Moyen âge et temps modernes. Une nouvelle défense des divisions traditionnelles de l'histoire*». Vid den internationella historikerkongressen i Oslo i augusti detta år (1928) framlade Halecki ytterligare i ett föredrag sina synpunkter.[1] En-

[1] Föredraget var ett fritt hållet uttalande, rubricerat »La division de l'histoire en périodes historiques», såsom även undert:s, kallat »Est-il juste de parler de périodes en histoire?» Här återgivna framställning samman-

ligt honom ha vi dock icke anledning att tala om en världshistoria förrän från och med 1914 eller efter världskriget med allt vad det fört med sig (egentligen först från och med 1919: grundandet av Nationernas förbund!), men han medger, att hela det nittonde århundradet är att betrakta som en lång förberedelseperiod till denna allmänt historiska epok. Han anmärker på Belows uppfattning om medeltidens gränser i tiden såväl bakåt som framåt såsom mycket skarpt framträdande (egentligen förmenar dock Below att blott den förra av dem, övergången från gamla till medeltiden, är alldeles distinkt och just fördenskull anmärkningsvärd), och han gör den berättigade anmärkningen att den tyske teoretikern alltför påfallande koncentrerar sina iakttagelser till Tysklands medeltid och femtonhundratal. Det kan tilläggas, att Halecki själv senare deklarerat sig höra till dem, som vilja räkna medeltidens begynnelse först från den karolingiska tidens inträde och sålunda bl. a. tilltalas av tanken att reducera betydelsen av de germanska folkens uppmarsch under folkvandringstiden till deltagande i de västerländska nationernas kulturarbete.

Är nu en periodindelning av historien berättigad? Och är den överhuvud möjlig? Förefinnes i verkligheten en sådan upprepad avgränsning av företeelserna inbördes, där de kronologiskt följa på varandra genom seklerna, att perioderna måste betraktas som odisputabelt givna och reella? Det sista är väl ändock endast i relativ utsträckning fallet. I gemen är synbarligen ock den åsikten riktig, som håller före, att »perioderna» ohjälpligt måste bli i någon mån artificiella. Vi hålla oss här nu blott till vår egen världs, den moderna eller västerländska världens kultursammanhang. Eljes kan det ju nog inte hjälpas, att det icke finns några avbrott i det oavlåtliga skeendet: händelserna och tillstånden följa på varandra i tidernas lopp, allt som skett fortsättes på något vis; somt dör visserligen, men därav fortlever beständigt en del i något annat, i det oupphörligt nya som uppstår. Det ges intet avbrott, icke något avstannande vid en viss gräns, på andra sidan om vilken ett nytt historiskt liv, en alldeles splitterny historisk tillvaro

fattar i huvudsak uttalandet på kongressen. Intetdera finnes f. ö. resumerat i den på kongressen utdelade volymen Résumés des communications présentés au congrès (Oslo 1928).

skulle taga vid. Intet moment är identiskt med ett föregående, hur mycken likhet det än kan synas förete med något sådant. Lika litet som i det övriga livsförloppet på jorden inträffar vidare i människosläktets historiska liv någonsin ett stillastående eller en komplett upprepning; vardera är lika otänkbart. Häri ha både Troeltsch och v. Below utan tvivel rätt, och att denna syn på företeelserna återgår på Bergsons tänkande skall här lika villigt erkännas som de gjort det.[1] Det kan alltså aldrig bli annat än en paradox, då man säger, att historien upprepar sig själv, eller, om man vill taga saken mycket noggrannt, det blir blott en sanning med betydande modifikation, ett postulat med en starkt relativ tillämplighet. Under detta omdöme faller tydligtvis ock den bekanta parallellismen i historien och föreställningen att liknande tidsskeden alltid under olika »kulturers» tillvaro avlösa varandra i ett slags lagbunden likformighet, oslippligt snart sagt, såsom Spengler särskilt med styrka hävdat det. Men om vi också medge, som redan antytts, att vissa förutsättningar i olika geografiska miljöer och under vitt skilda tidsskeden kunna i det allra närmaste återkomma och sålunda i stora drag s. a. s. upprepas och som följd härav alstra generellt likartade företeelser (särskilt samhälleliga sådana), något som ju redan följer av att de yttre materiella villkoren och de inre mänskliga anlagen på denna jord alltid uppvisa en viss, låt vara till arten något varierande konstans, är det likväl icke möjligt att påstå, att alldeles detsamma som skett kan hända engång till igen i historien (respektive redan gjort det) eller att en angiven påföljd alldeles oundgängligt måst inställa sig efter en viss, som »orsak» verkande tilldragelse. Att på tryck följer explosion, där engång komprimerad kraft finnes, är oomtvistligt och kan mångfaldigt påvisas även i det historiska händelseförloppet, men att i olika fall konstatera detta är exempelvis föga tillräckligt för att klargöra samtliga politiska eller sociala revolutioners utbrott i olika tidssammanhang. Skulle vi nöja oss blott med att fastslå allt detta som är generellt och som alltså i viss mån bär prägeln av regelbundenhet och upprepning, svarande mot allt levandes strävan att ernå typisering — vi lämna här å sido den motsatta, lika konstanta strävan till indi-

---

[1] Särskilt Bergson, H., *L'évolution créatrice* (11:e éd., Paris 1912).

vidualisering — så vore vi ganska hastigt färdiga. Ty det kan ju inte ta så värst mycken tid att genomgå historien för denna systematisering, som resultat av vilken vi finge en samling stereotyperade och steriliserade naturhistoriska preparat, en kollektion för den historiska betraktelsen lämpligt schematiserade planscher. Och sedan skulle vi ha snart sagt intet mer att göra.

Nej, det är just iakttagandet av den oändliga variationen, den slösande rika mångfalden i företeelserna som utgör charmen i vår uppgift som historiker. Däri ligger förklaringen till att vi aldrig tröttas, att vi med framgång kunna fly enformighetskänslan, om den hotar att få makten med oss. Denna egenskap av »Einmaligkeit», av att i det historiska skeendet ändock varje tilldragelse och tidsmoment bär prägeln av tillfällighet trots allt, av att ha utgått ur det just föregående, är det som gör att historiens studium blir ofrånkomligt fängslande och att forskaren städse ånyo känner sig dragen till sitt arbetsfält för att där söka någonting nytt. Detta innebär icke ett förnekande av att sökandet efter »lagar» och bestämmande riktlinjer för utvecklingen icke skulle kunna skänka en välgörande förnimmelse av upphöjdhet över detaljen och innerst även gömma på något berättigat. Men fördröjer man sig länge inom dylika tankemiljöer, kommer man nog lätt att något förlora beröringen med själva det historiska kunskapsstoffet och att glömma att en väsentlig del av uppgiften ändock ligger i att sträva till att allt bättre få veta »wie es eigentlich gewesen», för att än engång använda Rankes kända och i sin absoluta formulering outslitliga sats.

Men om nu engång allting bara flyter, oavlåtligt och så, att det föregående helt oförmedlat och utan avbrott övergår i det följande, var ha vi då perioderna ifrån? Och hur får man några gränser mellan dem? Varför talar man äntligen under dylika förutsättningar alls om perioder? Vi få väl för det första ge v. Below rätt däri, att det finns höjdpunkter och vågdalar, tidrymder av större intensitet i livsföreteelserna och av koncentration och spänning i tilldragelserna, omväxlande med andra tidsförlopp av stillsammare och liksom mattare kynne, mer statisk karaktär. En viss omväxling kan ju härvid iakttagas, om än långt ifrån någon fullt matematisk regelbundenhet. Vidare böra vi från första ögonblicket ha klart — och detta även vid vår histo-

rieundervisning — att det icke på något sätt gäller för oss att försöka upptäcka något slags »gränser» mellan de tidevarv vi förutsätta och sedan fastslå dessa som av själva tingens ordning beroende och organiska, ja fullt reella och skarpt markerade fakticiteter, snart sagt axiomatiska och stående över vår omdömesförmåga.

Vår strävan, då vi bilda perioder, ligger fastmer däri, att vi söka gruppera företeelserna efter deras innebörd och den vikt vi anse oss böra tillmäta dem ur synpunkten av vår historiebetraktelse, d. v. s. ur synpunkten av deras betydelse för det hela, sådant vi fatta detta helhetssammanhang. Det är alltså mera höjdpunkterna vi fästa oss vid, och vi hålla oss företrädesvis till tidsavsnitt, under vilka omgestaltningarna och omvälvningarna varit relativt få och mindre djupgående, samtidigt som dessa jämförelsevis varaktiga tillstånd företett en starkare särprägel, gärna ock en iögonenfallande strävan till typbildning, generalisering, till stabilisering. De häftigare, på djupet gående omstörtningarna, oftast med konstlade medel tillbakahållna och framskjutna och fördenskull just frambrytande med så mycket större våldsamhet, te sig snarast som ett slags tidsgränser, milstolpar eller hållpunkter, hur man vill kalla dem, så exempelvis franska revolutionen, där de icke just som denna gestalta sig till ett händelseknippe eller en händelseräcka av den varaktighet och säregenhet att vi se oss föranlåtna att låta dem med sin intensiva särprägel gälla som ett tidevarv för sig. Vad vi ha att akta oss för, det är ju att söka hitta gränser, att hänge sig åt föreställningen att sådana äro någotslags naturliga anordningar och att sålunda deras upphittande kunde skänka någon berättigad upphittarglädje. Periodindelningen är väl något som vi behöva blott för att kunna överblicka den oändliga stoffmassan, men den får aldrig låta oss glömma, att den ändock alltid till en viss grad förblir en konstruktion, ett människopåfund och bristfälligt som alla sådana.

Lamprecht och Lorenz[1] ha försökt sig på periodindelningar, i vilka tretalet spelat en avgörande roll (tre släktled på ett århundrade, tre århundraden en period). Men ha de båda icke allt-

[1] Lorenz, O., *Die Geschichtswissenschaft in Hauptrichtungen und Aufgaben* (1886—1891), I kap. 6.

för mycket låtit behärska sig av siffrorna, som ju lätt ta väldet över våra föreställningar? Också siffrorna, liksom själva århundradena, äro ju enbart mänskliga konstruktioner, blotta hjälpmedel för tanken, stereotypiseringar och rationaliserande förenklingar, och hundratalen av år ha accepterats av oss, därför att vår tideräkning engång för alla givit oss dessa sekler. En annan sak är, att de verkligen kunna vara ett utmärkt hjälpmedel för vår tanke och fantasi, då vi sträva att för vårt inre öga åskådliggöra »den historiska mänskligheten». Känt är ju att isynnerhet fransmännen kommit mycket långt i detta slags igenkännande av århundradena genom de för vart och ett av dem (sedan medeltiden) kulturellt mest karakteristiska dragen. Delvis gäller detsamma ock italienarna (trecento, quattrocento, cinquecento, etc.). Men det är tydligt, att härtill hör en historisk bildning, som ohjälpligt måste bli svagare, ju längre man kommer bort ifrån vår västerländska kulturs centralhärdar. Har man i alla fall nått därhän, att man är i stånd att betrakta vår europeiska historias århundraden alltsedan antikens fall såsom ett galleri av bilder envar i sin skarpt markerade ram, som en serie historiska tavlor i följd på varandra, sekel vid sekel, har man nått fram till ett historiebetraktande, som onekligen kan skänka mycken behållning. Men klart är ju å andra sidan, att det blir isynnerhet de kulturhistoriska karakteristika, som härvid bli de bestämmande, som ge bilderna deras mest levande drag. Och dem få vi ju för ingen del underskatta: Utan att skaffa oss en föreställning om varje tidsskedes mentalitet komma vi icke någon vart med allt periodiserande och systematiserande. Ja, det går inte av för mindre än att vi lära oss känna hur våra historiska gestalter rört sig och levat, fött sig och klätt sig, byggt och bott, roat sig och arbetat, äntligen ock hur de sett ut enligt bevarade målningar, stick, skulpturverk o. s. v. Studier i museer och samlingar, i kyrkor och tempel, i ruiner som i bevarade byggnader, palatser och borgar, bilda här det nödiga komplementet till det rena urkunds- och litteraturstudiet och föra oss samman med ett material av reellt kompletterande natur, vilket det f. ö. är en mycket angenäm sysselsättning att komma i närmare beröring med.

Förmodligen blir det i längden säkraste förfarandet vid periodindelningen fortfarande det både av Below och Troeltsch —

isynnerhet den förstnämnde — rekommenderade att utgå från de politiska förhållandena eller rättare de politiska tilldragelserna. Må vi alltså låta de stora händelserna i främsta rummet bilda aktsluten i det världshistoriska skådespelet! Eljest råkar man ut för att få avgöra, om de samhälleliga tillstånden, m. a. o. de sociologiska faktorerna, eller de ideella innehållen skola bli det avgörande vid grupperingen av företeelserna i perioder. Och om än vardera höra till ett tidsskedes skaplynne och naturligt nog icke ens kunna undgå att bära en viss gemensamhetsprägel, kunna de dock som grunder för en indelning leda till något divergerande resultat. Fruktan för att ett beaktande av det politiska — på gammalt vis — skulle leda till en undervärdering av det sociologiska och det ideellt-kulturella är väl numera föga befogad. Att låta de estetiskt-konsthistoriska begreppen gälla också på ett allmännare plan och sönderdela hela den nyare europeiska historien i perioder, som skulle kallas renässans, barock, rokoko o. s. v. rätt och slätt, vore åter att estetisera väl mycket. Något annat och vida förnuftigare är, att helt enkelt ta det kulturellt-konstnärliga som det utmärkta uttryck för varje ifrågavarande tidsskedes skaplynne det onekligen är och med tillhjälp därav skaffa sig en djupare och intimare inblick i tidevarvens både själsliv och yttre formvärld.[1]

För besvarandet av frågan, hur överhuvud en periodindelning är tänkbar, då ju det historiska händelseförloppet utgöres av ett oavbrutet skeende, må ännu ett par synpunkter här göras gällande. Människans tillvaro på jorden skiljer sig uppenbarligen från den organiska naturens, inom vilken ju inga tidsgränser äro skönjbara (vi lämna här åsido de arkeologiska perioderna, som måhända kunna diskuteras skilt för sig) framför allt därigenom, att människan är i stånd att själv till en viss grad — som är oavlåtligt i stigande — kan gestalta efter sitt eget behag de betingelser under vilka hon skall leva. Hon når fram till att gestalta dem icke blott efter den yttersta nödvändighetens fordringar, utan så att de kunna skänka henne en större eller mindre bekvämlighet, rentav en lyx, under ständigt tillvaratagande och förarbetande av naturens tillgångar, och vidare: Hon förmår mer

[1] Jfr härtill Troeltsch, s. 758 och v. Below, s. 13.

än varje än så intresseväckande djurart förverkliga sin inneboende trängtan att skapa varaktiga förhållanden att leva i. Människan besitter sålunda förmågan att skänka tidslängd åt det tillstånd hon beslutat sig för att tillbringa sin levnad i, sin och de sinas. Här ha vi tydligen en kardinalegenhet hos människosläktet som gör, att till skillnad från allt vad den organiska naturen tillhör hon är i stånd att på konstlat sätt — generellt taget åtminstone — utöver det flyende ögonblickets moment förlänga tidslängden för det »tillstånd» eller det sakläge hon varit med om att dana och upprätthålla. Den seghet med vilken människan ytterligare fasthåller vid det politiska, samhälleliga och kulturella tillstånd hon vant sig att betrakta som sin naturliga miljö (och vari hon erfarit den för hennes trevnad oundgängliga känslan av trygghet, av att ha garantier mot störingar) är yttermera ägnad att pressa upp dessa mer eller mindre latenta tillstånds livslängd på artificiell väg ända därhän, att formerna slutligen icke längre svara mot det småningom ohjälpligt omvandlade innehållet. Denna hos vårt släkte djupt rotade benägenhet för konservatism, som ju ger oss möjlighet att i verkligheten iakttaga perioder med en viss helhetsprägel och tidslängd i kulturfolkens liv, har emellertid som sin motpol en annan grundegenhet hos människonaturen, nämligen den omotsägliga benägenheten att skapa nytt, att vräka undan sådant som är gammalt och förbrukat och ersätta det med nyare och bättre. Det är denna drift till nyskapande, denna lust för omväxling och förnyelse — sist och slutligen själva framåtskridandets hävstång — som leder till att de latenta tillstånden avbrytas, ofta t. o. m. våldsamt, om de på konstlat sätt alltför länge hållits vid liv eller om eljest blott starkare orosmoment tillstött, och vad vi kalla revolutioner utbryta slutligen, framdrivna av långsamt framväxande krafter underifrån och våldsamt omdanande det bestående tillståndet. Dessa omstörtningar och denna mänskliga drift till radikal förnyelse, till reaktion mot det stelnande i former som eljest hotar, är det nu som gör, att avbrott uppkomma, att den nyss berörda tendensen till varaktighet i både yttre former och livsinnehåll neutraliseras intermittent och — vi helt enkelt få möjlighet att konstatera någonting liknande skiljelinjer mellan perioder.

Vad äntligen själva den i praktiken bestående indelningen i perioder beträffar, skall den här icke närmare beröras. Det må blott framhållas om en av de traditionella perioderna, nämligen medeltiden, som mest varit på tapeten, att den åtminstone av pedagogiska skäl knappast torde kunna undvaras. För gemene man äro de längre tillbaka liggande århundradena i och för sig ju rätt oklara. Var hamnar han exempelvis, om vi be honom i tanken försöka framkalla en bild av 1100-talet eller, låt oss säga 600- och 700-talen? Men av medeltiden som tidsperiod bevarar envar skolgången person ändock en viss allmän föreställning, som i all sin bristfällighet ändock torde inrymma en viss aning av historieuppfattning. »Medeltiden» som term är onekligen en av de mest praktiska vi äga, därom äro f. ö. både Troeltsch och Below ense. Den senare ger oss som den utmärkta medeltidskännare han är en i många stycken förträfflig analys av dess väsen i sin oftanämnda skrift. Och han gör isynnerhet gällande, att vi ha allt skäl att fortfarande behålla den odelad, oberoende av allt som på senaste tid sagts häremot.[1] (Här må blott tilläggas att han bidrar till vår uppfattning av sitt favorittidevarv genom följande förträffliga sats: »Die greifbarsten Eigenschaften des Mittelalters liegen in der kirchlichen Einheit und in der Selbständigkeit der lokalen Gewalten.») Att medeltidens sista tidevarv (c. 1300—1500) företer ett nytt skaplynne och liksom en övergång till det följande, »nya tiden», är ju allmänt känt och erkänt, men bör icke förvirra. Dylika övergångar äro just vad vi överallt spåra, men dennas utsträckning i tid är rätt lång, om vi vilja ta den hel i sin art. För den samlande överblicken får offras rätt mycket, det är ohjälpligt. Så blir det för oss omöjligt att ägna Japans, Kinas, det forna Egyptens historia samma uppmärksamhet,

[1] Spangenberg gör gällande (anf. st.) att det är på tiden att vi överge den av renässanshumanisterna införda benämningen medeltid för ett tidsavsnitt, som ju av dem uppfattades blott som ett barbariets mellanlägg mellan den äldre och den nyare bildningens tid. Dessutom vill han börja den nya tiden från det trettonde århundradet. Också Halecki vill upplösa medeltiden i smärre perioder. (Anförande vid historikerkongr. i Oslo). Pirenne ser ingen anledning att sätta dess början före det karolingiska rikets och den gamla medelhavsvärldens slutliga sönderdelning genom araberna. *Résumés* etc. p. 4.

som vår egen europeiska kulturs. Det är givet, att allt det nyssnämnda hör med i vår kunskap om den historiska mänskligheten. Men det blir i alla fall här i större eller mindre utsträckning fråga om specialfall, som vi må finna än så intressanta, utan att det likväl blir oss alla möjligt att ägna vår tid och vår uppmärksamhet åt dem. Det uppstår för oss slutligen ett rent nödtvång att hålla oss till det som ter sig som det ur vår europeiska kulturvärlds synpunkt väsentliga, och vi få finna oss i att slutligen för att kunna hålla fast vid väsentligheten offra något av fullständigheten.

Översikter och granskningar.

Den ryska tidens första år.

Danielson-Kalmari, J. R.: *Aleksanteri I:n aika.* I—VI. XVI + 615, IX + 520, XII + 527, XVI + 601, XV + 509, XIV + 647 sid. Borgå 1920—1928. Werner Söderström Osakeyhtiö.

Statsrådet Danielson-Kalmari, som länge varit sysselsatt med utgivande av det vidlyftigt planerade arbetet Stats- och samhällsliv i Finland, utgav senaste vår ett sjätte band till den del av verket, som skall behandla Alexander I:s tid. Framställningen når i denna del fram till tiden för G. M. Armfelts död, vilken på sätt och vis innefattade avslutningen av ett tidsskede. Denna omständighet motiverar osökt, att skildringen av Alexander I:s tid nu uppmärksammas i denna tidskrift.

Inledningsvis framhåller förf., att Finlands styrelse under de första åren av den ryska tiden mera göra intryck av en landskapsförvaltning med vidsträckta befogenheter än av en regering för ett i det inre autonomt område. Detta berodde bl. a. därpå, att betydelsen av de politiska händelserna vid Borgå lantdag blott otillräckligt och dunkelt uppfattades på mer än ett håll. Så mycket viktigare måste den närmaste tidens utveckling vara, så mycket större inflytande måste kejsarens personliga uppfattning få för gestaltningen av Finlands ställning till kejsardömet.

Härpå utövade de utrikespolitiska förhållandena ett avgörande inflytande. Upplysande i sådant avseende är det kejserliga reskriptet till generalguvernören av 14/26 sept. 1810, vilket i sin helhet avtryckes i verket. Generalguvernör Steinheil hade något tidigare, med framhållande av de förhoppningar om en återförening med Sverige, vilka på en del håll vaknat i samband med Bernadottes val till tronföljare, anhållit om föreskrifter. Till svar härpå ankom ett av förf. redan tidigare delvis publicerat reskript, däri den kejserliga politikens riktlinjer i förhållande till Sverige och Finland skisserades. Just för att den nya ordningen i Sverige icke skulle inverka på Finlands förhållanden, hette det, hade den grundsatsen blivit följd, att Finlands folk i avseende

å sina inre förhållanden beretts ojämförligt större fördelar i förening med Ryssland än det åtnjutit under svenskt välde. Därför hade icke allenast landets borgerliga, utan även dess politiska lagar bibehållits; därför hade styrelsen under generalguvernörens uppsikt överlämnats åt regeringskonseljen, därför hade en mängd skatter avlyftats, landets armé blivit upplöst, adeln och militärbefälet beviljats sådana förmåner, som Sverige aldrig kunnat bevilja dem. För framtiden krävdes fasthet av regeringsmyndigheterna under iakttagande av folkets behov. Inflytelserika män borde vinnas för att förebygga svenska stämplingar, prästerskapet borde fästas vid den nya ordningen, likaså borde handelsidkarnas och böndernas tillgivenhet eftersträvas och alla anledningar till missnöje såvitt möjligt förebyggas.

Klart framträder i reskriptet den åskådning, som låg till grund för kejsar Alexanders politik gentemot Finland: övertygelsen att tvångsåtgärder ensamma ej voro de säkraste medlen att binda nyvunna områden samman med kejsardömet. Denna övertygelse var det bästa värnet för Finlands nyvunna ställning, ett värn så mycket nödvändigare som Finlands självständighet bland kejsarens ryska rådgivare knappast hade flere vänner än generalguvernören Steinheil och statssekreteraren Speransky. På många ställen i förf:s skildring bevittnar man Alexander I:s personliga ingripande till förmån för Finland. De enskilda fallen äro tidigare uppmärksammade av forskningen, men de framträda nu i starkare belysning. Förf. tillgodogör sig nämligen i sitt arbete äldre specialundersökningar och följer steg för steg de olika frågornas utveckling. Vi kunna ej dröja vid förf:s redogörelse för frågorna om den finländska militären, om myntväsendet och Finlands bank, om industri och handel m. m., vilka ju tidigare klarlagts av olika författare. Må det dock tillåtas, att uppmärksamheten fästes vid ett par frågor, som visa huru utsatt för faror landets inre självständighet dock var.

Belysande är tvisten om instruktionerna för generalguvernören och prokuratorn. Ursprungligen utarbetade av prokurator Calonius, hade dessa instruktioner undergått sådana förändringar i Petersburg, att regeringskonseljen fann sig föranlåten att ingå med en underdånig framställning om instruktionernas bristande överensstämmelse med landets lagar. Ehuru Speransky ej synes ha fattat frågans principiella innebörd, så erhölls sådan rättelse av instruktionerna, att den för regeringskonseljens självständighet farliga tillväxten av generalguvernörens maktbefogenheter förekoms, ej minst till följd av Steinheils lojala förhållande. En liknande utgång fick Gustaf Ladaus strävanden att ge postverket en så mycket som möjligt oberoende ställning gentemot regeringskonseljen. Här är förf. i tillfälle att framdraga många belysande fakta angående denne egendomlige »självständighetsman», vars insats i tidens historia hör till de dunklaste. Denne,

[1] Danielson, J. R., *Finlands inre självständighet*, sid. 68 f.

som under krigstiden funktionerat som chef för Buxhœvdens civilkansli och därefter tillhört generalguvernörens kansli såväl under Sprengtportens som Barclay de Tollys tid, erhöll en tid efter fredsslutet i uppdrag att uppgöra förslag till postväsendets organisation och utnämndes själv till postdirektör. Det av Ladau uppgjorda förslaget innefattade bl. a., att posten närmast hade stått ej under regeringskonseljen, utan under generalguvernörens ledning, i det denne vid tjänsteutnämningar haft ett avgörande ord. I många avseenden skulle posten fått en främmande, rysk prägel. Utan att regeringskonseljen ens fått yttra sig, organiserades postväsendet genom en förordning av 9/IX 1811 i enlighet med Ladaus förslag. Dock skulle denna organisation endast gälla tillsvidare, varjämte regeringskonseljens yttrande skulle inhämtas. Sistnämnda myndighets anmärkningar mot postverkets organisation föranledde senare stora förändringar, varigenom postverket direkte underordnades regeringskonseljen. Redan tidigare hade kejsaren i strid med Ladaus förslag förordnat, att det finländska postverkets sigill utom Rysslands vapen även skulle upptaga Finlands. Om ock postverket på så sätt hade infogats i den finländska samhällsorganisationen, kom det genom Ladaus person att stå i närmare förhållande till de ryska myndigheterna än de flesta andra ämbetsverk. Sålunda mottog postdirektören i hemlighet befallningar från ryske inrikesministern. På denna väg ålades honom det brevöppnande i politiskt syfte, den »perlustration» vilken, riktande sig mot kejsarens högst uppsatta förtroendemän, förskaffade honom ett så dåligt rykte. — Än mer ödesdiger kunde ett beslut om användningen av den finländska statsbudgetens överskottsmedel ha blivit. Kejsaren hade lovat, att de skatter, som uppburos i Finland, skulle användas blott för landets egna behov, men ständerna i Borgå hade själva förutsatt, att finländska statsmedel kunde användas för underhållet av de trupper, vilka förlades i landet, under den tid ingen inhemsk militär upprätthölls. Vid stadfästandet av budgetförslaget för år 1810 bestämde kejsaren, att det överskott, som kunde uppkomma, skulle användas till ersättande av utgifterna för den ryska militären i Finland, så länge någon nationell armé icke förefanns. I stöd av detta beslut upptog ryske finansministern det i budgetförslaget upptagna överskottet såsom inkomst i kejsardömets statsförslag för följande år och kejsaren stadfäste den sålunda uppgjorda staten. Ingen verklig behållning fanns emellertid att tillgå i Finlands statskassa, varför varken nu eller följande år något belopp behövde eller kunde utbetalas till kejsardömet. Upprättandet av en egen finländsk militär avlägsnade snart faran, att eventuella överskottsmedel hade behövt överstyras till rikskassan. Men icke nog härmed. Fran finländsk sida gjordes anspråk på gottgörelse för under krigstiden och även senare åtnjutna förmåner; dessa anspråk gillades i princip av kejsaren, då budgeten för år 1813 stadfästes i augusti 1814.

Det var G. M. Armfelt, som genom sitt orädda uppträdande i denna fråga lyckats hävda den finländska ståndpunkten på ett helt annat sätt än någon före honom, liksom han hade gjort vid många andratillfällen, t. ex. då det gällde att utfärda stadganden för »kommittén för finska ärenden», vid tillbakavisandet av de ryska anspråken på en kontroll av det finländska tullverket och framför allt vid Gamla Finlands återförening med det övriga Finland. I sistnämnda fråga giver förf. flere tilläggsupplysningar till vad av gammalt är känt, med ledning bl. a. av prof. Lehtonens excerpter ur de ryska arkiven. Armfelt intager för övrigt en central plats i arbetet, i vilket framställningen fr. o. m. andra delen samlas kring hans person. I samband med Armfelts verksamhet i Petersburg såsom Alexanders personlige rådgivare skildras kampen mot Napoleon vidlyftigt. Framställningen svävar härunder ibland väl långt bort från huvudföremålet för arbetet: stats- och samhällslivet i Finland; t. ex. då de panslavistiska tendenserna på Balkanhalvön eller den polsk-littauiska frågans utveckling ända från 1400-talet avhandlas. I det senare fallet eftersträvas tydligen en parallell Sverige-Finland och Polen-Littauen. Förmodligen har tillgången till prof. Lehtonens avskrifter ur de ryska arkiven även medverkat till den ingående behandlingen av den polska frågan liksom av det diplomatiska spelet före den avgörande kampen mot Napoleon. I den förra frågan ha likheterna mellan Finlands och Polens ställning säkerligen lockat förf. till hans undersökningar. I det senare fallet har åter uppgiften att påvisa Armfelts ofelbart stora och delvis icke rätt uppskattade roll såsom kejsar Alexanders rådgivare i den stora politiken bidragit till framställningens vidlyftighet.

Utrymmet förbjuder oss tyvärr att närmare ingå på dessa saker. Vi kunna ej heller dröja vid undersökningen av i vilken mån politiken gentemot Finland avsatt spår i Speranskys reformsträvanden i Ryssland, eller vid behandlingen av de många finländska specialfrågor, som beröras i den materialspäckade framställningen; vi kunna blott nämna den nära 400 sidor långa skildringen av Fredrik Stjernvalls verksamhet såsom landshövding i Nylands och Tavastehus län, vilken på nära håll låter oss skåda dåtida förvaltningsuppgifter och samhällsförhållanden, och den fristående behandlingen av »Kyrkan, universitet och skolverket», som gives i arbetets första del av prof. Martti Ruuth.

Statsrådet Danielson-Kalmari avtrycker i finsk språkdräkt ett stort antal dokument, dels ur statsarkivets och statssekretariatets handlingar, dels avskrifter ur ryska arkiv, vilka gjorts tillgängliga för vetenskapen, genom prof. Lehtonens forskningar. Man kan ej undgå att förundra sig över den arbetsmöda, som nedlagts på anskaffandet av dessa handlingar, om man också måste ställa sig frågan, om alla dessa dokument förtjänat att publiceras i den utsträckning, som nu varit fallet. Detta gäller speciellt de talrika brev, av G. M. Armfelt och andra, vilka vanligen publiceras i sin helhet. Så avtryckas i följd alla Armfelts

brev till biskop J. Tengström. Man måste ofelbart fråga sig, vilket intresse en större allmänhet kan avvinna dessa brev, vilka för att i sin helhet förstås kräva specialinsikter. De i breven mången gång inströdda enskilda fakta verka endast störande i sammanhanget, då ofta inte ens ett försök göres att kommentera dem. Förf. nöjer sig ofta med att angiva de i breven knapphändigt omnämnda personernas identitet; ej alltid riktigt, såsom då det i del VI, sid. 422 antages, att en i breven omnämnd prästman varit p. adj. J. R. Appelgren, ehuru det är fråga om rektor S. Appelgren. Att under dessa förhållanden betydelsen av brevens uppgifter måste bli oförståelig för en större allmänhet är givet.

Givetvis har statsrådet Danielson-Kalmari även gjort många intressanta iakttagelser på grund av det använda dokumentmaterialet. Dock är det ej alltid möjligt att förena sig om författarens framställning. Så tyckes han färdig att överallt spåra antydningar om missnöje med den svenska tidens förhållanden. Då universitetets konsistorium framhåller nödvändigheten av att tillräckliga anslag erhöllos för yngre vetenskapsidkare, adjunkter, emedan »på stället och liksom i universitetets sköte uppammade lärare utan tvivel med större nit och lyckligare skola befordra vetenskapernas förkovran och undervisningens framgång än de, som i främmande orter med ingen eller svag fosterlandskänsla och kännedom kunna bliva till lika akademiska tjänsters bestridande kallade», utläses härur (I, sid. 174) bitterhet över att myndigheterna i Stockholm upprepade gånger vid besättandet av befattningar vid universitetet förbigingo universitetets egna alumner till förmån för svenskar, som varken kände »vårt språk eller våra förhållanden». Enklare är det dock att häri se medvetandet om omöjligheten att numera lita till svenska vetenskapliga krafter, efter det Finland politiskt blivit skilt från Sverige. Ej heller har man skäl att av biskop Tengström, som avfattade konsistoriets beslut, vänta en dylik bitterhet, så mycket mer som promemorian i övrigt ger all egard åt den föregående regimen[1]. Ett väl stort skarpsinne framträder, då regeringskonseljens framställning vid tidpunkten för mötet i Åbo 1812 angående anslag för gynnande av linne- och hampodling samt lärftvävnad tillmätes en politisk betydelse (III, sid. 474). Regeringskonseljen framhöll nämligen, hurusom medel för samma ändamål under svenska tiden blivit beviljade och kommit en del landsändar i Sverige till godo, där verkande mycket gott, varför liknande anslag nu föreslogos för Finland. Oss förefaller det, som om hänvisningen till den svenska tidens åtgärder blott haft till uppgift att visa de äskade anslagens nytta, ej något slags påpekande av Sveriges försummelser mot Finland, såsom förf. synes mena.

[1] Jfr t. ex. inledningsorden i promemorian, där en saklig och lugn förklaring ges till att Åbo akademi såsom belägen i en »gränseort» och till följd av statsmedlens knapphet ej fått njuta av så stora förmåner som till önskandes varit, (B o n s d o r f f, C. v. *Åbo akademi* I, sid. 87.)

Längesedan påpekad är den lätthet, varmed man i de högsta ämbetsmannakretsarna fann sig i den politiska omvälvningen. Många funnos, som ansågo, att Finlands förening med Ryssland skänkt landet förmåner, som den svenska tiden ej erbjudit. Framför allt ansåg man, att Finland endast under rysk spira kunde räkna på fredens lugn. Förf. betonar starkt detta moment, framför allt hänvisande till C. J. Walleens brev. På tal om mötet i Åbo 1812 säger han (III, sid. 476), att svenskarna misstogo sig, då de trodde, att man i Finland önskade en återförening med Sverige. Förf:ns hänvisning till vad han tidigare anfört ur dignitärkretsarnas uttalanden tyckes likväl ej tillfylles för ett sådant påstående. Han nämner själv på flere ställen, att personer funnos, som hoppades på en återförening med Sverige. Utöver vad, som indirekt framgår ur en B. J. Aminoffs, en G. M. Armfelts, en F. Stjernvalls klandrande ord mot de otacksamma, som ej förstodo landets »lycksalighet», kunna bevis härpå framletas t. ex. ur Johan Bonsdorffs minnesanteckningar, vilka låta oss erfara en djup bitterhet över lösryckandet från Sverige. T. o. m. bland dem, som kraftigt betonadet »landets närvarande lycka», hyste många en stark fruktan för vad som komma skulle efter Alexander I:s död, så t. ex. Jacob Tengström. Att de djupa leden ej genast försonade sig med det ryska överväldet, är känt: här frodades nationalhatet mot ryssarna, säkerligen ej förminskat genom de ryska inkvarteringarna, vilkas vådor även skildras av förf.

Då B. J. Aminoff i sina »Tankar och reflexioner» nämner, att sådana funnos, som voro beredda att utstå alla de lidanden, som blevo en följd av ett lösslitande från Ryssland, blott man sluppe lös från Ryssland vare sig landet återförenades med Sverige eller fick en egen konung, så finner förf. (III, sid. 120), att man på en del håll tyckes ha önskat ett självständigt Finland, åtminstone som en eventualitet. Alltför tydligt är den eventualitet emellertid framkallad av Aminoffs utläggningar om huru omöjlig landets återförening med Sverige vore och sålunda att betrakta som blott en yttersta nödfallsutväg. Det finns här icke något samband med den självständighetssträvan, som vår tids finskspråkiga historieskrivning i så stor utsträckning vill vindicera fram, ty de gamla självständighetsmännen voro ohjälpligt orienterade mot Ryssland. — Likadant var förhållandet med G. M. Armfelts hastigt nedkastade projekt om engelsk medverkan till skapandet av ett självständigt Finland (II, sid. 150). Här medverkade insikten om svårigheten att förmå Ryssland att avstå Finland till Sverige; huvudtanken var dock att uppbringa så stora stridskrafter som möjligt mot Napoleon, världstyrannen. Hos Armfelt är intresset för Finlands självständighet närmast en följd av förhållandenas tvång, ej av förkärlek för Finland gentemot Sverige. Själv hade han länge varit beredd att bosätta sig i Sverige, om detta blott låtit sig göra; men då han blev tvungen att dela Finlands öde, gick han att energiskt kämpa för det

samhällsskick och det betraktelsesätt, som landet hade gemensamt med Sverige, att skydda det mot det ryska väsendet, som han djupt avskydde.[1]

Vi ha i det föregående dröjt vid en del omständigheter, som vi ej kunnat undgå att påtala. Den onödiga bredd framställningen ibland fått, och behandlingen av problem, som redan förut blivit utredda, torde få sin förklaring i en strävan, att hos den finska publik, som ej tar del av arbeten i svensk språkdräkt, ge en så fullständig bild av tiden som möjligt. I sin helhet ger arbetet ett häpnadsväckande vittnesbörd om den okuvade arbetsenergi, den vittblickande forskarhåg och det djupa inträngande i de mest olika frågor, som utmärker nestorn bland våra historiker. Verket innehåller en rikedom av fakta och iakttagelser, som i denna recension alls icke kunnat omnämnas.

Eric Anthoni.

Den moderna världsbildens uppkomst.

ERNST CASSIRER: *Individuum und Kosmos in der Philosophie der Renaissance* (Studien der Bibliothek Warburg herausgegeben von Fritz Saxl X) 458 sid. B. G. Teubner. Leipzig 1927.

Renässansproblemet utgör f. n. ett av den moderna historievetenskapens intressantaste, men säkerligen också svåraste problem. I få frågor går forskningen så åtskils som i denna. Ernst Cassirers bok utgör enligt recensentens mening ett av de allra tyngst vägande inläggen i debatten om renässansens väsen och betydelse.

I inledningen betonar Cassirer det egendomliga i att renässansen, denna eljes så nyskapande epok, enligt allmän uppfattning skulle varit konservativ och eklektisk i sin filosofi. Då blir ju försöket att bestämma renässansens väsen betydligt försvårat. Vi gå förlustiga den andliga spegelbild av sin tid en stor filosofi städse utgör. Däremot betonar nu Cassirer, att man låtit bedra sig av de ofta tunga, skolastiska former, i vilka de nya tankarna dväljas. Hans monografi söker påvisa den enhet, ej en lösningarnas, men väl en problemens, som renässansfilosofien dock besitter.

»Varje betraktelse som går ut på att fatta renässansfilosofien som en systematisk enhet, måste taga sin utgångspunkt från *Nicolaus Cusanus*' lära.»[2] Med dessa ord ställer Cassirer i brännpunkten för

[1] Därför uttalar också Armfelt en förhoppning, att man i st. för »barbarer» i spetsen för flottan i Finland skulle få »svenskar», av Danielson-Kalmari försett med [sic!] (III, sid. 450).

[2] C. ger som bihang till sitt verk en nyedition och en översättning av en Cusansk dialog, *Liber de mente* (1450).

sin betraktelse en man, som för de flesta historiker torde vara rätt obekant. Några data ur hans levnad är därför på sin plats.

Nikolaus Chryppfs föddes 1401 i Kues (därav »Cusanus») vid Mosel nära Trier. Han var son till en skeppare. Som ung kom han under inflytandet av »Bröderna av det gemensamma livet» d. v. s. de kretsar, i vilka den s. k. devotio moderna, den fromhet för vilken De Imitatione Christi är det främsta uttrycket, odlades. 17-årig blev han student i Pavia och studerade jura. 22 år gammal blev han doktor i kanonisk rätt och några år senare präst. Han uppträdde på konciliet i Basel, först ss. konciliarist, senare, efter det konciliets måttlöshet blivit uppenbar, som papalist. 1437 reste han i Eugenius IV:s uppdrag till Grekland. Anledningen till resan var unionsförhandlingarna med den grekiska kyrkan. 1450 företog han en betydelsefull visitationsresa i Tyskland. För sina förtjänsters skull hade han redan 1448 blivit kardinal. 1464 dog han i Todi i Umbrien.

Nicolaus Cusanus tillhör således renässansens, Quattrocentos ledande personligheter. Under sitt händelserika liv kom han i beröring med så gott som alla tidens andliga strömningar. Ovan nämndes, att hans första religiösa intryck härstammade från den s. k. devotio moderna. I Tyskland blev han ock förtrogen med nominalismen, senmedeltidens filosofi. I Pavia mötte honom Averroismen och där blev han vän med Paolo Toscanelli, den store matematikern. I Italien lärde han även känna den nya renässanskulturen och det nyväckta intresset för antiken. Ifrån sin Greklandsresa hemförde han manuskript av Plato och grekiska matematiker.

Cusanus är således en brännpunkt för renässanstänkandet. Han är som andra samtida en universell natur. Han är matematiker — en av den moderna matematikens grundläggare, astronom — han söker reformera kalendern, fysiker och geograf — han har uppgjort en för sin tid förträfflig karta över Europa, och så naturligtvis teolog och politiker. Men framförallt är han filosof. Filosofien utgjorde hans älsklingssysselsättning, alltsedan han på återresan från Grekland först intuitivt anade sanningen. I en rad verk, större och smärre, sökte han framställa sin tanke, än i form av en lärd avhandling: De docta ignorantia (1440), hans huvudverk eller De Non aliud, De venatione sapientiæ, hans ålderdomsverk, än i form av dialoger: Idiota (1450), hans personligaste och omedelbaraste verk. En tung och svårläst stil gör lektyren föga angenäm. Skolastikens begreppsutredningar och termer härska. Likväl börjar med honom den moderna filosofien.[1]

---

[1] Cassirers framställning ger ingen helhetsbild av C. En sådan träffar man i Edmond Vansteenberghe's stora monografi *Le Cardinal Nicolas de Cues,* Lille 1920. Därstädes all äldre litteratur. Jmfr f. ö. T. Whittaker, Nicholas of Cusa *i Mind* 1925, och J. Bernhart, *Die philosophische Mystik des Mittelalters* 1922 & A. Riekel, *Die Philosophie der Renaissance* 1925 (Båda i Rafka's *Geschichte der Philosophie* etc. München).

Den medeltida världsbilden behärskas av den hierarkiska tanken. Den världsbild den döende antiken lämnade i arv åt kristendomen, för att utbyggas och fördjupas, kan kallas »Stufenkosmos». Den är en begränsad värld, som liksom i avsatser höjer sig upp till Gud. Dantes Divina Commedia ger den åskådligaste bilden av denna klara och begränsade värld, där allt har sin plats, underordnat ett ting, överordnat ett annat. Med denna världsbild bryter Cusanus fullständigt.

Han gör det genom sin kunskapsteori. Allt vetande är, säger han, ett jämförande, ett mätande. Detta förutsätter homogenitet. Men: *Finiti et infiniti nulla proportio.*[1] Det ges ingen logisk väg till det oändliga. Den aristoteliska logikens försök att utsäga något om Gud, om det eviga avvisas. Det absoluta kan ej intvingas i logikens nät. Men kunskapen om det ändliga förutsätter kunskapen om det oändliga. Alltså kunna vi intet säkert veta även om det ändliga. Skepsis? Ingalunda. Ty vårt vetande strävar ständigt mot visshet, såsom en i en cirkel inskriven polygon med växande sidoantal närmar sig cirkellinjen, utan att dock fullkomligt sammanfalla med den. Visdomens höjd är att inse denna förståndets svaghet: *docta ignorantia.* Men genom intuition kunna vi nå det oändliga. En ny intuitiv logik fordras, som ej utesluter motsatser, nej kräver dem (Hegels »Logik der Gegensätze»!). I matematiken finner Cusanus en dylik logik. Den för oss till kunskapen om Gud, såsom maximum och minimum, vara och icke vara: *coincidentia oppositorum,* den berömda Cusanska termen. Av Hans väsen är världen en »utveckling», *explicatio.*

Genomföres dessa grundsatser i kosmologien, uppstår en ny världsbild. Alltet stiger ej mera i avsatser upp mot Gud, utan står enhetligt emot det oändliga. I denna nya värld finnes intet »ovan» eller »nedan». Olikheten beror på olika blandning av de överallt samma grundämnena. Det finnes ingen gräns eller medelpunkt för världen, utan Gud är, ss. maximum och minimum, dess gräns och medelpunkt. Likväl är världen ej i sträng mening oändlig.[2] Då inga orörliga poler finnas, befinner sig världen i en ständig rörelse. Alla himlakroppar, även jorden röra sig. De beskriva alla cirkelbanor, som dock ej äro fullständigt cirkelrunda, och äro alla sfärer, dock ej fullkomligt. På vilken punkt vi än befinna oss i världsrymden, den punkten tro vi vara världens orörliga medelpunkt. Orsaken är att vi känna rörelse genom jämförelse med en fast punkt. All rörelse således relativ. De andra himlakropparna kunna vara befolkade likaväl som jorden.

---

[1]) Man erinre sig reformationens grundsats: Finitum non est capax infiniti. Samma tankar verka och här.

[2] »Cum hic non sit mundus infinitus, tamen non potest concipi finitus, cum terminis careat, inter quos claudatur» W h i t t a k e r, anf. a C. anticiperar här Einstein. Först Giordano Bruno har velat göra världen absolut oändlig.

Dock kunna deras bebyggare ej överträffa människan, ty hon är det ädlaste i världen.

Såsom det är i materiens, så är det ock i andens värld. Inga gränser, ingen medelpunkt finnes. Varje ståndpunkt är berättigad. Detta gäller också i religionens värld. Ty de olika lärorna äro, såsom allt vårt vetande, en hypotes, »*conjectura*», som blott kan närma sig sanningen, ej gripa den. Sanningen, den otillgängliga, nås just genom mångfalden av de olika uttrycken för den, liksom en tavla kan betraktas från många håll[1], »Cognoscitur inattingibilis veritatis unitas in attesitate conjecturali».

Till det absoluta kan man blott sträva från en individuell utgångspunkt. Men man måste låta alla utgångspunkter komplettera varandra. En religiös tolerans av fullt modern prägel blir frukten av detta tänkande.

Har kristendomen någon plats i detta system? Ja, Kristus är den nödvändige förmedlaren mellan det absoluta och det relativa: *natura media.* Kristus förkroppsligar här i sig mänskligheten. Ty just människan intar en dylik mellanställning. Däri ligger hennes storhet och frihet. — Man kan kalla detta en kristen humanism.

Med dessa tankar är en ny världsbild skapad. Cusanus har ock utövat ett djupt inflytande på sin tid. Ett inflytande, som dock mera ger riktlinjer, än resultat. Lionardo da Vinci och Leone Battista Alberti ha influerats av honom. Kopernikus synes ha känt honom genom tysk förmedling. Kepler har beundrat honom. Och i Giordano Bruno har han funnit en sen, men hängiven beundrare och lärjunge.

Den nya värld Cusanus' snille skapat ställde renässansen inför ett nytt, eller rättare sagt evigt problem: människans förhållande till världen, *individ* och *kosmos.* Under medeltiden hade människan varit beroende av försynen, nåden, *gratia.* Nu reste sig en ny fiende emot hennes frihet, ödet, *fatum.* Den stora utbredning astrologien får under renässansen är ett utomordentligt tecken därpå.

Den ståndpunkt, som företräder en absolut determinism, som gör människan till en leddocka i stjärnornas band, representeras främst av Pietro Pomponazzi, den store renässansfilosofen, i hans verk »De naturalium effectum admirandorum causis sive de incantationibus» (1520).

Men redan före Pomponazzi hade renässanstänkandet revolterat mot detta nya ok. Det är typiskt att angreppet kom just från Pico della Mirandola, författaren till det berömda lovtalet över människans värdighet. I sin skrift mot astrologien söker han förlöjliga och kritisera den. Men den egentliga utgångspunkten för angreppet är hans tro på människans storhet och frihet. Människan är för Pico det

[1] Cusanus tänker här på en tavla av Roger van der Weyden, som från vilket håll man än ser den, synes betrakta åskådaren.

ädlaste i världen. I och genom henne höjer sig det sinnliga upp mot det andliga. I henne som mikrokosmos förkroppsligas hela universums skönhet och storhet. Pico della Mirandola representerar den mystiska naturfilosofi, som var så utbredd under renässansen, och som räknat anhängare som Marsilio Ticino, den florentinska platonismens ledare, Paracelsus, den tyske läkaren, och Carolus Bovillus, den franske matematikern.[1] — Men denna riktning synes äventyra en verklig kausalitet.

En tredje strömning slutligen representerar den nyvaknande naturvetenskapen. Den uppbäres av bl. a. Lionardo da Vinci och Galilei. De taga fasta på den höga uppskattningen av matematiken Cusanus hyst. De erkänna världens lagbundenhet, men detta skrämmer dem ej. Ty denna lagbundenhet är dock samtidigt en skapelse av forskarens genie. På samma sätt finner och återger konstnären lagbundenheten i världen. Hos Giordano Bruno nå dessa tankar en sista försenad mognad. Men till sin kärna ha de levat intill nu.[2]

Cassirers verk förenar lyckligt såväl historikerns som filosofens företräden. Själv är Cassirer egentligen filosof — han tillhör Marburger-kantianismen. Men han har redan tidigare gjort grundliga historiska studier — främst i filosofiens historia. De nya problem, inför vilka historievetenskapen nu ställts, kräva också en förening av såväl historia som filosofi för att lösas. Den strängt begränsade fackvetenskapen kan utan filosofiska synpunkter ej höja sig till en syntes, men omvänt blir igen filosofien utan fackinsikter tomt pladder — varav vi på sistone haft mer än nog.

Tillika vittnar Cassirers bok om den revision av den historiska världsbilden vetenskapen f. n. företager. De stora och viktiga frågor, som nu stå under debatt, borde — tycker man — även här i vårt land fängsla de unga forskarna.

E. A. Tigerstedt.

---

[1] Ett verk av honom, *Liber de Sapiente*, medföljer i nyedition Cassirers verk.

[2] Den moderna världsbilden har alltså uppstått hundra år före Kopernikus, genom en genial filosofisk intuition. Först långt senare har de exakta vetenskapernas bekräftelse kommit.

Underrättelser.

Minnesord över Th. Westerin. Den 10 oktober 1928 avled i Stockholm den äldste bland Sveriges historiker, f. d. förste arkivarien i riksarkivet, filosofie doktorn Johan Theodor Westrin i en ålder av nära 79 år.

Westrin föddes år 1850, blev student år 1869 och disputerade år 1875 med en avhandling om 1688 års engelska revolution för fil. doktorsgraden, som han vann s. å. Följande år 1876 ingick han som e. o. amanuens i riksarkivet, blev 1897 arkivarie (år 1910 förste arkivarie) och avgick år 1917 efter att ha tjänstgjort över fyra årtionden. Under denna långa tid förvärvade han sig en synnerligen omfattande kännedom av arkivets innehåll, särskilt av de diplomatiska samlingarna, som han ordnade, samt av riksdagsakterna, av vilka han publicerade tre digra band, upptagande riksdagarna åren 1719—1731. Under hans tjänstetid skall Riksarkivet ha undergått en reorganisation, som ställde de administrativa uppgifterna i förgrunden, men för honom erbjöd den vetenskapliga uppgiften mesta intresset. Enligt vad han uppges ha någon gång yttrat — icke utan en vemodig tanke på sin egen och sina kollegers produktion — tillkom det arkivmannen att genom sitt förberedande, ordnande arbete s. a. s. inbjuda forskarne till färdigt dukat bord. Många voro också de forskargenerationer, som drogo nytta av hans sakkunskap och noggrannhet vid samlingarnas ordnande; många voro likaså de enskilda personer, som hade honom att tacka för goda råd och upplysningar.

Sitt vidsträckta vetande på den politiska och särskilt på den diplomatiska historiens område kunde Westrin till följd av sina tjänstegöromål på olika håll endast i jämförelsevis inskränkt mån framlägga för allmänheten. Vad han publicerade — utom de redan nämnda riksdagsakterna — utmärktes av mycken grundlighet och av en utmärkt stil. Bland hans många publikationer må främst nämnas de i svensk Historisk tidskrift ingående uppsatserna *Frih. Georg Heinrich von Görtz' bref ur fängelset i Arnheim 1717* (1898), *Några iakttagelser angående franskan såsom diplomatiens språk* (1900), *Anteckningar om Karl XII:s kreditorer* (1900) *och Om Czestochowa klosters belägring af Karl X Gustafs trupper 1655* (1904). Dessutom lämnade han bidrag till Hist. Bibliothek, Samfundet St. Eriks årsbok, (bl. a. *Samtida anteck-*

ningar om turkiska sändebudet Mustafa Agas vistelse i Sverige 1727—1728), Samlaren och Svenska litteratursällskapets i Finland Förhandl. o. Uppsatser (*Bidr. t. släkten Fordells historia, Om G. M. Sprengtportens tillämnade deltagande i nordamerikanska frihetskriget*), varjämte han författade åtskilliga avdelningar i Wallis' *Illustr. verldshistoria.*

Mest känd torde emellertid Westrin blivit genom sitt nästan halvsekellånga arbete i *Nordisk Familjebok*, vars redaktion han tillhörde från år 1877, till en början som medarbetare, sedan (från 1902) som ordförande i redaktionskommittén. Härigenom kom han i relationer med en stor mängd vetenskapsmän inom och utom Skandinavien, och man har tillskrivit honom den väsentliga förtjänsten av att detta stora arbete erhållit den rangplats i den encyklopediska litteraturen, som det äger. Bl. a. var Westrin mycket mån om att få Finland rikligt representerat i detta verk, och han anknöt för detta ändamål förbindelser med flere finländska författare. Westrin gjorde sig därigenom i hög grad förtjänt av vad man under senare tid plägat kalla för Finlands bekantgörande i utlandet. Tyvärr kom han inte i åtnjutande av annat offentligt erkännande från vår sida än att han invaldes till hedersmedlem av Svenska litteratursällskapet (1911). — I Sverige kallades han bl. a. till ledamot av Vitterhets- Historie- och Antiqvitetsakademien (1901). I flera år åtnjöt han förtroendet att fungera såsom sekreterare i det av vetenskapsmän, skriftställare och konstnärer bestående sällskapet Idun, till vars 50:års jubileum han utarbetade en minnesskrift: *Några bidrag till sällskapet Iduns historia.*

Som enskild person var Westrin högt uppskattad för sin kultiverade personlighet; man beundrade hos honom särskilt den korrekta, eleganta språkbehandling, som utmärkte hans anföranden såväl i skrift som i tal.

C. v. B.

(Svensk) Historisk Tidskrift. Historisk Tidskrifts sista nummer för senaste år inledes av en avslutande artikel om *Svensk-portugisiska förbindelser under Sveriges stormaktstid* av Karl Mellander. Vidare meddelar Herman Brulin under rubriken *C. A. Löwenhielm om Karl Johan* några hittills otryckta anteckningar av den förstnämnde, berörande bl. a. mötet i Åbo. Nils Ahnlund har en ingående recension av Adolf Schücks akademiska avhandling *Studier rörande det svenska stadsväsendets uppkomst.* I första häftet för detta år ingår främst en artikel *Bondefreden under svensk medeltid* av Folke Lindberg, vari förf. granskar det tillgängliga materialet beträffande de särskilt mot slutet av unionstiden talrika fallen, då menigheterna vid riksgränserna överenskommo om stillestånd och förbund för längre och kortare tid, oberoende av eller mot statsmaktens vilja. Förf. framhåller, att företeelsen, som hade såväl sina materiellt-ekonomiska som mer ideella grunder, står i sam-

band med den partikularism, som demokratiseringen av samhället under unionstvisterna förde med sig. Vidare dryftar Josef Sandström i artikeln *Kättardomen vid Stockholms blodbad* kritiskt negerande Lauritz Weibulls framställning av *Stockholms blodbad* i tidskriften Scandia. En jordbruksstatisk undersökning beträffande den äldre vasatiden företages av Gösta Boethius under rubriken *Borglägerspenningar, smörtionde och kotal i Norrland 1554—1602.* Sist innehåller häftet en *Bibliografi 1927* av K. Setterwall. Av det andra häftets innehåll märkas *Sveriges livländska politik under konung Magnus II Eriksson (1319—1362)* av Georg von Rauch och *Sveriges accession till den heliga alliansen* ett bidrag till kännedomen om Sveriges och dess grannstaters utrikespolitik tiden närmast efter Wienkongressen av Einar Forssberg.

Personhistorisk Tidskrift. I dubbelhäftet 1—2 av Personhistorisk Tidskrift för år 1928 ingår bl. a. *Ett bidrag till Lunds stifts herdaminne,* innefattande *Anders Roos' anteckningar om ordinarie amiralitetspredikanter i Karlskrona från omkr. 1680 till omkr. 1770,* vilka utgivits och kommenterats av Johan Feuk Bland de här omnämnda prästmännen finnas även fyra finländare, Henric Florinus, Henric Forbus, Ericus Fleege och Johan Salmén.

Acta Philologica Scandinavica. Såsom särtryck ur tidskriften Acta Philologica Scandinavica har utkommit en *Bibliographie der nordischen Philologie* under sista halvåret 1926 och första halvåret 1927, även upptagande ett stort antal arbeten av historiskt intresse.

Svenska Litteratursällskapets Skrifter. Svenska Litteratursällskapet i Finland har under detta år redan utgivit ett flertal volymer. Den första utgöres av *Studier i nordisk filologi,* utgivna genom Hugo Pipping, adertonde bandet (Helsingfors, Skrifter 197). Rolf Pipping publicerar här bl. a. några *Anteckningar om nyländska ortnamn* i anslutning till Greta Hausens i sällskapets skriftserie tidigare utkomna samling *Nylands ortnamn.* Framställningen är av betydelse för bedömande av ortnamnens ålder och tillblivelse. Av historiskt intresse är även Greta Hausens förteckning *Tillnamn på Åland,* deras former och förekomst till år 1600. Den följande volymen i skriftserien utgöres av sällskapets *Förhandlingar,* ny följd 4 (155 sid. Helsingfors), innehållande även ett föredrag av C. A. Nordman, benämnt *Kultur och folk i Finlands forntid.* I serien har vidare utkommit första bandet av J. N. Reuters arbete »*Kagalen*», ett bidrag till Finlands historia 1899—1905, (XX + 393 sid. Helsingfors, Skrifter 199) till vilket

arbete vi senare hoppas få återkomma, samt *Historiska och litteraturhistoriska studier*, 4 (363 sid. Helsingfors, Skrifter 200). I sistnämnda volym ingår främst *V. T. Rosenqvist*, en levnadsteckning av Albin Simolin (142 sid.); vidare artiklarna *Lantdagsplaner under Alexander I:s regering* (sid. 143—201) av Jarl Ahrenberg, i vilken artikel förf. sammanfört resultaten av tidigare forskningar, samt *Carl Alexander Armfelt*, hans verksamhet vid statssekretariatet för Finland (sid. 202—286) av R. A. Wrede, stödande sig utom på Armfelts egna publikationer på dennes icke utgivna brev och på förf:s personliga hågkomster. Ytterligare innehåller volymen uppsatser om *Ett sällsynt Runebergstryck* av Ragnar Dahlberg, *En ungdomsdikt av Lars Stenbäck* av Gunnar Castrén samt *Greve Otto Magnus Stackelbergs diplomatiska verksamhet i Stockholm 1792—maj 1793* av Harry Donner, i vilket förf. tillgodogjort sig Stackelbergs brev till Katarina II och en del ryska dignitärer, särskilt general P. Subow, förvarade i utrikesministeriets forna arkiv i Moskva, samt Katarinas svarsbrev till Stackelberg i det Stackelbergska familjearkivet. Förf. söker här göra gällande, att indicier finnas för att en avtalad giftermålsplan mellan kronprinsen Gustav Adolf och en rysk storfurstinna verkligen existerat vid Gustav III:s död. Därjämte ge oss brevutdragen upplysningar om de känslor, med vilka Katarina följde händelseutvecklingen i Sverige, särdeles vid tiden för mordet på Gustav III. Av det under utgivning varande verket *Finlands svenska folkdiktning* har ett nytt band *Kulturhistoriska sägner*, redigerat av V. E. V. Wessman utkommit (XII + 543 sid., Skrifter 201). Volymen, om innehåller ett mycket stort antal sägner, ej mindre än 2,665, är av växlande värde. Lokalhistorien torde dock kunna draga mycken nytta särskilt av de sägner, som hänföra sig till bosättningen i olika trakter, ehuru givetvis sägnerna måste anlitas med stor kritik. Av Strömborgs *Biografiska anteckningar om Johan Ludvig Runeberg*, som länge varit utsåld, har sällskapet beslutat utgiva en ny upplaga, redigerad av Karin Allardt, varav första volymen, tiden 1804—1837, nu föreligger i tryck (XII + 370 sid., Skrifter 202). Med anledning av Helsingfors universitets hundraårsjubileum har slutligen första häftet av *Helsingfors universitets studentmatrikel 1828—1852*, omfattande tiden till 1840 utkommit, utarbetad av Tor Carpelan (96 sid., Skrifter 203,1).

Finlands Medeltidsurkunder. Förre statsarkivarien R. Hausen har nyligen fått färdigt femte bandet av arbetet *Finlands medeltidsurkunder*. Bandet omfattar tiden 1481—1495 och urkunderna nris 3855—4645.

Till redaktionen insända skrifter:

Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland:

Tor Carpelan: *Helsingfors studentmatrikel 1828—1852.* Förra häftet. Skr. CCIII, 1. 96 sid. Helsingfors, 1928.

Finlands svenska folkdiktning. II. Sägner. 1. Kulturhistoriska sägner. Utgivna av V. E. V. Wessman. Skr. CCI. XII + 543 sid. Helsingfors, 1928.

J. E. Strömborg: *Biografiska anteckningar om Johan Ludvig Runeberg.* I—III. 1804—1837. Ny upplaga utg. av Karin Allardt. Skr. CCII. XII + 370 sid. Helsingfors, 1928.

Finska Kyrkohistoriska Samfundets Handlingar:

Eric Anthoni: Jacob Tengström och stiftsstyrelsen i Åbo stift 1808—1832. II. Handl. XVIII, 2. 497 sid. Helsingfors, 1928.

A. R. Cederberg: *Jaakko Stenius vanhempi.* Kappale 18:nnen vuosisadan sivistyshistoria. Handl. XXIV. 286 sid. Helsingfors, 1928.

K. Hallio: *Suomalaisen virsikirjan uudistus.* Historiallinen katsaus. Handl. XXIII. 149 sid. Helsingfors 1928.

Alfons Takolander: *Erik Gabriel Melartin, hans liv och verksamhet.* I—II. Handl. XXI—XXII. 282—299 sid. Ekenäs, 1926—1927.

Ingvar Andersson: *Källstudier till Sveriges historia 1230—1436.* Inhemska berättande källor jämte Libellus Magnipolensis. Akad. avh. VII + 312 sid. A. B. Skånska centraltryckeriet. Lund, 1928.

Gottfrid Carlsson: *Den svensk-norska unionen under Magnus Eriksson.* Ur Kungl. Hum. Vetensk. samf. årsberättelse 1927—1928. 58 sid. Lund, 1928.

Finlands medeltidsurkunder. V. 1481—1495. Saml. och i tryck utg. av Finlands statsarkiv genom Reinh. Hausen. 599 sid. Helsingfors, 1928.

Från universitetets första tider i Helsingfors. Utgiven av Helsingfors universitet till hundraårsminnet av flyttningen till Helsingfors. 215 sid. + 14 helsidesplanscher. Söderström & C:o. Helsingfors, 1928.

Die Geschichtswissenschaft in Sowjet-Russland 1917—1927. Biographisches Katalog herausgegeben von der deutschen Gesellschaft zum Studium Ost-Europas. 192 sid. Ost-Europa Verlag. Berlin, 1928.

R a f a e l G y l l e n b e r g: *Kristusbilden i Hebréerbrevet.* 169 sid. Holger Schildt. Helsingfors, 1928.

R a f a e l K a r s t e n: *Inledning till religionsvetenskapen.* 335 sid. Holger Schildt. Helsingfors, 1928.

H e l g e K j e l l i n: *Die Hallenkirchen Estlands und Gottland.* Kungl. Hum. Vetensk. samf. årsber. 1928—1929. I. 38 + XVI sid. planscher. Lund, 1928.

H e l g e K j e l l i n: *Die Kirche zu Karris auf Oesel und ihre Beziehungen zu Gottland.* Skr. utg. av Kungl. Hum. Vetensk. samf. i Lund. XI. 270 sid. + LXVII sid. planscher. Lund, 1928.

Suomen Museo. XXXIV—XXXV. Helsingfors, 1928.

Finsk Tidskrift, tom 105, h. 1—2 o. 3, 1928.
Fornvännen, h. 3 o. 4, 1928.
Historisk Tidskrift, (Stholm), h. 2, 1928.
Historisk Tidsskrift, (Oslo), h. 2 o. 3, 1928.
Der Krieg, h. 8, 9 o. 10, 1928.
Nya Argus, h. 12, 13, 14, 15, 16 o. 17, 1928.
Personhistorisk Tidskrift, h. 1—2, 1928.
Svenskbygden, h. 7, 8 o. 9, 1928.
Allsvensk Samling, h. 31—43, 1928.

Från Alexander Armfelts ungdom.

Av

CARL v. BONSDORFF.

II.

I början av hösten 1812 arriverade Alexander Armfelt i sällskap med sin vän Percival på den engelska beskickningens fartyg till Petersburg. Fadern fann honom vacker, glad, behaglig i umgänget och fulländad i hållning och skick. »Il est beau, aimable, fin comme de l'ambre», skrev han till sin dotter Augusta. »Si celui-là ne se ruine par la santé, par les femmes, il fera son chemin comme s'il le voudra et pour tout genre de fortune. Sa tenue en société est parfaite et jamais je n'ai vu de jeune homme en avoir une pareille.» — »C'est un homme de très bonne compagnie et qui répandait tout le charme de la gaieté dans notre petit cercle.» För J. A. Ehrenström förklarade han, att om Alexander till sin karaktär vore »aussi franc et aussi noble» som hans broder Gustav, så vore han »une perfection». Hur det var beställt med kunskaperna, var det svårt att komma under fund med, ty Alexander kunde spela alla roller, t. o. m. den av en lärd. Grevinnan Hedvig, som supplerade sin makes skildring, berättade för dottern om Alexanders behagliga sätt, om hans stora likhet med Gustav i fråga om utseende, om hans sonliga uppmärksamhet mot henne och tillgivenhet för sina syskon. Han var i hennes tycke »joli et agréable», hade »un jolie tournure» och talade »avec aisance mais sans la moindre étourderie», var mycket mer öppenhjärtad än förr, hade i allmänhet tagit sig och ägde en »petit minois innocent», med vilken han komme att tjusa kvinnorna, men varpå man inte borde riktigt lita. Med lätt ironi beskrev grevinnan Hedvig vidare sonens sinne för fåfängligheter;

han var till ytterlighet elegant i sin klädsel, tycktes kunna ruinera sig med bjävs av allehanda slag och hade för eget behov visst 8 hårborstar. I sitt uppträdande ville han visa sig som en riktig engelsman, fann intet vackert eller gott, som inte var engelskt, och syntes mitt bland engelsmän, av vilka det för tillfället myllrade i staden. Det kunde ännu gå an, men vad grevinnan inte tyckte om, var att sonen lärt sig att dricka »som en ängelsman», dock utan övermått.[1]

Efter att ha glatt föräldrarne med sitt sällskap över en månads tid lämnade Alexander, åtföljd av vännen Percival, i mitten av oktober Petersburg för att taga ihop med studierna vid Åbo akademi. Fadern, som ivrigt insisterade därpå, var emellertid rätt orolig för, huru vistelsen i akademistaden skulle gestalta sig, synnerligen som Alexanders mentor professor Myréen dröjde med sin ankomst dit. Såsom känt är, hyste han en stark motvilja mot Åbo-borna, och om akademien voro hans tankar inte de bästa. Han fruktade att sonen skulle i Åbo utsättas för stora frestelser, då han var lämnad på egen hand, »till sin egen eldiga imagination, mitt ibland de fatala läsmaskarna, som äro utan all tukt och all omtanka för den studerande ungdomen». Han kände, förklarade han vidare, intet ställe i världen, som han ansåg mer farligt än Åbo för en kvick gosse, »ty à force av ledsnad och dumheter tvingas han nästan att bliva mauvais sujet — om ej en lyckl. handledning frälsar honom».[2] För att lugna sin egen imagination hade Armfelt upprepade gånger vänt sig till akademiens prokansler, biskop Jakob Tengström, med anhållan att denne

---

[1] Armfelt till sin dotter 24/9, 19/10, till Ehrenström 3/11 1812, grevinnan Armfelt till sin dotter 10/9, 12/9, 13/10 1812. För sin svägerska berättade Armfelt 11/11 1812 att Alexander talade en konstig svenska. — Som tillägg till historien om Alexanders vistelse i England må här nämnas, att hans fader bad den numera i London bosatte politiske agenten och äventyraren greve d'Antraigues, vars bekantskap han gjort under sin långa utrikesvistelse, att hava inseende över sonens uppfostran därstädes samt att vid behov försträcka penningemedel. Genom Alexander meddelade sig Armfelt någon gång med d'Antraigues och den kände nationalekonomen Françis d'Ivernois. Till Alexander, 11/8 1810, 18/4 1812, P. O. v. Törne, Gustaf Mauritz Armfelt i Sverige och Ryssland åren 1810—1811 s. 31. (F. Vet. Societetens Öfversigt 1914—15, B, N:o 4.)

[2] Till Augusta Piper 19/10, 6/11 1812, till svägerskan 2/11 1812.

måtte hålla en faderlig uppsikt över den livlige ynglingen, som borde grundligt förberedas till att i en framtid bekläda höga ämbeten i sitt fosterland. »Han går in i civilen och skall således stå sine nödige examina», hade han engång (9/6) skrivit till Tengström; »jag exigerar även av honom att bliva ferme i ryska språket, vilket han i sin ungdom väl kunnat. Jag rekommenderar honom på det högsta hos herr doktorn och biskopen, ej för att cajolleras, men för att efterhållas som om han vore en bondeson.» Och när Alexander lämnade Petersburg, försåg han honom med ett rekommendationsbrev, vari han ånyo inneslöt honom i biskopens åtanke.

»Det är min andra son, som har äran överlämna detta», så började Armfelt sitt brev. »Han har varit vid akademierne i Uppsala och Edinburg och ämnar nu sluta sina studier samt taga sine examina vid Åbo lärosäte.» Och efter denna ingress fortsatte han: »Jag hoppas, att hans flit gör honom värd den godhet och välvilja, som ej tillhör mig som canceller att för honom yrka, om han ej själv förstår skaffa sig den. Min önskan är att han så arbetar, så att han snart igenom går de prov han har att avlägga. Det är ej mängden av tid, men tidens nyttige användande, som utgör huvudsaken i den carrière han skall gå.» [1]

Det var med detta introduktionsbrev den unge studenten skulle göra sin entré i de finländska sånggudinnornas tempel. Men då Armfelt ännu i mitten av november inte hört något om Myréens ankomst och då inte heller från sonen några underrättelser anlänt, fann han sig föranlåten att ånyo adressera sig till Tengström, som accuserat mottagandet av hans nyssnämnda brev — men inte direkt av Alexander — med en ny skrivelse, vari han, efter att ha uttalat sina bekymmer med anledning av sonens tystnad, vidlyftigt ordade om dennes egenskaper och framtid.

»Det förundrar mig — så började Armfelt sin förklaring — att min son Alexander ej själv framlämnat brevet han hade från mig; det liknar honom icke, ty han plär aldrig manquera i skyldig-

---

[1] Till Tengström $^{14}/_{5}$, $^{9}/_{6}$, $^{10}/_{7}$, $^{16}/_{10}$ 1812. Armfelt berättade tillika, att sonen följdes av en ung Percival, som efter förträffliga studier nu reste omkring för att taga kännedom av Europas förnämsta lärosäten och ämnade uppehålla sig någon tid i Åbo. »Det vore väl — tillade han — om vederbörande gåvo sig mödan att visa oss på den vackra och sanna litteraire sidan.»

heters oppfyllande — detta hör mer till hans caractère än hans principer, således ökas därav min förundran. Måtte han ej vara sjuk, ty allt sedan dess ankomst till Åbo el. rättare sagt, sedan han lämnade Petersb., har jag icke en rad av honom.» Och därefter fortsatte Armfelt övergående till frågan om sonens akademiska studier: »Jag reitererar min recommendation för honom, utan att smickra mig utav att han någonsin kommer att förtjäna den éloge och den godhet herr Biskopen redan i förhand ägnar honom. Snille fattas icke, ej heller finesse och all den pénétration, som fodras för att känna människor, men solidité, ihärdighet el. den slags application, som fodras i affairer tror jag ännu vara långt borta. En omätelig, men väl dold ambition, en stor lätthet att fatta och exequera hjälpa mycket och presentera en yta, som ofta förvillar, men om av denna ungdom skall bliva allt vad man borde kunna vänta sig, fodras andra tider än dessa, i vilka passioner och immoralité, blott med ombytte namn, äro säkrare om framgång än den stilla dygden och den désintéresserade patriotismen. Jag är ej blind på mine barns sujet, ehuru jag är en öm far. Min plan med Alexander är visserl., att han skall börja sin carrière med diplomatien. Men som han ej kan bliva 1-er ministre i Ryssland, så ville jag, att han skulle hava gjort så goda studier, så att han vid mognare år kunde *värdigt* bekläda högre ämbeten i sitt fosterland. Därtill fodras kännedom av lagar och författningar samt klara begrepp om vad till Finlands oppkomst och väl hörer.» [1]

Det dröjde inte många dagar, innan Armfelt blev upplyst om, huru det hängde i hop med sonens uteblivande från Åbo. Efter att under resan ha i Helsingfors uppvaktat J. A. Ehrenström, som fann behag i honom [2], begav sig Alexander Armfelt jämte sin engelske vän — tydligen utan att besöka Åbo —

---

[1] Rörande prof. Myréens förfallolösa uteblivande uttalade sig Armfelt med förtrytelse. Hade han kunnat förutse en sådan négligence, skulle Myréen aldrig blivit professor. I brev till sin svägerska några dagar tidigare hade Armfelt uttalat den misstanken, att Myréen inte fått i tid underrättelse om sin befordran, vilket vore knep av dem som inte ville ha en brav karl bredvid sig i akademien. Armfelt till Tengström $^{2}/_{14}$ nov., till svägerskan $^{11}/_{11}$ 1812, Bonsdorff, Åbo akademi, I: 285—288, 303—304, 488—489.

[2] Armfelt till Ehrenström $^{3}/_{11}$ 1812.

till Åminne, där han trivdes så väl, att han, under förebärande av Myréens fortsatta vistelse i Sverige, stannade på platsen i veckotal utan att underrätta sin stränge herr fader om sin vistelse. Rekommendationsbrevet, som han själv skulle framföra, avsände han helt enkelt per post eller bud till Tengström. Men allt detta skulle inte ha gjort. Ty slutligen underrättad genom brev från Alexander om dennes oförsiktighet, blev Armfelt ytterst uppbragt över den visade olydnaden och skyndade att koncipera en fulminant epistel, vari han skarpt förebrådde sonen hans tröghet i brevskrivning, hans kvarstannande på Åminne och hans ohövlighet mot biskopen. »Tu nous as longtemps fait attendre de tes nouvelles — skrev han — et maman en était fort inquiète. Quant à moi, je n'y voyais aucun danger, mais il m'était impossible de m'attendre de ta part une conduite aussi incongrue et ridicule, puisque tu possède la faculté de penser et que j'ai cru que tu possedais quelque tact pour tout ce qui était convenance. D'abord tu es destiné d'aller à Åbo et j'y annonce ton arrivée. Je te donne une lettre pour l'évêque, première personne à l'académie après moi, tu as lui envoyé cette lettre au lieu de la remettre en personne, ce qu'exigent également le devoir et la politesse; tu ne l'accompagne pas même d'une lettre. Tout cela, est-il d'un gentilhomme bien élevé? Si tu avais eu ton éducation à Cajana, on aurait excusé chose pareille.» Och mot det förebragta skälet för kvarstannandet på Åminne, där Alexander ingenting hade att göra eller lära sig, invände Armfelt ironiskt, att om Myréen doge, skulle han således inte resa till Åbo, utan avsluta sin studiekurs hos herr Hagström på Åminne. »Comment diable — utropade Armfelt — peut-on avec de l'esprit faire de combinaisons aussi sottes! Partez, monsieur, pour Åbo et cela sans délai, et faites ce qui convient. Tu as voulu devenir militaire — sache que pour cet état il faut obéissance et pas des travers d'esprit. — — J'avoue que je suis très faché de m'être trompé dans l'opinion que j'avais sur ton jugement et savoir vivre.» Och efter att ha kalmerat sig med att tala om andra saker, slöt Armfelt sin läxa med följande faderliga förmaning: »moi, je te prie de faire ce qu'il faut et non ce qui te passe par la tête — et tout en écoutant les conseils de ta bonne tante[1],

[1] Friherrinnan Jeannette på Viurila.

ne pas manquer à l'évêque et au professeur, ne pas te donner des airs d'insolence qui ne conviennent à personne, encore moins à mon fils, et de t'appliquer pour arriver à ton but, si — — mon intérêt et mon amitié te sont chères.»[1]

Så upprörd och besviken kände sig Armfelt, att han samma dag utgöt sin harm över Alexander i brev till sin svägerska på Viurila. »Biskopen må vara, huru han vill — skrev han bl. a. — är han dock akademiens procanceller och den han som studerande dependerar mest utav.— — Inalles är herr Alexander med alla de skönaste naturs gåvor envis, egensinnig och egenkär, vilket senare skall ökas dagel. genom en vacker figur och den corruption, som hör till tidevarvets låghet.» Som motsats till Alexander framhöll han äldste sonen Gösta, som visserligen inte komme att bliva en brillant karl, men på hjärtats och conduitens vägnar var en högst respektabel varelse med moraliska egenskaper, som inte hörde tidevarvet till. Han bad, såsom han tidigare gjort, sin svägerska att taga sig an Alexander.[2]

Det gick med Armfelt, såsom det vanligen plägade gå, att när han fått utgjuta sin förtrytelse, gick hettan över, och breven till Alexander återfingo den vanliga förtroendefulla tonen. Någon vidare förmaning till sonen att skynda till Åbo behövdes, som man väl kan förstå, inte[3]. Sedan Myréen äntligen anlänt till Åbo blev Alexander — jämte Percival — inackorderad hos denne och i början av det följande året ($^{11}/_{2}$ 1813) inskrevs han vid akademien såsom medlem av Åbo nation[4]). Prokansler Tengström visade intet misshumör, utan bemötte den unge grevlige studenten med välvilja. Detta gav Armfelt anledning att ånyo vända sig

[1] Till Alexander 18/11 1812. Brevet var adresserat »à Åminne, Viurila, Åbo, Dieu sait où», vilket redan gav en försmak av innehållet.

[2] Till svägerskan $^{18}/_{11}$ 1812.

[3] Emellertid uttalade Armfelt ($^{4}/_{12}$ 1812) för sonen sitt missnöje över att denne underlåtit att i Åbo presentera sig hos frih. C. E. Mannerheim, vilket han förordat av mer än en anledning. »Dieu sait», tillade han förebrående, »où vous avez placé, depuis que vous m'avez quitté, votre tact et intelligence. Je ne croyais pas que l'air de la Finlande abrutissait les gens à ce point.»

[4] Lagus, Minnesord s. 7—8. Inträdet i Åbo nation förordades av v. Haartman [L. G.?]. Nationens inspektor var prof. Wallenius, »un homme de mérite et qui travaille». Armfelt till Alexander $^{9}/_{12}$ 1812.

till biskopen med sina bekymmer. »Om min son — skrev han $^{13}/_{12}$ 1812 — gör sig förtjänt av herr biskopens godhet, har han även därigenom en säker rätt till min. Om tiden, som fodras till fullkomnandet av hans studier, torde bäst vara att för honom göra en hemlighet, ty han är eldig och med all apparence av modestie och efterlåtenhet mycket deciderad till caractèren; så länge han ser hopp att genom flit och arbete komma till slut, är jag säker på att intet försummas; skulle åter oaktat detta han tro att han ej komme till ändamålet, är allt slut. Det är ju ock förbehållit att skapa de händelser, som prolongera hans sejour, utan att han behöver vara med i secreten. Så är min tanka, vilken jag önskar bleve oss emellan.»[1]

En särskild fråga, vari biskopen kunde framträda som rådgivare, rörde den unge studentens konfirmation. Det förefaller, som Alexander under vistelsen i England anslutit sig till en annan trosbekännelse, men efter ankomsten till Finland ville han återgå till den luterska kyrkan. Fadern var inte belåten med en sådan ombytlighet, men ville inte göra svårigheter. »Skulle han finna — skrev han $^{11}/_{12}$ 1812 till sin svägerska — att i den luterska läran mesta moralen, mesta simpliciteten finnes, som jag är övertygad om, så önskade jag att han ville gå till nattvarden.»[2]) Följande år, då konfirmationen förestod, skrev han till Alexander ($^{29}/_{5}$ 1813): »Je te félicite à l'acte de confirmation qui va avoir lieu. C'est un premier pas de fait vers la Puissance qui seule peut rendre les derniers que nous devons faire moins chancellant[s] et pénibles.» Och ett par veckor senare ($^{16}/_{6}$ 1813) upprepade han: »Je te félicite sur ton entrée dans la giron de l'église, c'est un pas de fait dans la vie et l'ordre sociale.» Huruvida biskopen tagit befattning med saken, veta vi inte, åtminstone uttalade han sig därom i brev till Armfelt, som artigt svarade: »Om min son som medborgare och kristen värdigt visar sig i Herrans församl.,

---

[1] Till Tengström $^{13}/_{12}$ 1812.

[2] Till svägerskan $^{11}/_{12}$ 1812. Armfelt nämnde i detta brev att Alexander haft den idén att ombyta religion och att han inte ville tvinga sonens opinion, ehuru han motsagt den. Och för sin dotter berättade han, ($^{28}/_{2}$ 1813), att Alexander »ne sait pas encore de quelle religion il veut être et à qui l'abbé [Pierrard] a laissé trop de latitude sur cet objet».

så kan det ej annat än fägna dess föräldrar, då därigenom en av de första och heligaste plikter oppfyllas.»[1]

Om gången av Alexander Armfelts studier veta vi faktiskt just intet annat än att han vid slutet av den första vårterminen förkovrat sig så mycket i vetande, att han kunde uppträda såsom respondent vid ventileringen av en juridisk avhandling[2] och att han ett år senare absolverade sin juridiska examen. Över hövan intensivt torde studierna inte bedrivits, åtminstone lämnade de god tid till deltagande i societetslivet i staden och det akademiska livets fröjder. Genom sitt eleganta och urbana sätt, sin kvickhet, sitt glada lynne, sin håg för sällskapsnöjen och sin gunst hos det täcka könet, börjande med generalguvernörskan, blev Alexander Armfelt, efter vad det berättas, ett dagens lejon i de aristokratiska familjerna i Åbo såväl som i andra kretsar. Vad man kunde anmärka på honom var, att han uppträdde som en petit-maître, gjorde sig skyldig till vissa överdåd, klädde sig på det finaste och för övrigt förde ett kostsamt leverne.[3] Huruvida malteser-stjärnan och faderns gamla malteseruniform ofta kom till användning, förmäles inte, och ovisst är, huru mycket av de anekdoter, som berättades om den förnäme studentens glada dagar, innehöllo sanning. I alla händelser trängde ryktet om dem till fadern-kanslern, som tyckte att pilten väl mycket jouerade av sin ungdom och därför sökte mana honom till större återhållsamhet i nöjen och mera flit i studier. I början av år 1813 skrev Armfelt efter ett besök i Åbo till sin dotter, med vilken han plägade diskutera sönernas framtid och uppfostran: »Je n'ose rien dire sur tout ce que fait Alexandre, car il ne fait que me présenter un tableau fidèle de ma jeunesse, avec beaucoup plus de formes agréables et de moralité que je n'avais. Quant

[1] Till Alexander 29/5, 16/6 1813, till Tengström 31/5 1813.

[2] Det var vid försvaret av W. G. Lagus' för adjunkturen i ekonomisk och handelslagfarenhet utgivna dissertation Om växlar 23/6 1813. Enligt vad W. Lagus meddelar (s. 8—9) var disputationsakten arrangerad av Myréen, som därmed ville fägna den till staden komne kanslern.

[3] Lagus s. 7—8, Heinricius, Från samhällslivet i Åbo 1809—1827, s. 12. Lagus vet bl. a. berätta, att han höll sig med två tjänare — en jägare med plymer i hatten och en dörrlakej i armeniskt livré — vilka plötsligt fingo försvinna, när fadern en dag helt oförmodat uppenbarade sig i staden.

à l'esprit il en a du reste — mais l'application est une affaire forcée chez lui et ne peut être dirigée que par son ambition.» Någon tid senare berättade han, att Alexander gjorde hela Åbo stad tokig: »femmes, professeurs, étudiants, tout est à sa disposition», men, tillade han något tvivlande, »on dit que malgré tout ce train il marche en avant pour ses études». Skämtsamt talade han om »le grand Alexandre» som »un seigneur qui sait se faire valoir et qui tire parti de tout», men bekymrad medgav han, att det skulle bliva svårt att åstadkomma jämnhet i sonens karaktär, om han inte kom i olyckans präss. »Intet — förklarade han för sin svägerska — consoliderar mera principer och stadgar lynnet, då man nb. är oryggel. deciderad att följa ärans stråt. Detta vet jag av erfarenhet — ty min lättsinnighet vid 20 år var över allt begrepp.» [1]

Armfelt underlät, som sagt, inte att varna sin pilt, »le grand Alexandre», för nöjeslivets frestelser — för slöseri och skuldsättning liksom för »les fades plaisirs d'Åbo». Men han medgav med tanke på sin egen förgångna ungdomstid, då han levde i passionernas hav, att han inte var rätte mannen att predika moral och att han måste visa sig överseende gentöver sina barns dårskaper, om han ock kunde ställa på dem större fordringar på grund av den bättre uppfostran de fått och den ömhet och förtroendefullhet de rönt från hans sida [2]. Särskilt i fråga om förhållandet till könet kunde han uttala sig med en fördomsfrihet, som knappt kunde anses lämplig gentöver en yngling med Alexanders »eldiga imagination», men som hade sin förklaring, — utom i Armfelts egen légèreté — i den föreställningen, att det inte var så farligt med Alexanders erövringar och liaisoner. »Hans kvinnfolks historier är mycket mer *fusk*, *coquet-*

---

[1] Till Augusta Piper $^{28}/_{2}$, $^{16}/_{4}$, $^{5}/_{6}$ 1813, till svägerskan $^{19}/_{12}$ 1812, $^{1}/_{5}$, $^{11}/_{12}$ 1813. Till sin måg, greve Axel Piper, skrev Armfelt $^{25}/_{9}$ 1813 att Alexander var i Åbo »le coq de village».

[2] »Quant à moi — skrev Armfelt engång till Alexander ($^{9}/_{12}$ 1812) — me rappellant de ma jeunesse, je ferais une sotte figure en ne pardonnant pas les folies ou les étourderies de mes enfants, quoique par l'éducation et les conseils que je les ai donné et par l'amitié et la confiance avec lesquelles je les ai traité . . . je pourrais peut-être avoir des droits à prétendre de leur part beaucoup.»

terie och *éclat* än *riktigt saken*», förklarade han på hösten 1813 för sin måg, greve Axel Piper. Jag har kommit på s[påren?] efter gunstig herrn, och Hercules har varken lä[nt?] honom sin klubba el. sin förmåga».[1] När han någon tid efteråt erfor, att »koketteriet» blivit allvar, fann han det klokast att rikta sonens heta känslor åt annat håll för att avleda dem från en inklination, som hotade att skada hans framtida avancement och som vi komma att beröra i det följande.[2]

Det var sonens framtid, som Armfelt främst hade för ögonen. Därför återkommo ständigt påminnelserna om att flitigt utnyttja tiden, som var viktigare än »tout plaisir et dissipation». »Tâche, mon ami», hette det $^4/_{16}$ mars 1813, »d'arriver au but et ne compte pas les sacrifices de peines et tout ce qu'il faut, car le temps est précieux, surtout aujourd'hui. Le siècle offre aux gens à talents et aux hommes instruits et honnêtes peut-être des chances encore plus frappants que tout ce que nous avons vu des provocations, des crimes et de la folie révolutionnaires.» På hösten samma år, då han erfor att några examina förestodo, skrev han, instämmande i något som prof. Myréen tyckes yttrat: »Quant au reste de ta besogne, je n'ai nul doute que le professeur a raison, car mon cher Alexandre *peut tout ce qu'il veut*, mais le courage et la fermeté en fait de volonté sont soumis à l'empire de l'indolence et à celui des plaisirs.» Han ville för sin del att Alexander fullgjorde sina partes så att inga personliga hänsyn behövde komma i fråga, och att han inte lämnade utgången åt hasarden. »Si après cela — förklarade han — tu veux essayer les chances de la fortune, soit comme soldat, la chose dépendra de toi. Mais mon honneur à moi, ainsi que le tien, mon devoir comme citoyen et comme chef du département de la Finlande sont de te mettre en même de pouvoir servir ta patrie un jour, sans que le public ait à y redire et que les formes soient remplies — quant il s'agit d'occuper

---

[1] Till mågen $^{25}/_9$ 1813. För en ung kvinnlig anförvant i Sverige berättade Armfelt att Alexander var »vacker som en dag» och »en stor courtiseur». Ada Rydström, Armfeltarne på Hunnerstad s. 92.

[2] Med anledning av något galanterie skrev han $^{21}/_5$ 1814: »Évite les esclandres autant que faire se peut, voilà mon unique conseil — à celui là près de ne pas donner trop du tien dans les moments de jouissances.» Vidare till Alexander $^{13}/_{12}$ 1812, $^{16}/_3$, $^1/_5$, $^{19}/_{11}$ 1813, $^{16}/_2$, $^{21}/_4$ 1814 m. m.

des postes importantes, où la faveur ne doit être que justice.» Och mot slutet av året hoppades han att alla små tentamina skulle vara undanstökade, så att blott slutförhöret återstod för nästa termin: »Au nom de dieu», skrev han i bevekliga ordalag — »tâche de finir pour le mois de, mai, je t'en conjure par tout ce qu'il y a de plus sacré. Il est temps que tu entres sur la scène, et je suis absolument décidé, et pour quantité de bonnes raisons, que cela ne se, fera pas avant que le cours à l'académie soit achevé comme il faut. C'est de ton honneur et c'est du mien que cela soit ainsi, et tu en sentiras un jour tout l'avantage. Je suis prêt à avouer que l'utilité morale et effective ne répond pas à l'utilité de la forme et des apparences — mais, mon bon ami, telle est la maladie du siècle». På våren 1814 lyckönskade Armfelt sonen till att ha absolverat alla tentamina, och han hoppades med det snaraste få höra att examen var över. Sedan finge Alexander själv bestämma, om han ville undergå hovrättsexamen. I alla fall borde han inte vara orolig för sin framtid. Före kejsarens återkomst kunde intet i saken tillgöras och därförinnan skulle de få tillfälle att tala om saken. För sin del rådfrågade han mer sonens vilja än sin egen, och när examen var förbi, upphörde hans pretentioner. »La diplomatie, la militaire, l'administration civile t'offrent différentes routes. Ton goût et les convenances décideront du reste, car à ton âge *rien n'est perdu* et malgré tout le calme qu'on annonce, le présent ne cesse d'être gros de l'avenir. *Sois en sûr.* Tout ce que j'ai voulu a été de te préparer une retraite en Finlande par une bonne place, quand une fois tu voudrais laisser là le grand fracas.» [1]

*

För att påskynda studierna ville Armfelt att även ferierna skulle utnyttjas, men detta uteslöt inte att ledigheterna användes även till vila och rekreation. Så fick Alexander tillbringa en del av den första julferien på Viurila och på Lahdentaka, där husmodern var en av fadrens ungdomsväninnor; på våren 1813

[1] Till Alexander $^{4}/_{12}$, $^{9}/_{12}$, $^{13}/_{12}$ 1812, $^{4}/_{16}$ mars, $^{1}/_{5}$, 19/10 (apostille), $^{19}/_{11}$, $^{4}/_{12}$ 1813, $^{21}/_{5}$ 1814.

planerades reseturer i Finland i sällskap med Myréen. När emellertid den sistnämnde erhöll förhinder, tilläts Alexander i stället göra en resa till Sverige. Fadern, som på ett så skymfligt sätt tvungits att lämna »la vilaine Suède», tyckes i allmänhet haft föga lust att låta Alexander komma till detta land, där sonen, såsom han uttryckte sig, hade intet att göra innan hans position var klar — »avant que son assiette soit prise en tout».[1] När han nu samtyckte till resan, var han därför mycket mån om att Alexander rätt uppfattade sin ställning och den hållning han där borde iakttaga. Han borde minnas att han inte mera var svensk och att han skulle studera landet och tillståndet där helt objektivt, »sans souvenirs, sans préjugés et sans un sentiment quelconque que celui de la justice et de la raison». »Tu es finnois — docerade fadern — et ne peut être que cela. Ta patrie actuelle joue aujourd'hui un premier rôle dans le monde, celui de la Suède sera toujours sécondaire, si les factions qui n'ont cessé de l'agiter, laissent quelque trêve au gouvernement.» I Sverige, upplyste Armfelt vidare, var avundsjukan en kräfta; man ställdes där aldrig i första våningen av det sunda förståndets tempel, utan var det i källaren eller på vinden man fick söka en skenbild därav.[2] Han glömde inte att påminna om den otacksamhet och infami han själv — »un homme honnête et un bon citoyen» — rönt i sitt förra fädernesland, som han gjort stora tjänster, men som han hämnats med ett lika nobelt som med hans principer överensstämmande uppförande. Han påminde vidare Alexander om att rådfråga läkare för sin hälsas skull, och när denne redan framkommit, upprepade han rådet att noga iakttaga människor och förhållanden, då han skulle märka att en man med huvud, hjärta och principer aldrig skulle kunna existera där utan att bliva utsatt för tusen obehagligheter. Det föreföll som Armfelt fruktat, att sonen skulle finna alltför mycket behag i landet, kanske fattas av lust att stanna där.[3]

---

[1] Till dottern $^{6}/_{11}$ 1812.

[2] »L'envie est le cancer de la Suède et la légèrete en est le précurseur. On y est jamais placé au premier étage dans le temple du bon sens, c'est toujours à la cave ou au premier qu'il faut en chercher le simulacre.»

[3] Till Alexander $^{1}/_{5}$, $^{29}/_{5}$, $^{16}/_{6}$, $^{7}/_{8}$, $^{19}/_{11}$ 1813.

För att inte den svenska resan skulle lända studierna till alltför stort förfång, utrustade prof. Myréen sin skyddsling med litteratur och en studieplan, som naturligtvis skulle framtagas på lediga stunder. Men dessutom försåg fadren honom med ett långt brev till systern, Augusta Piper, som han främst ämnade besöka och som ivrigt längtade att få återse honom[1]. Det var ett slags introduktionsbrev, vari Armfelt, dottern till upplysning, presenterade sin son sådan han efter dennes återkomst från England lärt känna honom, en intim personkarakteristik, vari dagrar och skuggor voro blandade och varur framlyste såväl de faderliga bekymren som fadersstoltheten över en förhoppningar ingivande ättling. Armfelt började brevet, som var skrivet på Åminne $^{26}/_{6}$ 1813, med att berätta, att Alexander haft lust att resa till Sverige för att träffa sin syster, vilket var den bästa idé han kunde få, förutsatt att hans avgjorda smak för sysslolöshet inte fjärmade honom från arbetet. Myréen hade emellertid lovat giva honom böcker och en studieplan och Armfelt bad dottern att tid efter annan mana sin bror till flit. I fråga om hjärta och huvud lämnade Alexander intet att önska, men hans smak för nöjen och hans olust för träget arbete omintetgjorde frukterna av hans begåvning. Han älskade societetslivet, för vilket han på grund av sin artighet, glättighet och goda ton var väl egnad, men han avhöll sig inte heller från dåligt sällskap, synnerligen när det var fråga om kvinnor, och hans smak för vin, som flera gånger försatt honom i obehagliga situationer i Åbo, kunde hejdas endast genom renheten i hans grundsatser. »Voilà chère, chère», så slöt Armfelt sin skildring, »crayonné à grands traits ce qui a rapport à ton frère qui certes est né pour devenir tout ce qu'il y a de meilleur, de plus aimable et de plus utile parmi les êtres vivants. — Son amour pour le beau sexe n'est pas dangereux quant au morale, il ne se laisse jamais aller très loin, il me paraît qu'il y a plus de coquetterie que de passion dans son fait. Au moins son heure n'est venue pour être subjugué. — Alexandre me rappelle fortement ma jeunesse, mais il vaut bien mieux que moi, sur quantité de points, excepté celui qui régarde le besoin d'occupations — jamais je pouvais m'en passer et ma

[1] Grevinnan Armfelt till Alexander $^{3}/_{11}$ 1812.

tête nourrissait toujours un plan quelconque dont je préparais l'execution.»[1]

Det var med detta porträtt av sig själv på fickan Alexander Armfelt midsommartiden lämnade Åminne och sammanträffade med sin syster och svåger, på vilkas egendom Ängsö i närheten av Enköping han förmodligen tillbragte en god del av sommaren. Huru resan, som varade ett stycke in på hösten, i övrigt gestaltade sig, känna vi inte. Men vi finna, att den höll på att bliva ödesdiger, ity att den hotade i sina följder att alldeles kasta över ända de planer fadern uppbyggt för sonens framtid. För det första började Alexander känna sådan olust och leda vid de akademiska studierna, att han greps av önskan att kunna övergå till en annan bana — trots sin klena hälsa, varpå han skyllde inför modern, som kommit över till Sverige, tänkte han väl närmast på den militära banan. Och för det andra såg det ut som han nu skulle komma att duka under för det öde, som han enligt faderns berättelse dittills lyckats undgå — det att bliva av kärleksgudinnan »subjugué». Det var tvenne resultat av den svenska resan, som torde sammanhängt med varandra och som helt naturligt vållade fadern både harm och oro.

Underrättad genom brev från Sverige om Alexanders önskan att ändra bana, vände sig Armfelt i mitten av september till sin hustru, som understött planen, med en förklaring, vari han mycket tydligt uttalade sin mening om saken. »Alexanders oppsats», så började han ironiskt, »är precis sådan som han skall vara, då man vill sätta en mycket god mor i sitt intresse. 1:o är mycket däruti som man glanerar(!) över, mycket som skall komma i fråga; 2:o har Myréen sagt mig att Alexander, om han vill arbeta, *snart* kan sluta allt.» Och så fortsatte han allvarsamt. »Min but med honom har varit att dana honom till en finsk högre ämbetsman och sätta honom i den cas att han utan faveur kunde briguera alla de första platser i sitt land. Är han av en annan mening och ser sakerne förmodel. bättre och ur en

---

[1] Armfelt till Augusta $^{26}/_{6}$ 1813. Brevet har meddelats i finsk översättn. av Danielson-Kalmari i Aleksanteri I:n aika IV s. 534 följ., jämte ett par andra strödda utdrag ur Armfelts korrespondens rörande sonen.

annan point de vue, så kan han göra som han vill, men om han av mig väntar sig minsta démarche, minsta intérêt à la suite de cela, så bedrager han sig gruvel. Mina söner *tro ej mig,* det ser jag av en triste erfarenhet. De anse dem som smickra deras lättja för bättre vänner och rådgivare; que cela soit, puisque telle est ma destinée! Innan den söta resan till Sverge föll det aldrig Alexander in att imaginera desse svårigheter och omöjel.(!), men luften i det landet gör sin effekt. Gud ske lov jag ej har några barn mer, som kunna komma att supa det lättjegift, som det klimatet medförer!» Sitt bäska svar slutade Armfelt med att bedja sin fru uppmana herr Alexander, eftersom han var så klok, att »indiquera mig en état, där man ej behöver läsa luntor och ledsamma auctorer, nb. för en karl, som vill göra lycka och spela en rôle».[1]

Armfelt var nog finkänslig att skjuta felet för Alexanders påhitt på ynglingen själv och den lättjefulla luften i Sverige. Men i grunden var han missnöjd även med sin hustru, som i stället för att mota Alexanders funderingar understödde dem. Tio dagar senare uttalade han sig något mer oförbehållsamt härom i brev till sin måg, greve Axel Piper. »Alexander har allt för sig — deklarerade han — utom en viss lättja el. indolence. Nu har han inbillat sin mor, att han har för mycket att lära i Åbo, och hon, som alltid är rädd att dess barn skola bliva för instruerade och i synnerhet incommoderade av det som ej roar dem, har skrivit mig till för att skaffa honom fri. Han är det, om han så vill, även med det samma fri från all omsorg av mig. Då han for till Sverge, var ingen gnista av dessa dumheter i hans skalle, och allt var med Myréen oppgjort, hur det skulle gå. Men ödet har deciderat, att ingen av mine söner skola bliva karlar med grundel. kunskaper, och det varföre? Men ske Guds vilja, jag önskar blott stunden vara snart inne, då all min befattning med de herrarna opphör.»[2]

[1] Armfelt till sin fru $^{15}/_{9}$ 1813.

[2] Till Axel Piper $^{25}/_{9}$ 1813. Även för dottern anmärkte Armfelt ($^{13}/_{10}$ 1813) på sin hustrus moderssvaghet »de laisser Alexandre sans *études ni occupation,* à fin que sa *petite santé* ne souffre de trop de travail». Men, tillade han, »en cela je reste encore père et maître, pour qu'au moins un de mes fils sache écrire son nom et ne soit pas un exemple d'ignorance.»

Gentöver Alexander själv uttalade sig Armfelt, såvitt den bevarade korrespondensen utvisar, med mindre vanlig behärskning. I stället för att förebrå sonen hans funderingar, sökte han, såsom i det föregående nämnts, att med uppmuntrande ord och förståndiga råd övertyga honom om vikten av att fortgå på den akademiska vägen. Han hade ock glädjen konstatera att de faderliga förmaningarna haft verkan. I slutet av oktober, ett par veckor efter det Alexander återvänt till akademien, berättade han för sin fru från Åminne, där han för tillfället uppehöll sig, att enligt Myréens påstående skulle Alexander med en liten »recueillement» och litet mindre amouretter redan under året kunde vara fri från akademien samt att han i mitten av november torde avlägga två av de förhör, över vilka han jämrat sig för sin ömma moder, men vilka inte hindrat honom från att »bivista alla möjel. parties de plaisir utan att alienera hans facultés intellectuelles med för mycket huvud bråk». Och så fortsatte han: »Jag försäkrar dig, att Alexander tål arbete och att det är honom högst angel. ännu att hava en frein för sin gruvel. goût de dissipation och att hans nerver mindre lider av det förra än det senare. Jag vet att mitt faderl. tyranni nu choquerar, men på min grav skola mine barn giva mig rättvisa och erkänna mine karaktige och kloka intentioner för deras väl — mitt enda föremål.»[1]

Då Alexander Armfelt tänkte på att giva de akademiska studierna på båten, var det väl närmast den militära banan som föresvävade honom, samma bana där hans fader skurit sina lagrar och där som bäst hans båda bröder gjorde sina lärospån. Redan tidigare hade hans håg stått åt det hållet, och hans fader hade i princip intet att invända däremot, men, såsom redan påpekats, han yrkade på att sonen först skulle göra sig kompetent för den civila tjänsten, innan han gjorde sitt val, och dessutom ingav Alexanders hälsa honom betänkligheter. För övrigt tröstade han sonen med att tiden för den militära karriären alls inte var förbi. Med anledning av något beklagande från Alexanders sida över att han inte kunde följa några unga officerare som på våren 1814 avreste från Åbo till den ryska armén, skrev

[1] Armfelt till sin fru $^{28}/_{10}$ 1813.

Armfelt lugnande: »Si ta constitution n'était pas si faible, pourquoi m'obstinerais-je à te réfuser d'aller faire la guerre? C'est un métier que j'aime et qui forme vite un homme, et si après avoir fini tes études tu persistes dans l'idée d'aller essayer ta fortune, j'y donnerais puissam[ment] la main. Car il ne faut pas croire que toute g[uerre] est finie encore et de longtemps. Mais j'ai des bonnes raisons pour agir comme je le fais actuellement, et je suis sûr que toi le premier, tu m'approuveras un jour. C'est ton bien, ta gloire, la solidité de ton existence que je désire préparer — cela une fois reglé, vogue la galère.»[1]

Alexander följde sin faders enträgna förmaningar och han hade säkerligen många gånger efteråt anledning att erkänna såväl den ömma omtanke som den förutseende klokhet de innehöllo. Vid vårterminens slut 1814 absolverade han sin juridiska examen, vari, efter vad Lagus uppgiver, Mathias Calonius sista gången offentligen deltog. Därefter inskrevs han som auskultant vid K. Åbo hovrätt[2], knappast nog med avsikt att tjänstgöra där någon längre tid, och var nu enligt faderns löfte »le maître de choisir son état». Hans fader hade sålunda vid slutet av sin levnadsbana tillfredsställelsen att se den grund lagd, varpå den bland hans söner, som enligt hans mening skulle uppbära och föröka det Armfeltska namnets ära, skulle bygga sin framtid och betjäna sitt nya fädernesland. Men samtidigt som Alexanders edukation tycktes fortgå i den rätta fåran hade ett stort bekymmer uppstått, som gav fadern anledning att frukta nya faror för sonens karriär i det allmännas tjänst.

Under sommarbesöket i Sverige föregående år tyckes Alexander ha gjort första bekantskapen med den på sin tid mycket omtalade Göteborgs-köpmannen John Halls[3] för sin skönhet och sin extravaganta nöjeslystnad kända frånskilda fru, friherrinnan Constance Koskull. Bekantskapen fortsattes sedan i Åbo, dit den sköna friherrinnan begav sig jämte en i Armfeltska familjen

[1] Till Alexander $^{6}/_{4}$ 1814. I ett senare brev ($^{21}/_{4}$ 1814) beklagade Armfelt de studenter, som haft dårskapen att inträda i ryska regementen. »Ceux là en verserons des larmes de sang sous peu», spådde han.

[2] Enl. Lagus $^{10}/_{6}$, enl. Wasastierna $^{16}/_{6}$ 1814.

[3] En romantisk skildring av honom har utgivits av författarinnan Sophie Elkan.

tidigare anställd sällskapsdam (mamsell Hasselqvist), kanske samtidigt med Alexander Armfelt. Resultatet blev, att den sistnämnde nu mötte sin stora kärlek, för vilken det 6—7 år äldre föremålet inte tyckes ställt sig avvisande. Hans fader, som vid samma tid vistades på Åminne och ett par gånger besökte Åbo, hade tillfälle att iakttaga förhållandet, men tog till en början saken helt lugnt. Först när den sköna Constance fortsatt resan till Petersburg, där hon stannade över vintern och in på sommaren, och Alexander yppade för sina föräldrar sin kärlek och sin trånad efter den bortresta, började förhållandet bliva bekymmersamt. Efter återkomsten till Petersburg, där han träffades av ett sjukdomsanfall, från vilket han aldrig hämtade sig, skrev Armfelt i mitten av november med en blandning av ironi och oro till sin dotter ($^{19}/_{11}$): »Encore un original — — se trouve ici sur la scène, c'est la ci-devant m:me Hall, née Koskull, sous les auspices de m:lle Hasselquist qui doit être le garant de sa vertu ... Je ne conçois rien aux spéculations qu'a cette jeune aventurière, mais je n'en augure rien qui vaille. Alexandre en est tombé amoureux fou à Åbo et va venir ici le mois prochain — elle lui fera faire des chemins(!) s'il ne m'en croit pas.» [1]

Emellertid gällde det att förmå Alexander att vända om från sina vägars villa, och därvid fann Armfelt det klokast att använda samma faderliga övertalning som då det var fråga om de akademiska studierna. Samma dag han nedskrev sitt meddelande till dottern besvarade han tvenne brev från Alexander, som i dem tyckes givit uttryck åt sina känslor. »C'est avec une véritable reconnaissence — förklarade han — que je reçois des preuves de ta confiance. Tu approches d'un âge, cher Alexandre, où un ami avec quelque expérience des hommes et des choses est nécessaire, et je ne demande pas mieux que d'occuper cette place. Tu n'en pâtiras trop, car mes propres folies me rendent fort indulgent pour les autres, et l'amour, helas! sous toutes les formes, m'est connu. Tu te crois bien amoureux». Och en annan gång (16/2 1814 n. st.) svarade han: »J'ai reçu, mon cher Alexandre, la lettre du 9 avec un plaisir extrême. Le ton de bonne foi et d'amitié qui y règne me fait un bien infini. J'ai

[1] Armfelt till sin fru $^{28}/_{10}$, till dottern $^{19}/_{11}$ 1813.

besoin de trouver dans le coeur de mes enfants le même sentiment dont le mien est pénétré pour eux.» Med deltagande och förståelse yttrade han sig om sonens känslor, och la belle Constance, som även besökte hans hus, tillvann sig till en början vissa sympatier från hans sida. Han fann henne vacker, behaglig och godhjärtad, men på samma gång obetänksam, slösaktig och måttlöst nöjeslysten. Han, liksom hans maka, sökte intala henne förstånd, men utan resultat. Ju längre det led, berättade Armfelt för sonen, desto flera dårskaper, löjligheter och taktlösheter begick hon, så att hennes anseende i societeten ständigt sjönk. Med bestämdhet avrådde han Alexander från en närmare förbindelse med la folle, la pauvre créature, som skulle göra honom löjlig, ruinera honom och hindra hans avancement. Ehuru det var nästan dummare att giva råd åt en amoureux än att själv vara det, ville han emellertid råda Alexander, huru han med bevarande av den stackars Constances vänskap skulle frigöra sig från sina drömmar — rêves illusoires — och han hoppades att råden skulle följas, när Alexander återfått sitt lugn. För att avleda tankarna erinrade han om att det fanns även andra kvinnor, som voro förtjänta av uppmärksamhet. Men han borde vara försiktig för att undgå »esclandre».[1]

Det var precis inte någon djup moral Armfelt predikade för sin herr son, men den faderliga välmeningen och omtanken om sonens välfärd framgingo tydligt ur hans förmaningstal. Till följd av den erfarenhet han gjort i livet ansåg han den romantiska kärleken vara en dålig grund för äktenskaplig lycka. »Kärlek, då man söker hustru — skrev han engång till en kvinnlig anförvant i Sverige — är den minst dugliga slagruta; estime och raison, detta höra till saken och för till de bästa resultat.[2]

Armfelts varningar till sonen supplerades av hans grevinna, som också sett mycket av världen och nu med moderligt intresse sökte komma under fund med den vackra friherrinnans egen-

[1] »Aimer les femmes — docerade Armfelt engång — en jouir, les connaître pour ce qu'elles sont, les traiter en ange en craignant leur domination comme celle des demons. Voilà ce qui convient à un homme d'esprit, à un homme qui est né pour les grandes affaires, à un homme enfin qui veut se conserver homme.» Till Alexander nov. 1813—maj 1814.

[2] Ada Rydström, Armfeltarne på Hunnerstad s. 79.

skaper. Hon fann den unga damen täck och fraiche som en vacker ros, men en ros med många törnen, utrustad med de små talanger, som förljuvade äktenskapet, godhjärtad, men oreflekterad som ett barn och oförnuftigt slösaktig, för övrigt en av de mest förtjusande kvinnor hon skådat, seduisant, menade grevinnan, »à tel point que si mon Alexandre n'avait pas autant de bon sens qu'il a et un jugement aussi juste sur le bien, le mal, et les convenances tant personnelles que sociales, je serais aussi inquiète pour cette liaison que je suis tranquille là-dessus à cette heure».[1]

Det var ju klokt handlat av föräldrarne att vädja till sonens sunda förstånd och sinne för konvenansen. Men Alexander var svår att övertyga. Då han under julferierna besökte sina föräldrar i Petersburg deltog han flitigt i nöjeslivet och väckte enligt faderns påstående sensation inom kvinnovärlden[2], men inklinationen för den sköna Constance tyckes fått ytterligare näring, att döma av det intresse, varmed den fortfarande behandlades i korrespondensen med föräldrarne. På våren, när studierna höllo på att avslutas, utbad sig Alexander tillstånd att få förnya besöket, men fick till svar att han kunde göra en rekreationsfärd inåt landet, ända upp till Torneå för att se midsommarsolen. Dock var det honom tillåtet att komma till Petersburg, om han kunde lova att lämna friherrinnan Constance, varför det var bäst att inte vidare träffa henne. »Pour éviter d'être pris dans ses filets — menade fadern — il faut prendre la ferme résolution de ne pas la voir, car si tu l'as [ɔ la] voie, rien au monde te sauvera de cet empire que la beauté et adresse du sexe exercent sur nous.» I händelse föräldrarnes avsikt att komma till Åminne under sommaren inte kunde realiseras, skulle Alexander ansluta sig till sin broder Gösta, som efter det stora krigets avslutande

---

[1] Grevinnan Armfelt till Alexander $^{11}/_{2}$, 10—$^{13}/_{3}$, $^{9}/_{4}$ 1814. Senare, då grevinnan lärt bättre känna den sköna Constance, yttrade hon sig mycket ogynnsammare. »Sa tête — skrev hon $^{2}/_{7}$ 1814 till sonen — est pour le moins aussi folle que la tienne et son coeur n'est pas aussi bon. Elle n'a rien de ce qui a droit de fixer un homme raisonnable.» Grevinnan fruktade t. o. m. att det var fråga om den vackra svenskans bortsändande från Petersburg.

[2] Den $^{19}/_{1}$ 1814 skrev Armfelt till sin svägerska: »Herr Alexander gör här le diable à quatre. Alla kvinnfolk flyga rasande efter honom. Gud ske lov att sejouren snart är slut.»

förväntades till Petersburg, tagande vägen över Sverige och Finland.[1]

Gustav Mauritz Armfelt befann sig denna tid vid slutet av sin levnadsbana. Hela vintern och våren hade varit en via dolorosa och ehuru under sommaren en tillfällig förbättring inträdde, fanns det inte mycket hopp om hälsans återvinnande. Hans lynne var retligt och hans sinne fyllt av oro för sönernas framtid. Särskilt ingav honom Alexander bekymmer, inte blott för sitt förhållande till la pauvre Constance, och det gavs stunder, då han misströstade om att det skulle komma till stadga hos sonen. Så skrev han högsommartiden till sin dotter: »Mr »Alexandre me paye toutes mes fredaines de jeunesse, c'est une juste punition du ciel, et je me résigne, puisse-t-il seulement ne pas se perdre entièrement. Le pis est cet amour du vin, que je n'ai jamais eu et dont rien ne corrige, quand on en a prit l'habitude. Je tremble pour son arrivée ici, car cette m:me Hal est une vilaine créature, ruinée et ruinante». Och några veckor senare: »Alexander m'embarrasse fort; avec beaucoup d'esprit, quelque connaissance, une tournure charmante, il n'a pas la moindre suite dans sa conduite et je ne puis jamais compter sur ses promesses — ce dernier article me fait bien du chagrin. Il va actuellement commencer sa carrière, mais encore ne savons-nous pas laquelle et comment.» I samma bekymrade ton utlät han sig för sin broder och svägerska på Viurila. Nu när Alexander skildes från Myréen, var han »som ett skepputan roder på en sjö, full av klippor»; trots allt hans snille skulle det aldrig bliva något dugligt av honom o. s. v. »Verkel. jag vet, vad jag skall göra utav herr

[1] Armfelt till Alexander $^{19}/_{7}$, grevinnan Armfelt till d:o $^{2}/_{7}$, Armfelt till sin svägerska $^{13}/_{7}$, till dottern $^{28}/_{5}$ 1814, till Ehrenström $^{3}/_{8}$ 1814. Grevinnan Armfelt antydde i sitt brev att Alexander trodde sig ha övervunnit sin »attachement», men hon undrade på, om man med kännedom av hans »tête folle» och »imagination déreglée» kunde lita därpå. Huru länge inklinationen fortgick, känna vi inte. Till någon vidare förbindelse kom det emellertid inte och den sköna friherrinnan, som därefter gick växlande öden till möte, torde därefter försvunnit från hans horisont. Hon gifte sig senare (1823) med den som litterär författare kände baron F. W. Wedel-Jarlsberg i Danmark, men skilde sig snart från honom och dog 1840 i ekonomiskt betryck. (Danm. Adels Aarsbog 1908), Ahnfelt, Ur sv. hofvets o. aristokr. lif I: 158.

Alexander, som i många stycken är ännu mindre än pojke», resonerade han bl. a. »Den glädje han kommer att giva mig blir ej dryg.» Hans parti med avseende på ynglingen var emellertid taget, när denne fyllde 21 år, och, tillade han, »den som med mig ej är ärlig och ordhållen, har förlorat allt». Herr Alexander själv ihågkom han med en allvarlig läxa, vari han uttalade sin farhåga för att denne med all sin esprit och sina kunskaper aldrig skulle duga till något, ty det fordrades »la conduite et des principes pour marcher droit dans ce meilleur des mondes.»[1] Huru kapitalt Armfelt misstog sig i denna pessimistiska prognos, fick han aldrig erfara.

Det var, som sagt, i stunder av missmod och under inflytelsen av sin långvariga och plågsamma sjukdom Armfelt ställde sonens horoskop. Sina slutsatser grundade han på de iakttagelser han själv haft tillfälle att göra och på de meddelanden han fått mottaga från Alexander. Men därjämte måtte hans uppfattning rörande sonens karaktär och studier i hög grad ha påverkats av de rapporter han mottog från professor Myréen i Åbo, som ju fått sig anförtrodd uppsikten över Alexander och hos vilken denne var inackorderad. Vad Myréen hade att förmäla, för Armfelt själv, känna vi inte. Men vi äga ett uttalande av honom i brev till dennes svägerska, friherrinnan Jeannette Armfelt på Viurila, som åtnjöt svågerns stora förtroende och ofta fick del av hans bekymmer. I detta brev, dat. $^{28}/_{11}$ 1813, meddelar Myréen en ur ett deltagande hjärta utgången karakteristik av sin discipel, som här må relateras, då den utgör det enda kända uttalande om Alexander Armfelt under hans akademiska tid i Åbo av en person, som dagligen kunde iakttaga honom.

Efter att ha nämnt om en planerad resa med Alexander till Petersburg — en resa, som ju ock blev av — företog sig Myréen att för friherrinnan Armfelt framlägga de bekymmer han hyste med anledning av Alexanders brist på energi och ståndaktighet i föresatser. »Stackars greve Alexander», yttrade han, »med det bästa huvud och verkeligt snille, fruktar jag dock, att han varken blir *en sådan man* som han kunde och jag önskade eller får den

[1] Armfelt till sin dotter $^{16}/_{7}$, $^{6}/_{8}$, till svägerskan $^{13}/_{7}$, $^{23}/_{7}$, $^{30}/_{7}$, $^{17}/_{8}$, till brodern $^{2}/_{7}$, $^{13}/_{7}$, $^{23}/_{7}$, grevinnnan Armfelt till Alexander $^{2}/_{7}$ 1814, forts. av Armfelt.

kraft, ståndaktighet och caractère, som så ovillkorligen erfordras till manlighet. Un rien lui tourne la tête et son esprit n'ébauche que de bagatelles. Jag har följt hans företag med uppmärksamhet, och han är icke capabel att handla efter föresatser och med allvar i någon sak; även över den aldra häftigaste passion segrar han med den obegripligaste lättsinnighet i världen.» Vad Myréen vidare hade att anmärka på, var Alexanders indolens i fråga om vänskap. »Jag tror och är säker på — menade Myréen — att jag kan anse honom som min vän — men hans inconséquence är så stor, att om jag icke kände hans goda hjärta och hans légèreté, skulle jag eller en annan i mitt ställe finna sig förundrad och måhända stött däröver.» För att bota ynglingen för den »dumma passion» friherrinnan Koskull »haft omsorg» att väcka, hade Myréen sökt indraga honom i sällskapslivet och t. o. m., när böner och vänliga föreställningar inte hjälpte, använt befallningar. Sina tankar sammanfattade Myréen i följande prognos: »Alexander med stora naturgåvor och dessa fel, skall bliva en älskvärd, men ej stor man — en roande, men ej betydande herre. Äregirigheten, upphov till många stora gärningar, yttrar sig hos honom som fåfänga endast i småsaker för det yttre — för ädelmodet och dygderna saknar han kraft och ståndaktighet, ävenså skall han aldrig inge fruktan för motsatta fel av hat, hämd eller kraftyttrande laster.»

Efter denna karakteristik, som erinrar om tonen och tankegången i Armfelts beskärmelser över att det aldrig skulle bliva något stort av herr Alexander och att denne i många stycken var »ännu mindre än pojke», försäkrade Myréen, att han inte underlåtit att söka rätta felen, så att om han inte lyckats bättre i sina bemödanden, berodde det inte ensamt på honom. Och han slutade sitt »diktamenslika brev» med ursäkter för sitt uppriktiga språk och anhållan om råd och föreskrifter, huru han skulle förhålla sig.[1]

[1] Univ. biblioteket, Diverse brev I. — I en år 1816 avfattad självbiografi, som hittills inte blivit beaktad, uttalar sig Alexander Armfelt helt anspråkslöst om sin karaktär på ett sätt, som erinrar om vad Myréen hade att säga om honom i hans ungdomstid. Han talar om sin »caractère timide» och »naturel paresseux», om »l'indifférence et la insouciance de mon caractère, qui sans me faire tout-à-fait oublier le mal que l'on m'avait fait,

Till ett sammanträffande mellan far och son kom det i den allra sista stunden av den förres levnad. Måhända med hänsyn till sin makes tilltagande svaghetstillstånd, väl ock med tanke på bestämmandet av sonens framtida bana, avsände grevinnan Armfelt genom J. A. Ehrenström i Helsingfors ett brev till Alexander, som då befann sig på en resa med fastern, friherrinnan Jeannette Armfelt, med tillstånd att komma till föräldrarne medan kejsaren ännu befann sig i Petersburg. Armfelt var inte belåten med brådskan, han tyckte att sonens ankomst ännu kunde uppskjutas, men gav efter för sin hustrus vilja. Uppmuntrad av Ehrenström skyndade Alexander att efterfölja kallelsen, men framkom till Tsarskoe Selo, varest föräldrarne uppehöllo sig, först i sista stunden [1]. Den 19 augusti slöt nämligen G. M. Armfelt sin växlingsrika levnad, något tidigare än han själv och hans omgivning väntat sig. En stund innan slutet kom hade han nedskrivit ett brev till frih. C. E. Mannerheim, vari han på sitt vanliga livliga sätt uttalade sig om allmänna ärenden. Till brevet fogade Alexander följande tillägg: »Comme mon père avait fini la lettre — il s'en alla dans sa chambre, se couchat, et 10 minutes après il expira entre nos bras. La douleur que je reçus m'empêche de continuer.» [2] Sålunda kom det sig att Alexander, som så länge vistats utanför hemmet, var den enda av barnen — förutom de två adoptivdöttrarna — som befann sig hos föräldrarne i faderns dödsstund. Han bivistade den ståtliga begravningsceremonien i finska kyrkan i Petersburg och jämte brodern Gustav deltog han i det långa sorgetåget, när faderns stoft, efter att ha transporterats på ett krigsfartyg till Åbo, fördes genom staden för att slutligen nedläggas i familjegraven i Haliko kyrka.

*

en palliait le souvenir». Ställd på en upphöjd plats, hade han aldrig med avsikt gjort någon ont, inte ens dem som sökte skada honom, men väl hade det hänt, att han överhopat med välgärningar personer, som man plägade kalla för sina fiender. »Loin de m'en faire ici un mérite», tillägger han, »je dois avouer que je trouvais une vraie jouissance à rendre le bien pour le mal. C'était en quelque sorte une espèce de vengeance!»

[1] Armfelt till Ehrenström $^{3}/_{8}$ (med P. S. av grevinnan), $^{13}/_{8}$, $^{17}/_{8}$, till svägerskan $^{17}/_{8}$, grevinnan Armfelt till sonen $^{21}/_{7}$ g. st. [1814].

[2] Hist. Tidskrift f. Finland 1926 s. 100—101.

Härmed hava vi kommit till slutet av Alexander Armfelts ungdom, till den tidpunkt, då han efter avslutade studier beredde sig att inträda i offentlig tjänst. Såsom i början redan antyddes, har framställningen i hög grad kommit att innehålla en skildring av faderns edukationsmetoder, liksom ock den bild vi erhålla av den unge mannens karaktärsutveckling grundar sig på faderns enligt vanan ofta chargerade och överdrivna yttranden, vilka åter till god del kunna anses som ett genljud av andras utsagor — ty, såsom vi känna, var det endast efter långa mellantider och blott för korta skov far och son voro förenade på samma ort. Vid tjugo års ålder framträder Alexander Armfelt som en med goda naturgåvor — eller snille, såsom det den tiden hette — utrustad yngling, godhjärtad, vacker, belevad och urban, med en »tournure» och habilitet i umgänget, som väckte beundran, men ännu outvecklad i fråga om karaktärens fasthet och mognad. Med livliga känslor och en »eldig imagination» hade han jouerat av sin ungdomstid; med vanlig akademisk bildning, stor språkkunskap och en inte obetydlig fond av världskännedom gick han att möta framtiden.

Om dennas gestaltning må här i korthet tilläggas, att efter faderns död avbröt Alexander Armfelt den knappt påbörjade juridiska banan för att tillfredställa sin håg för det militära ståndet. Såsom redan nämnts, hade hans fader inte haft något däremot i princip, utan erbjudit sonen valfrihet — sedan näml. de akademiska studierna blivit avslutade. Det stred således inte mot hans önskningar, då Alexander ett par veckor efter hans bortgång antogs till kolonnförare vid generalstaben jämte det han anställdes såsom tjänstgörande hos generalguvernören greve F. Steinheil. Året därpå befordrades han till fänrik och deltog i de allierade arméernas förnyade fälttåg mot Frankrike och intåg i Paris.[1] Efter några års tjänstgöring i Ryssland utnämndes han år 1820 till sekondkapten vid första finska infanteriregementet, vars befäl kort därefter lämnades åt hans äldste broder, samt till adjutant hos divisionschefen för den inhemska

[1] I brevjournaler till systrarna (Vava och Mina) berättade han om denna färd ända från det han lämnade Åbo-Åminne. I Petersburg besökte han i sällskap med brodern Gösta föremålet för sin stora passion under det föregående året, friherrinnan Koskull. Åminne s. II a, 1—3.

militären. Samma år ingick han äktenskap med friherrinnan Sigrid Oxenstierna, som tillvunnit sig även sin svärmors beundran[1]. Efter fem års tjänstgöring i Finland — bl. a. som äldste adjutant hos generalguvernören — transporterades Alexander Armfelt till Preobraschenska gardet i Petersburg, men återvände tvenne år senare, 1827, med kaptens avsked och ingick ånyo på den civila banan, där han sedan kvarstod. Efter greve R. H. Rehbinders död år 1841 uppnådde han enahanda ställning vid tronens fot som tidigare intagits av hans fader, sålunda uppfyllande de förhoppningar denne, trots många stunder av misströstan, ställt på den mest begåvade av sina söner.[2]

---

[1] I brev av $^{2}/_{11}$ 1817 till Alexander hade grevinnan Armfelt uttalat sig med mycket beröm om frk. Oxenstierna, som hon ansåg vara bland alla de kvinnor hon sett den enda, som passade för sonen.

[2] I den år 1846 nedskrivna självbiografien yttrar Armfelt, att han för sina senare framgångar hade att tacka generalguvernören furst Menschikoff, med vars föräldrar hans fader mycket umgåtts under sin utrikes vistelse efter Gustav III:s död och vilkas hus han väl själv under sin studietid i Petersburg besökte (se föreg. häfte s. 110).

Jean Louis Desprez som tecknare på Sveaborg 1785.

AV

P. O. v. TÖRNE.

Till de för konstlivet inom Sveriges rike betydelsefulla resultaten av Gustav III:s resa genom Italien åren 1783—1784 hörde även som bekant inkallandet av den franske målaren och arkitekten Jean Louis Desprez. Under vintern 1784 såg konungen honom arbeta i Rom tillsammans med bl. a. den yngre Taraval, som ju tidigare varit verksam i Sverige.[1] Tanken på Desprez' inkallande torde ha ingivits Gustav III av Sergel, som åtminstone bemedlade hans anställande som direktör för operans dekorationsväsen, men vår konstälskande monark ångrade tydligen aldrig senare att ha följt Sergels råd.[2] Tvärtom såg han i den italianiserande franske konstnären snart en själsfrände, vars fantasi, antikbeundran och skaparglädje han in i det sista skattade högt. Han påstås en gång ha fällt yttrandet, att det i hela Sveriges rike fanns endast två människor som hade fantasi, och de voro Desprez och han själv.

Icke långt efter sin ankomst till Stockholm fick Desprez i uppdrag att göra en resa genom Finland för att avteckna stads- och landskapsvyer. Under sökandet efter originalen till dessa bland samlingarna å Nationalmuseum, Kungliga Biblioteket och Konstakademien i Stockholm återfann jag tvenne teckningar hänförande sig till Sveaborg. Dessa bilder synas för övrigt vara det enda återstående konstnärliga resultatet av hela resan. De påträffa-

---

[1] Tegnér, E., *Gustaf Maurits Armfelt*, I s. 101.

[2] Looström, L., *Den svenska Konstakademien under första århundradet av hennes tillvaro 1735—1835* (Stockholm 1887), s. 155. A. L. Romdahl och J. Roosval, *Svensk konsthistoria* (1913), s. 414.

des på Nationalmuseum bland massor av teckningar — briljanta i observationen, känsligt fina och säkra i utförandet — från Italien, vilket tydligen förklarar, varför de hittills förblivit obemärkta. Intet annat än konstnärens namn, »Dèprez», nedkastat i högra nedre kanten av de två vyerna, vilka här återges, ger heller vägledning vid bildernas identifiering, förutom naturligtvis det faktum att de just lågo bland Desprez' teckningar. Men denna omständighet, eller rättare förhållandet att de hamnat bland alla de italienska sakerna, har å andra sidan försvårat lokaliseringen. För envar som är förtrogen med Sveaborgs utseende och särskilt det sätt varpå detta återgivits på äldre avbildningar, exempelvis på Augustin Ehrensvärds oljemålning Sveaborg, står det emellertid utan vidare klart, att avbildningarna gälla Sveaborg. [1] Då en undersökning av den tidpunkt, vid vilken bilderna kunnat tillkomma, och av de omständigheter, under vilka deras tillkomst skett, synes äga ett visst historiskt intresse, må en sådan här försökas. Några uppgifter om vår konstnärs person och tidigare levnad må dock förutskickas.

Desprez föddes 1743 och var vid den tidpunkt, då han kom i beröring med Gustav III, fyrtio år gammal, med andra ord i sin bästa ålder. Redan 1776 hade han vunnit ett första akademipris i arkitektur i Paris och fick på grund härav redan följande år tillfälle att företaga den för hela hans generation hägrande resan till Italien, där han erhöll den hedrande placeringen som pensionär vid Académie de France i Rom. Till en början förlade han dock sin vistelse till Kalabrien och Sicilien — delvis även till Malta — där han utförde teckningar för det av abbé Richard de S:t Non åren 1781—1786 utgivna praktverket »Voyage pittoresque dans les royaumes de Naples et de Sicile». Blott en mindre del av det väldiga antal landskapsvyer och skizzer han utförde och vilka finnas uppbevarade i de stockholmska samlingarna, där de genom sin charm glädja det fåtal forskare som ägna dem uppmärksamhet, ha enligt Looström slutligen blivit reproducerade i det tryckta verket. Återkommen till Rom sysslade han bland annat med fullbordandet av sina resebilder, då han, som vi veta, upptäcktes av Sergel och den resande greven av Haga. Kontraktet med den

[1] Återgiven i »Nationalmusei utställningskataloger n:r 23», Sthlm.

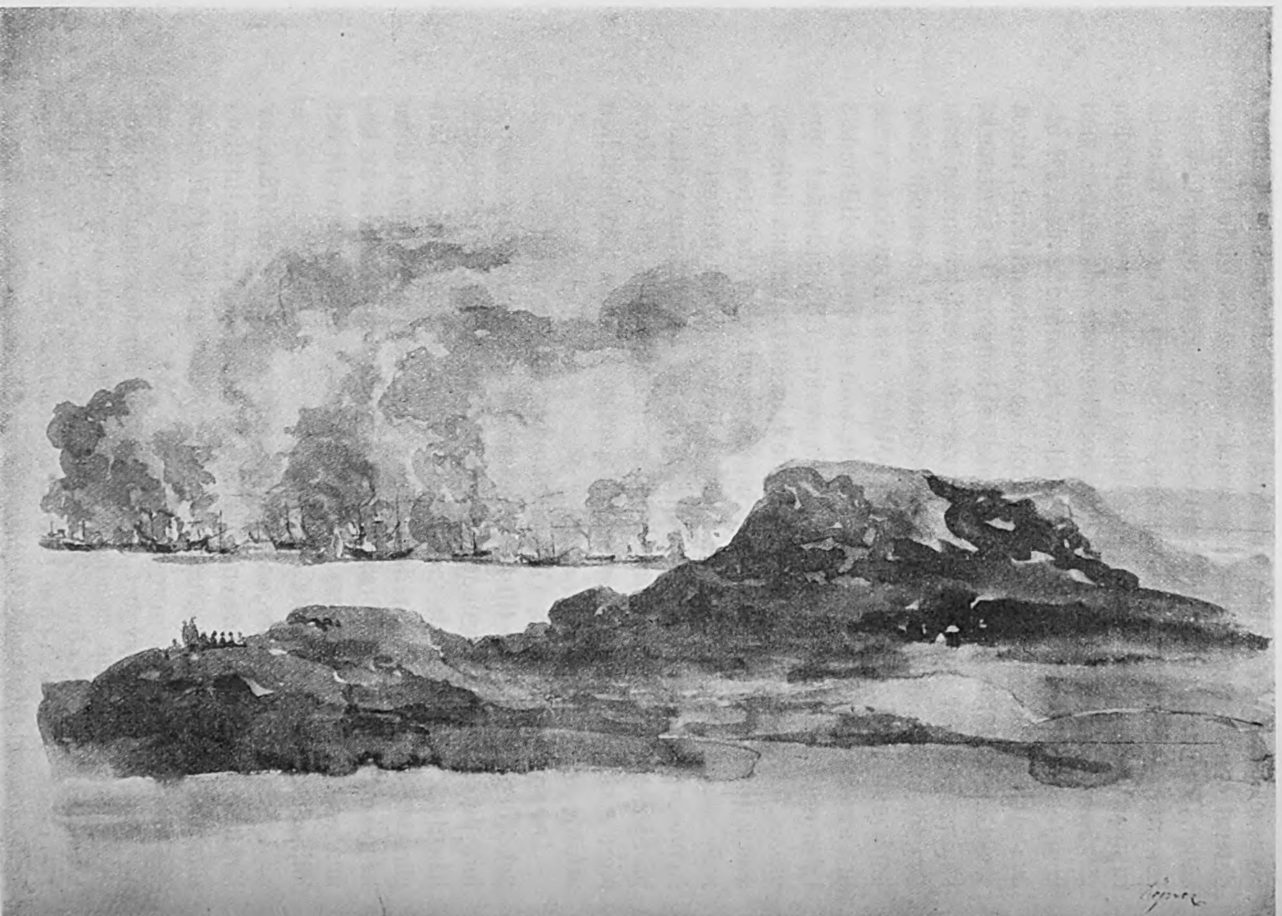
svenske konungen avslöts som sagt under den förres bemedling, daterat den 28 april, och redan under våren 1784 torde Desprez, enligt Romdahl, ankommit till Sverige.[1] Hans uppgift skulle här framför allt gälla uppsättandet av de nya operorna, i främsta rummet konungens egna. Han blev i Sverige omedelbart den förnämsta företrädaren för den antikiserande riktningen och kom, ehuru till en början ej väl sedd av Konstakademien, att utöva ett utomordentligt inflytande på det svenska måleriet, något som Gustav III med hans inkallande just hoppats. En så utmärkt kännare av det gustavianska tidevarvets konststrävanden som den för några år sedan avlidne överintendenten Looström fäller om honom bl. a. följande omdöme: »Med för sin tid mycket grundliga studier i den antika arkitekturen, som nu kommo till heders i den moderna byggnadskonsten, och med en till virtuositet uppdriven förmåga som målare förenade han en fantasiens livlighet, som i uppfinningens rikedom och utförandets djärvhet icke lämnade något övrigt att önska. Denna översvallande fantasi hade isynnerhet fått riklig näring under de år, konstnären vistades på Sicilien och i södra Italien för att göra studier för S:t Nons stora verk Voyage pittoresque de Naples et de Sicile, till vilket han utförde en del planscher. . .»[2]

Desprez utnämndes 1788 till konungens förste arkitekt och fick i denna egenskap till främsta uppgift att planlägga och uppföra det aldrig fullbordade stora slottet på Haga, ett arbete som han dock i förbigående sagt redan något tidigare synes ha fått göra början med. Men redan långt därförinnan och knappt ännu hemvan i Sverige, på försommaren 1785, finna vi honom av konungen skickad på en resa genom Finland. Det är denna vi i det följande skola sysselsätta oss med.

I sina »dagboksanteckningar från en resa till Åbo 1785», av författaren själv kallade en »journal», berättar vår på sin tid trots sina små personliga svagheter rätt celebre landsman C. F. Freden-

[1] Anf. st. I början av året 1785 betraktades han dock ännu som nyinflyttad, då praeses vid akadem'ens februarisammanträde föreslog honom till medlem. Looström, s. 268. Möjligen vistades han ock ännu i juli 1784 i Rom. Jfr Looström, *I svenska konstnärskretsar för omkring hundrafemtio år sedan* (Stockholm 1916), s. 132.

[2] Looström, *Konstakademien*, s. 461.

…rds-flottan under övning utanför Sveaborg. Lavering av J. L. Desprez.

heim, att en av orsakerna till hans eget beslut att resa just då var den, att »konungen tillåtit den från Rom hitkomme franske paysagisten Desprès att göra en voyage pittoresque i detta land, och med hvilken jag således derom aftalade.»[1] Han uppgjorde om plats på ett fartyg åt Desprez, vilken ock den 9 juni på kvällen avreste till Åbo, där Fredenheim ett par dagar senare skulle upphinna honom. I dennes nyss citerade ord ligger möjligen en antydan om, att vår franske konstnärs resa till Åbo eller Finland legat honom särdeles om hjärtat. Ja, i ett bevarat privatbrev, skrivet några dagar före avresan till Åbo, tillräknar sig Fredenheim rentav förtjänsten av att Desprez överhuvud kom att resa. Det heter i brevet, daterat Stockholm den 3 juni 1785, att »en fransysk målare, som heter Desprès, nyligen hitkommen från Rom, och densamme som, efter långligt vistande uti Italien och på Sicilien, aftagit åtskilliga vuer för det präktiga graverade verket *Voyage pittoresque de Naples et de Sicile*, en af de största artister i den vägen uti Europa, kommer med Hans Maj:s tillstånd at nästa vecka resa til Helsingfors och Campementen *gertom Åbo*. Jag kan ej neka, at jag har någon del uti denna resa, och för min del kan jag ej få något ypperligare tilfälle at låta aftaga *några prospecter af mit älskade Åbo och des environs*.»[2] Huruvida den för »Finlands hedrande», såsom han själv kallar det, outtröttligt och trohjärtat ivrande Fredenheim verkligen varit upphovet till vår fransmans resa, förblir väl för alltid outrett. Åtminstone lika sannolikt förefaller, att Gustav III själv, då han just i början av juni avreste till Finland för att inspektera Sveaborg och trupperna, önskat några vyer från detta land. Fredenheims antydan att Desprez' resa haft som mål »Sveaborg och Campementen» tyckes ju ge vid handen något sådant, synnerligast som »campementen» givetvis betecknade militärens lägerplats och baracker på den s. k. Kampmalmen utanför Helsingfors stad.

---

[1] Leinberg, K. G., *Dagboksanteckningar under en resa till Åbo 1785 af C. F. Fredenheim*. Sv. Litteratursällskapets Förhandlingar och Uppsatser vol. 15 (1901), s. 221–222.

[2] Brev undertecknat »Herr Professorns Ödmjuke tjenare Fredenheim» i Uppsala Universitetsbibliotek, S 50. För meddelande om detta brev står jag i tacksamhetsskuld till amanuensen dr. Arvid Baeckström, Stockholm. Den professor i Åbo som var adressat torde varit Bilmark, se Leinberg, *Dagboksanteckningar*, s. 236.

Vår åboentusiast lyckades icke länge hålla kvar den franske paysagisten i det dåförtiden dock säkerligen pittoreska och, som av hans dagboksanteckningar framgår, ytterligt gästfria Åbo. Redan den 13 juni på eftermiddagen fortsatte Desprez till Helsingfors, tydligen i förhoppning att där få sammanträffa med sin uppdragsgivare konungen. Detta lyckades honom dock icke av allt att döma, ty Gustav anlände redan natten mot den 14 till Sveaborg och avreste därifrån vidare till lägret vid Parola denna dag framemot kvällen.[1] Ungefär samtidigt bör ju dock Desprez ha inträffat i Helsingfors. Från den 15 juni har han så arbetat några dagar med sitt uppdrag, tills han den 23 i samma månad åter var i Åbo, på eftermiddagen »nyligen ankommen.» Då hade han emellertid hunnit med en resa över Tavastehus och Björneborg, under vilken han dessutom avtecknat vyer, och, må vi hoppas, även sammanträffat med konungen, kunde uppehållet på Sveaborg icke varat många dagar. Förmodligen blev programmet för hans resa något förändrat, vare sig detta berodde på att Desprez själv fått lust för annat, eller att konungen under tiden givit honom nya anvisningar. Utförandet av teckningar och målningar i Helsingfors med Sveaborg för monarkens räkning var synbarligen icke mera resans enda, om ens dess huvudsakliga syftemål.

Vad som emellertid för oss är det intressanta med denna resa är, att vår konstnär som resultat av den kunde visa Fredenheim »åtskilliga vuer af Sveaborg, Tavastehus, Biörneborg, siö Eccerciser, comprementen (?) och landet emellan Tavastehus och Biörneborg.»[2] Denna anteckning ger vid handen, att Desprez i själva verket från sin resa medförde ett rätt så rikligt artistiskt bagage. Och vad som isynnerhet därvid intresserar oss är, att han tagit bilder av Sveaborg, av skärgårdsflottans övningar i vattnen där utanför och, som sig borde, av campementen (»comprementen»!). Tyvärr återfinnas dessa bilder på två fattiga undantag när dock

[1] Leinberg, *Dagboksanteckningar*, s. 226, samt C. v. Bonsdorff, *Svenska konungabesök i Helsingfors och på Sveaborg*, tr. i Finsk Tidskrift t. CIV, h. 5—6 (maj—juni 1928, s. 346). v. Bonsdorff upplyser om att just under dessa dagar 25 av arméens flottas fartyg lågo samlade invid fästningen, troligen i väntan på konungen.

[2] Leinberg, *Dagboksanteckningar*, s. 230—231.

icke mer bland samlingarna av Desprez' konstnärliga kvarlåtenskap, och föga metodisk som han synes varit, kom han säkerligen heller aldrig att med ledning av dessa utkast och teckningar utföra några mer utarbetade bilder eller tavlor. För vårt lands vidkommande ha vi att livligt beklaga detta. En samling stadsvyer från nu ifrågavarande tid vore särskilt av största värde för oss, i all synnerhet några avbildningar av det dåtida Åbo, om vars utseende under dess sista glansperiod före branden vi ha en så beklagligt ringa kännedom.

Men låtom oss fasthålla vid att Desprez sålunda utfört teckningar föreställande Sveaborg och »sjöexerciser» därinvid. Två dylika äro i själva verket det enda, som återstår av hans produktion under resan. De återfunnos som redan nämnts av mig bland massan av italienska bilder i Stockholm, nogare bestämt bland dem som förvaras på Nationalmuseum. Det är tvenne laveringar i tusch eller sepia, vilka här återgivas i starkt förminskad skala. Den ena av dem föreställer tydligen en av skärgårdsflottans övningar, den andra är en utsikt över fästningen, tagen från öster, från Skanslandet, med den ståtliga kungsportstrappan i förgrunden. Den förra ger oss icke synnerligt mycket stoff till reflexioner; den ger mera ett allmänt intryck av det schvungfullt ståtliga skådespel den förträffligt sammanhållna skärgårdsflottans operationer kunde erbjuda, ett intryck fångat i en impressionistiskt nedkastad teckning, präglad av tidens typiska manér. Den senare bilden (i mycket stort format) torde få anses för Sveaborgsforskningen äga ett icke ringa intresse. Jämförd exempelvis med den säkerligen minst tjugu år tidigare utförda bilden av Ehrensvärd, uppvisar den som mest iögonenfallande skillnad mot denna en stor byggnad i flera våningar, belägen tämligen i fästningens mitt. Man kunde måhända härvid tänka på kasärnen Blomcreutz, men kanske snarare på den s. k. traversen eller kasärnen Adlerfelt. Om denna erfara vi nämligen, att sedan J. M. Sprengtporten, bliven direktör för byggnadsarbetet på fästningen, 1774 uppgjort en plan för nya byggnadsarbeten, sådana ock kommit till utförande. Adlerfelts travers var ursprungligen blott två våningar hög (såsom den nu åter är), men för att bereda rum för skärgårdsflottans ökade manskap påbyggdes den till hela fyra våningars

höjd.[1] Ett bevarat militärt memorial av 1792 lämnar oss denna uppgift, fastslående att byggnaden vid denna tidpunkt hade den angivna höjden. Vår bild visar alltså möjligen dess högt uppstigande siluett, angivande att den redan några år före den nyssnämnda tidpunkten fått sin iögonenfallande skapnad.

I bildens kant till höger synas skärgårdsflottans fartyg liggande i linje och längst borta på den lilla ön Lonnan ett litet tältläger, alldeles såsom situationen i en samtida skildring framställes.[2] På motsatta sidan, på den yttersta klippan längst ut mot havet, avtecknar sig ett vattenuppfordringsverk med sin måleriska och av konstnären tillbörligt beaktade kontur.[3] I sundöppningen mot galérdockan skymta lyftkranar eller möjligen delar av en svängbro.

Bilden saknar datering, men på grund av att Desprez' resa i juni 1785 just företogs i syfte att låta konstnären åstadkomma avbildningar av Sveaborg med vad därtill hörde, har det synts berättigat att datera den till det nämnda året. Det bör i alla fall nämnas, att Desprez även under krigsåren 1788—1789 besökte Finland, åtminstone under året 1789. Men att han därunder gjort ett förnyat besök på Sveaborg, är icke bekant. På sommaren 1789 kallade Gustav III honom till sig till högkvarteret. I ett brev till Gustav Mauritz Armfelt, skrivet den 10 juli, ger han härför följande högst okrigiska motivering: »En målare av stor talang är alltid angenäm att ha i ett högkvarter.»[4] Men det var inte bara för att vara angenäm, som Desprez kallades till det kungliga högkvarteret, där han sedan kom att dröja omkring två månader.[5] Han fick här i uppdrag av konungen att utföra tolv stora bataljmålningar med motiv från kriget, vilka skulle

---

[1] Generalstabens Krigshistoriska Avdelning, *Sveriges krig åren 1808—1809*, del II, s. 244 o. 253.

[2] v. Bonsdorff, *Kungabesök*, s. 346.

[3] Längre bort mot sydväst synes en punkt utmärkt med en pil och ovanom denna en skriven anteckning eller ett ord, ett namn, som det tyvärr icke lyckats mig att dechiffrera. Längst borta mot nuvarande Brunnsparkens strand förekomma åtskilliga byggnader, däribland en med en tornprydnad och spira, vilka måhända kunna erbjuda kännare av platsen intresse.

[4] Historiska Handlingar till trycket befordrade av Kungl. Samf. f. utg. av handskr. rör. Skandinaviens historia, del 12: 3, s. 2.

[5] Looström, *I konstnärskretsar*, s. 143.

placeras på Drottningholm.[1] Säkerligen kommo de emellertid aldrig alla till utförande. Man vågar väl gissa, att den första i serien blev den praktfulla bild, som föreställde slaget vid Hogland, numera på Rosersberg och rätt känd genom ett stort, vackert stick, som ännu ofta påträffas.[2] Av de följande kom åtminstone en annan — kanske den som skulle avsluta serien — föreställande det andra, segerrika slaget vid Svensksund, till utförande som fonddekoration på Operan. Men den vann icke som sådan allerhögsta gillande. Gustav III ville icke se sin och den svenska flottans mest lysande seger förevigad på detta sätt. Oturen ville dessutom, att målningen just blev färdig till ett tillfälle, då borgerskapets officerare i all lojalitet skulle hålla ett kalas i operans lokaliteter. Och detta konvenerade särskilt illa den monark, som mer än de flesta andra var mån om att den svenska historiens minnen på ett värdigt sätt höllos i ära. Om händelsen skriver K. G. Nordin i sin dagbok den 13 november 1790, att konungen varit »inrest» för att se operasalen, där borgerskapets officerare skulle »äta» den 20. »Här såg Konungen fonden af Theatern målad af De Prés, föreställande Slaget vid Svensksund», berättar antecknaren, och han fortsätter: »Detta behagade icke Konungen; sade i Conseillen: Den händelsen passar icke att föreställa på ett så beskaffat Calas: i Gallerier och Slott, men ej här.»[3]

* * *

Slutligen må om Jean Louis Desprez och hans förhållande till Finland som skapande konstnär tilläggas, att det ser ut som om han ett ögonblick varit nära att få utföra den slutliga ritningen till Ehrensvärds gravmonument på Sveaborg. Innan Gustav III i juli 1783 på Sveaborg bevistade dess skapares gravläggning hade han som känt gjort ett utkast till den senare resta vårdens skulpturala utsmyckning och överlämnat åt C. A. Ehrensvärd att med Sergel göra upp om idéns vidare utförande.[4] Bland

---

[1] Looström, *Konstakademien*, s. 468.

[2] Tavlan finnes reproducerad exempelvis i Romdahl-Roosvals *Konsthistoria*, s. 416.

[3] Hist. Handl., del 6, s. 117.

[4] Hausen, R., *Augustin Ehrensvärds jordafärd och hans grafmonument på Sveaborg.* Sv. Litt. sällsk:s Förh. o. Upps. 25 (1911), s. 202—204.

Desprez' teckningar på Nationalmuseum i Stockholm finnes emellertid ett utkast, som otvetydigt röjer sig som ett försök att utgestalta konungens antydningar. Förmodligen har alltså denne medan man väntade på Sergels verk låtit även vår fransman efter förmåga försöka sig på uppgiften. Hans utkast visar dock föga originalitet jämfört med konungens och ter sig ju onekligen svagare än Sergels stränga och klassiskt ädla gestaltning av motivet. Av Gustavs ursprungliga utkast har det bibehållit svärdet, som tittar fram under skölden, vilken vilar snett på detta, och den likaså — av nödtvång — snett ställda hjälmen, som har intet av grekisk typ och mest liknar en romersk teaterhjälm. Något av teaterdekoration vilar ohjälpligt över det hela, men tidstypisk är prägeln därpå med en aning av ännu kvardröjande rokoko. Möjligen har dock Desprez påverkat de båda fartygsstävarnas slutliga utformning, vilka pryda monumentets kortsidor. En liten modell i lera, förvarad i det svenska nationalmuseets gravyravdelning och utförd av Sergel, visar nämligen ännu en något pompösare och oroligare gestaltning av dem, än den de slutligen på monumentet fingo.

Resultaten av Desprez' resa till vårt land 1785 voro, som av det föregående framgår, praktiskt betydelselösa. Men det må till sist ännu här framhållas, att hans verksamhet i övrigt icke kom att bliva utan sin direkta betydelse för Finlands konst och kultur. Bland sina elever räknade han nämligen K. K. Gjörwell och C. Bassi, båda verksamma på denna sidan havet, den senare som känt under en rätt lång tid och på ett anmärkningsvärt sätt. Ytterligare kom Desprez 1792 att få uppgöra ritningar — även nu efter Gustav III:s utkast — till Tavastehus kyrka. Synnerligen vackra fasad- och planritningar för detta byggnadsverk finnas bevarade i Kungliga Bibliotekets samlingar i Stockholm.[1]

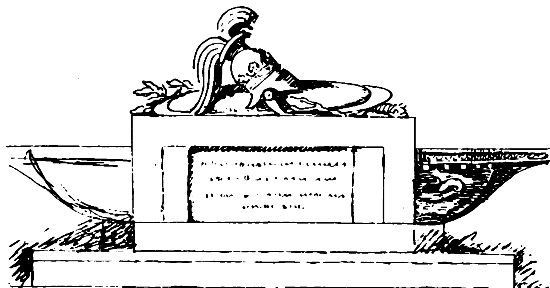
Gustav III:s egenhändiga, hastigt gjorda eskiss återges här på sid. 189. — Själva granitmonumentet, vars utseende icke undergick några förändringar, utfördes åren 1787—1788. Dahlström, S., *Nils Stenstam.* Finsk Tidskr. t. CIII (1927), s. 100. De från Sergel härrörande bronsdelarna uppsattes troligen först 1804. (Hausen, s. 207.)

[1] Kungl. Bibl. Oeuvres d'Architecture de M. Desprez, folio 142 o.följ. Det kan förtjäna tilläggas, att Desprez utfört några vackra väggmålningar

Om Desprez' stora generalvy över Sveaborg, vid vilken vi i det föregående uppehållit oss, bör som slutomdöme kunna sägas, att den ger oss en uppfattning om fästningsholmarnas utseende vid en bestämd tidpunkt, nämligen år 1785, eller om man så vill, tidigast år 1785 och senast år 1790. Och den är sålunda av värde såsom härrörande från en tid, som ligger ett par årtionden efter den tidpunkt, då pensel och ritstift för alltid föllo ur fästningsverkens geniale skapares hand, den hand som rest dem till ett imponerande minnesmärke över sin tid och över det betydande välde dåtidens Sverige-Finland ännu var.

---

med italienska motiv på Fagervik i Ingå och Svartå i Karis. *Herrgårdar i Finland*, del I, s. 60, 184—185. Att han någon gång varit på Åminne hos G. M. Armfelt förefaller troligt på grund av den mängd arkitekturritningar av hans hand, som förvaras på stället. Målningarna på Fagervik och Svartå antas ha tillkommit åren 1787 och 1790. (Jfr dock om Svartå K. K. Meinander i L. Wennervirtas *Finlands konst*, s. 120—121.)

Utkast till gravmonument för A. Ehrensvärds grav.
Teckning av J. L. Desprez.

Meddelanden och aktstycken.

Källskrifter till „finska deputationens" historia.

Meddelade av

BRUNO LESCH.

III.

Det första av de dokument jag här avtrycker efter koncept i den Mannerheimska samlingen trotsar alla försök till en slutgiltig datering. Att dessa »reflexioner» avfattats av deputationens ordförande, därom bär handstilen otvetydigt vittnesbörd, men med hänsyn till tidpunkt och syfte synas tvenne möjligheter föreligga.

Å ena sidan kunde det tänkas, att vi här ha konceptet till ett inledningstal vid deputationens sammanträde den 12 dec. Dagen förut hade deputationen fått del av kejsar Alexanders beslut att sammankalla lantdag och hans anmodan till de deputerade att skyndsammast till honom uppgiva »de ämnen, uti vilka de önska att dess godhet kunde komma dess nye undersåtare till hjälp och lisa». Vid sammanträdet den 12 upprullades därför ånyo den i början av deputationens verksamhet grundligt diskuterade principfrågan om den verkliga innebörden av dess uppdrag. I protokollet heter det, att det »uppstod fråga, huru långt de till uppgivande nödiga punkterna borde sträcka sig», och att »deputerades raisonnementer häröver instämde i den allmänna mening, att ... de icke ägde ... att föreslå *ändringar*, som i framtiden skulle äga bestånd eller *upphäva* någon av landets nu *bestående lagar och författningar*».[1] Detta beslut synes väl sammangå med andan i Mannerheims här avtryckta »reflexioner», vilka ju i en något uppskakad ton varna för förslagsmakare och mana till konservatism. Man tycker sig nästan förnimma hans ängslan för att någon av deputationens ledamöter låtit sig påverkas av Jägerhorns omstörtningsiver, som ju vid denna tid tagit sikte på Finlands författning.

[1] Kursiveringarna av B. L.

— För övrigt heter det i protokollet för detta sammanträde, att »herr baron och ordföranden, ävensom de fleste övrige ledamöterne, hade skrifteligen upsatt de punkter, som de trodde böra Hans Kejserliga Majestät föredragas». Till en sådan framställning vore ju »reflexionerna» en ganska lämplig ingress.

Emellertid är det å andra sidan tänkbart, att vi i »reflexionerna» endast ha att se ett första utkast till Mannerheims »enskilta not» om »riksdag», inlämnad till Saltykoff den 9 januari 1809, tre dagar före hemfärden. Det allmänna resonemanget i denna not går ju också till stor del ut på att inskärpa nödvändigheten av konservatism med en tydlig udd riktad mot den reformivrande Jägerhorn.[1] Även om »reflexionerna» — vilket jag ville anse sannolikast — tillkommit redan den 12 dec., är det tydligt att de varit till gagn vid utarbetandet av denna viktiga not.

Vad beträffar det andra här meddelade dokumentet, så har jag redan tidigare infört det i min avhandling C. E. Mannerheim I, sid. 192 not 1; dock hade jag den gången till förfogande endast en dålig avskrift, funnen bland Robert Castréns papper. Då felen i denna äro synnerligen talrika och i en del fall vilseledande, finner jag det riktigast att här ånyo avtrycka noten i dess helhet.

Ej ens nu är det dock möjligt att förklara en gåtfull omständighet, som jag tidigare påpekat. Mannerheims här avtryckta förslagslista upptager endast fem personer dem han för sin del rekommenderade till den påtänkta statssekreterarposten, medan *Ordin*, som hänvisar till Mannerheims i ryska utrikesministeriets arkiv förvarade skrivelse, nämner sex kandidater. Någon annan förklaring synes fortfarande icke möjlig än att deputationens ordförande först i sista ögonblicket erinrade sig sin i den diplomatiska stiliseringskonsten beprövade kollega Rotkirch, vilken då upptogs såsom den fjärde på förslagslistan.

Noten är enligt Ordin daterad den 21 dec. 1808, d. v. s. den 2 jan. 1809 enligt nya stilen.[2]

1. Reflexioner.

Då genom H. K. M. höga Nåd Finlands Ständer äga det hopp att snart till en allmän Landtdag blifva sammankallade för att i dess höga öfvervaro fritt rådpläga öfver de ärender som kunna röra detta lands framtida Väl, så är det hvarje välsinnad Patriots skyldighet att med åsidosättande af egna fördelar och efter yttersta förstånd så mycket möjelighet är söka att bidraga till det gemensamma fosterlandets bästa. I anledning häraf framställer jag mina enfaldiga tanckar aldeles utan pretention att de skola vara de mäst grundade, men upsåtet bör åtminstone icke af mine Medborgare kunna misskännas.

---

[1] Se härom L e s c h, Carl Erik Mannerheim I, sid. 182 ff.

[2] O r d i n, Покоренiе Финляндiи, II, sid. 284.

Det är en bedröflig ärfarenhet bekräftad genom så väl gamla som nyare Historiens exempel, att folksamlingar aldrig äro utan cabaler som någon gång kunnat vara nyttige för att gifva en nödig spänstighet åt den liknögde medborgaren och väcka honom ur dess dvala, men som merendels slutat med frihetens förlust och samhällens undergång. Förslagsmakare felas aldrig, somlige drifvas af begär att lysa med kunskaper som blott äga yta, andre finna däri en föda för de grundsatser deras egenkärlek hos dem tillskapat och större delen dölja under larfven af det Allmänna bästa deras egennyttiga afsigter eller åtrån att blifva namnkunnige och betydande. Alle äro farlige och förordsaka endast tvedrägt och oreda. Då man vill afskaffa missbruk som fådt en stämpel af gammal vana, löper man oftast fara att försämra i stället att förbättra och stadnar kanske i ett Chaos som är svårt att utreda. Den som förlorar någon rättighet han förut ägt, blir altid med skäl missnögd och glömmer icke gerna den som därtill varit ordsaken.

Finlands läge genom förening med Ryssland är ganska olika emot hvad det hittils varit. Förut utgjorde detta land en tredjedel af en *på sätt och vis*[1] fri stat, hade således naturligtvis mera inflytelse på Allmänne ärenderne, än det hädanefter, då det blott utgör en obetydelig del af ett ofanteligt Rike, så mycket olika i Religion, Lagar, lynne och Styrelse, kan äga. Det är blott genom Kejsar Alexanders Nåd som Vi äga hopp att framdeles kunna bibehålla Våra grundförfattningar samt de fri- och rättigheter vi hittils åtnjutit.

2. *Note.*

Sa Majesté l'Empereur ayant trouvé necessaires d'avoir auprès de Sa personne un Secretaire particulier pour les affaires qui concernent la nouvelle Finlande, c'est encore une nouvelle grace pour la Nation et une preuve eclatante de la genereuse intention de Sa Majesté pour la conservation de Nos Loix et nos usages et qui ne sçauroit qu'augmenter s'il etoit possible, les droits de S. M. a la reconnoissance, l'amour et la fidelité de ses sujets Finois.

La confiance particuliere que V. E. m'a bien voulu temoigner dans cette affaire, en desirant avoir mes avis sur les personnes de la Nation qui pourroient venir en consideration pour cette importante place, ne peut que me donner de l'embarras en meme temps qu'elle me persuade des bontés de V. E. pour moi, et donts je serai toujours reconnoissant. Mais depuis longtemps n'ayant aucune connoissance des affaires publiques, et connoissant peu de personnes, il me sera bien difficile à donner des eclaircissements satisfaisantes pour ce sujet delicat.

Pour avoir l'honneur d'etre Secretaire particulier de Sa Majesté il faut assurement des qualités personelles qui ne sont propres a tout le

[1] De kursiverade orden senare tillagda ovanför raden.

monde. Il faut donc un homme qui bien intentionné pour le Service de Sa Majesté reunit l'integrité et la capacité avec une parfaite connoissance des loix et des usages du Pays, qui jouit de l'estime publique, et qui possede l'habitude des Langues etrangeres. Ayant ainsi eu l'honneur de proposer a V. E. mes sentiments, il me reste de nommer quelques personnes qui selon moi seroient les plus propres pour occuper la place ci mentionné — pour leur integretité et leur capacité j'en sois le garant, mais s'ils consentent eux memes a recevoir cette place c'est que je ne puis assurer. Ils craignent peut etre de n'avoir les qualités necessaires et l'honnete homme se mefie presque toujours de ses talens. Ainsi

1:mo M:r Adolphe de Willebrand, Senechal du district meridionale du Gouvernement d'Åbo, agé de 42 ans, non marié, il a le rang de colonel et a servi dans les Chancelleries Suedoises.

2:do M:r Charles de Gyldenstolpe, assesseur du parlement d'Abo, agée de 40 ans, non marié — rang de capitaine aux gardes.

3:o M:r le Baron de Rehbinder, Gentillhomme de la Chambre et assesseur du parlement d'Abo, agée d'environs 30 ans, marié et actuellement ici.

4:to M:r le Baron de Kothen, juge territorial, agée de 32 ans, marié, rang de capitaine.

5:o M:r Charles Walleen, de famille roturiere, procureur fiscal au parlement, agée de 30 ans, non marié, rang de capitaine.

Ceux ci sont de mes connoissances les plus habiles pour etre proposés comme candidats. Il y a assurement dans le pays encore plusieurs autres mais que je ne connois pas en particulier, ainsi je n'oserai pas en faire mention. Je supplie V. E. de ne pas me compromettre dans cette affaire, c'est seulement les ordres de V. E. qui m'ont melé dans cela.

Översikter och granskningar.

Borgå sockens historia.

Anders Allardt, *Borgå sockens historia* I—II. Helsingfors 1925, 1928. Söderström & C:o Förlagsaktiebolag.

Icke alltför ofta händer det väl, att en forskares arbete fortskrider med sådan följdriktighet som doktor Anders Allardts historiska författarskap. En son av det minnesrika Öst-Nyland, har han i sina forskningar ständigt återvänt till fädernebygden, bland vars skildrare han står i främsta ledet. De för doktorsavhandlingen om »Borgå läns sociala och ekonomiska förhållanden 1539—1571» utsatta tidsgränserna ha senare överskridits, däremot knappast »Borgå läns» råmärken i geografisk mening. Dit räknades, åtminstone tidtals, både Lappträsk och Strömfors socknar, över vilka Allardt utarbetat fullständiga historiker. Och nu senast har den åldrige forskaren gripit sig an med själva centralbygden. År 1925 utkom första delen av Borgå sockens historia, i år kompletterad med en andra del. Därmed är väl denna viktiga bygds historia tecknad i väsentliga drag. Vad som återstår för en i utsikt ställd tredje del av verket kan knappast vara ägnat att intressera historikern i samma mån som de nu föreliggande delarna, vilka ur denna synpunkt framstå som en helhet.

Det är ett synnerligen omfångsrikt arbete de nu föreliggande delarna tillsammans utgöra. Gränsmärket mellan dem står vid det gapande tomrum »stora ofreden» betecknar i vår bygdehistoria lika väl som i landets hävder över huvud. På ett halvt tusental sidor skildras i första delen socknens historia intill denna ödeläggelsens tid. Andra delen, som börjar med det ekonomiska tidevarvets återuppbyggnadsarbete och följer utvecklingen till våra dagar, omfattar drygt hundra sidor mer. Men så är det också ett vidlyftigt, med mycken omsorg hopbragt material förf. arbetar med.

För det första kapitlet i våra äldre bygders historia är hävdatecknaren givetvis hänvisad till det stöd arkeologer och filologer kunna lämna. Framställningen om Borgå sockens bebyggelse belyses också

av sparsamma arkeologiska notiser och jämförelsevis talrika ortnamn, svenska och finska i broderlig förening. Över huvud får det väl sägas, att förf. på detta till allehanda vidlyftigheter lockande område iakttagit en berömvärd återhållsamhet — ända därhän att han inte alltid nämner alternativa tydningsmöjligheter, mellan vilka valet gestaltat sig svårt. Dock är anmälaren icke böjd att på varje punkt godtaga resonemanget — även om det tilläventyrs stöder sig på (icke anförda!) auktoriteter. Reflexionerna på tal om 'Stensböle' *kunna* åtminstone bibringa läsaren den uppfattningen, att namnet icke hade någonting med personnamnet 'Sten' att göra (sid. 51) — en åtminstone för mig orimlig tanke. Ej heller känner jag mig utan vidare övertygad om att namnet 'Orrby' vittnar om »den rika tillgången på skogsfågel i socknens skärgård i äldre tider» (sid. 42). Att första sammansättningsleden i *Kardrag* skulle betyda 'båt', är det så mycket svårare att inse, som en sådan betydelse icke torde vara belagd i medeltidsspråket (jfr Södervall!). Varför icke ett personnamn — som ett slags motsats till det närbelägna *Geddrag*, bildat enligt samma princip?

På tal om ortnamnen, så har förf. råkat ut för ett misstag i fråga om 'Gammelgård' i Siggböle (sid. 54). Där har veterligen aldrig funnits en gård med detta namn, däremot en benämnd 'Gammelstus', ett namn som ju också exakt återspeglas i det nutida finska Vanhatupa! Då förf. visar en så häpnadsväckande förtrogenhet med bygdens skatt av sägner, hade man gärna hört ett par ord om Bo Jonsson Grip i samband med namnet Bosgård, vilket ju förknippats med den medeltida stormannens. Och eftersom det ur bebyggelsehistorisk synpunkt är av en viss betydelse att ange namnens första framträdande, hade förf. i detta kapitel (sid. 57) bort påpeka, att 'Ebbe i Skogom' — i vilken man vill se en av Ebbo-nejdens bygdbrytare — nämnes bland fastarna vid en jordöverlåtelse redan 1404, en notis som knappast är lika verkningsfull i det sammanhang, vari den nu förekommer (sid. 99).

Historien i egentlig mening börjar för Borgå-bygdens vidkommande år 1327, då socknens förste kände kyrkoherde, Henricus, tillhandlade sig ett gods i Stensböle. Med det följande århundradet börjar urkundsmaterialet flyta mindre sparsamt, men först på 1500-talet bildar det i jorde- och räkenskapsböckernas fasta form en säker grundval för verklig, systematisk bygdehistoria. Nu börja också småningom herrgårdsarkiven lämna allt rikare bidrag av både agrarhistoriskt och ett allmännare kulturhistoriskt värde. Man har den trygga känslan, att knappast någonting av vikt undgått förf:s spårsinne.

Första delen av Allardts arbete omfattar, såsom redan nämnts, tiden t. o. m. stora ofreden. I åtskilliga intressanta kapitel redogöres här för kyrkans förhållanden, olika jordnaturer, förvaltning, rättsskipning, lantbruket med binäringar ända till handel och sjöfart, varefter de ofta rätt spridda dragen samlas till en nog så behövlig totalvy

över socknens utveckling till början av 1700-talet. Det kan här icke bli fråga om att mer än antydningsvis beröra ett par moment av denna utvecklingsgång.

Vad som kanske mest frapperar en är den snart sagt överväldigande omfattning förläningsväsendet kom att få inom Borgå socken. På 1600-talet råkade praktiskt taget hela socknen i frälse händer, om ock aldrig under samma eller ens ett fåtal ägare. Tvärtom var splittringen fullständig — säkerligen till lycka för bygd och folk. Vad som gick förlorat ifråga om allmogens jordbesittningsrätt, uppvägdes, åtminstone i någon mån, genom det högre ståndsliv här utvecklades i en på våra breddgrader rätt ovanlig utsträckning. Det var i själva verket en lysande skara av det svenska storväldets krigare, som kände sig mer eller mindre hemma i Borgå-bygden. Icke utan stolthet anför förf. ett vittnesbörd från den tiden: »Thetta är notabelt, att i riket gives en socken, Borgå socken, där icke mindre än åtta personer ådragit sig uppmärksamhet på världsteatern.» Dessa voro: Stålhandske, Wittenberg, bröderna Forbes, Enevald Bertilsson och Karl Didriksson Ruuth, Samuel Cockburn och Fabian Berndes. Men det fanns gott om minores! Även efter reduktionen var antalet frälselägenheter betydande. Anmärkningsvärt nog, tyckes förhållandet mellan de adliga godsägarna och deras underhavande dock icke haft att uppvisa så starka slitningar, som man kanske vore böjd att vänta. Med någon större konsekvens tyckes »den livländska seden» knappast ha tillämpats, om icke på ätten Berndes och Gertrud von Ungerns gods.

Bland tilldragelser, som lämnat djupare spår i socknens hävder, är det kanske ett par olycksperioder man främst erinrar sig, nämligen slutet av 1500-talet och stora ofreden drygt ett århundrade senare. Den första perioden inleddes med ett ryskt plundringståg över isen, fattigår och sölvskatt, allt 1571, och fortgick med knektutskrivning för kriget i öster ända till 1595. Mer än ett hemman råkade vid denna tid i ödesmål. Dock var det säkerligen barnlek mot stora ofredens bistra tider, då pesten 1710 skördade en stor del av befolkningen och den ryska erövringen något år senare fullbordade ödeläggelsen. Då var det icke månget hemman, som undgick jordeboksanteckningen »purt öde».

Mot framställningen kunna på en del punkter detaljanmärkningar göras. Särskilt i kapitlen om de äldsta tiderna har jag iakttagit bristande noggrannhet i fråga om enskildheter. Så t. ex. på tal om bygdens första kända jordspekulant, den redan nämnde kyrkoherden Henricus, som ju 1327 tillhandlade sig ett gods i Stensböle. Förf. gör (sid. 165) gällande, att Henricus »någon tid» efter 1332 sålde Stensböle till biskop Bengt i Åbo, som i sin tur år 1335 överlät gården till en person med det svårtydda namnet Tyddi Kiäpuni. Så vitt jag kan bedöma, var emellertid en del (hälften) av Stensböle både 1335 och 1337 i Henrici ägo, även om han under tiden, via Kiikala, blivit kyrko-

herde först i Hauho, sedan i Sagu.[1] Och urkunderna tyckas mig även upplysande med hänsyn till den biskopliga åtkomsten till en annan del (andra hälften?) av Stensböle. År 1340 erkände sig nämligen en Johan i Stensböle hava uppburit av biskop Hemming i Åbo 40 mk penningar, som avlidne biskop Bengt († 1338) varit skyldig Johans fader.[2] Summan förefaller lämplig och sammanhanget för övrigt någorlunda klart: Johans fader sålde sin gård till bispen, och denne bytte sedan — 1335 — gården mot Tyddis lämpligare belägna egendomar i Rimito. I ett par andra medeltida rättegångsfall äro även en del detaljer mindre noggrant återgivna. Så priset på ett år 1404 försålt kyrkogods, vilket enligt förf. (sid. 383) skulle uppgått till '40 mark revälskt mynt, motsvarande 200 svenska mark'. Köpebrevet uppger emellertid ett pris av '*fyrettyo marc swenska* i refliscom penningom, hwar räflisk för fem peninger swenska'.[3] Skillnaden är som synes betydande. Den vid tillfället närvarande Olov i Hindhår *var* verkligen kyrkvärd, såsom förf. på sid. 251 förmodar.[4] För övrigt hölls häradsting med allmogen i Borgå socken 1413, icke året förut, såsom på sid. 155 uppgives, och vid tillfället tjänstgjorde som syneman en 'Henric i Saxaby', icke Bengt, såsom han kallas på sid. 246.

Den något splittrade dispositionen nödvändiggör ofta nog ett upprepat meddelande av samma saker i olika sammanhang. Icke alltid händer det i sådant fall, att uppgifterna stämma. Någon gång få vi väl räkna med tryckfel, så t. ex. ifråga om årtalet för Sköldviks första framträdande i urkunderna (jfr sid. 285 med sid. 39). Men det händer även, att olika källuppgifter icke bragts i överensstämmelse med varandra. Så uppges på sid. 304, att Lydik Nilsson Jägerhorn avled före 1588, medan han på sid. 309 — med stöd av annan källa — avföres från de levandes antal redan »före 1586». Sistnämnda uppgift tyckes för övrigt icke gå väl ihop med notisen på sid. 315, att samme Jägerhorn år 1586 gjorde rusttjänst för ett hemman i Lill-Kroksnäs.

Även i fråga om en del allmänt kända historiska fakta förekomma distraktionsfel. Förf. uppger (sid. 503) att frälset infördes 1285, medan ju Alsnö-stadgan allmänt förlägges till tiden omkring 1280. Svenska flottan under Klas Flemings befäl utkämpade sitt berömda slag mot kung Christian icke *i* Kielbukten (sid. 344) utan på Kolberger Heide därutanför, ehuru ju Fleming några veckor senare blev skjuten till döds från ett landbatteri, medan flottan var instängd i själva viken.

Andra delen av arbetet följer socknens utveckling enligt i stort sett samma plan som den ovan refererade. Efter ett inledande kapitel om ödeläggelsen under stora ofreden återupptages tråden både för kyrkans och de enskilda gårdarnas vidkommande. Därnäst följa mera

[1] Hausen, *Åbo Domkyrkas Svartbok*, sid. 46, 49, 56.
[2] Hausen, a. a. sid. 59.
[3] Hausen, *Finlands Medeltidsurkunder*, II, sid. 39.
[4] Jfr Hausen, a. a., sid. 37, 39.

sammanfattande kapitel av betydande kulturhistoriskt intresse: om landbönder, jordtorpare och tjänstefolk, om bondgården, om jordbruket och övriga till lantbruket hörande näringsgrenar. Det hela avslutas med en framställning av äldre och nyare industrier, såsom kvarnar, sågverk och fabriker, av »gärningsmännen» i socknen, av handel och sjöfart. Det säger sig självt, att teckningen av dessa förhållanden på grund av det rikligare flödande materialet kunnat bli betydligt fylligare än i förra delen.

De fredligare tiderna avspeglas också i socknens ägoföljdsförhållanden. Krigsmannaäran saknas väl icke i ägarelängderna — Adlercreutz! — men har i stort sett efterträtts av politikerns mera omstridda och den kulturella stormannens ovanskligare berömmelse. I socknens porträttgalleri från 1700- och 1800-talet skymta Sprengtporten och Jägerhorn, i förbigående också G. M. Armfelt. Rådmannen och skalden Anders Theodor Lindh var med starka band fästad vid denna bygd, men dess verkligt stora namn äro ju Runeberg och Edelfelt. Att det råder snarare överflöd än brist på minnen i den traditionsrika socknen har någon gång ställt förf. inför ett slags embarras de richesse. Då och då har han lockats att dröja vid sådant, som står i ett skäligen löst samband med själva sockenhistoriken, t. ex. de blad ur skvallerkrönikan, som inryckts på tal om namnet Möllersvärd (sid. 239 ff.). Vad framställningen möjligen vunnit därpå med hänsyn till omväxling uppväger dock knappast de brister med avseende på koncentration och fast utformning, som måste bli en följd av sådana utvikningar.

Däremot är man förf. tacksam för ett annat slag av utförlighet. Ofta nog dröjer han med särskilt intresse vid ett eller annat fynd i herrgårdsarkiven, ägnat att belysa lantbruksnäringens utveckling eller förhållandet mellan gårdsägare och underhavande i äldre tider. Så har det lyckats honom att ge en åskådlig bild av arrendet på »halvsäd», en avtalsform som ju icke i nyare tid varit vanlig hos oss. En intressant iakttagelse gäller för övrigt borgåköpmännens penningplaceringar. För att trygga sig mot penningvärdets växlingar, vilka ju under 1700-talet kunde vara rätt betydande, skyndade de sig att placera överskottet i jord. Som arrendatorer av frälselägenheter och innehavare av skattehemman figurerar sålunda borgerskapet i betydande utsträckning i socknens historia.

Även i denna del saknar man stundom önskad exakthet i detaljen, särskilt i fogarna mellan olika partier; hänvisningar till vad i annat sammanhang utlagts hade oftare bort förekomma. Någon gång äro ordalagen alltför allmänna för att ge en fullt riktig bild av förhållandena. Av framställningen på sid. 373 får man sålunda den uppfattningen, att kronoböndernas rätt att lösa sina hemman till skatte härstammade från mitten av 1700-talet. I själva verket utfärdades ju redan 1723 en förordning därom. Vid redogörelsen för tjänstefolkets

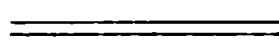
löner (sid. 457) hade man gärna sett en direkt hänvisning till legohjonsstadgan, eftersom »taxan» i alla fall nämnes. Av intresse är för övrigt att förf. funnit lönevillkoren på olika gårdar så pass likartade; mot slutet av 1700-talet klagades ju allmänt över den ojämnhet som förefanns på detta område. — En reflexion om benämningen »Gamla Finland» (sid. 13) hade lika gärna kunnat utelämnas. Namnet på det 1721 avträdda området innebar säkert *icke* »hoppet att det engång skulle återbördas» — det var ju en benämning, som kom till användning efter 1808 och betecknade Viborgska guvernementet såsom ett slags motsats till det då erövrade »Nya Finland». Synpunkten var alldeles givet den ryska.

I båda delarna av arbetet fäster man sig vid åtskilliga tryckfel vid återgivandet av årtalen. Detta minskar något känslan av trygghet inför de synnerligen talrika tids- och övriga sifferuppgifterna.

Vad man fortfarande saknar är en sammanfattande bild av Borgå sockens öden under de tvenne sekler som förgått sedan stora ofreden. Men en sådan översikt är väl reserverad för det avslutande tredje bandet.

Redan nu kan det emellertid fastslås, att doktor Allardt i och med sin »Borgå sockens historia» utfört ett kulturhistoriskt arbete av mycket stort värde. För den hembygdsintresserade allmänheten skola väl hans välvilligt kärva, ofta av en stilla humor präglade bilder från framfarna dagar ha sin särskilda tjusning. Och historikern av facket skall säkerligen ofta få anledning att återgå till hans sakkunniga framställning av bygdens ekonomiska och sociala förhållanden, dess mosaik av människoöden vid plogen och svärdet.

Bruno Lesch.

Underrättelser.

Svenska folkets historia. Det gleerupska förlaget i Lund har efter en paus på åtskilliga år utgivit en ny del av sitt ypperliga verk *Svenska folkets historia*, redigerat av H. Schück, H. Almquist m. fl. Den nu utkomna delen, vars utgivande måste hälsas med livligaste tillfredsställelse, har till författare prof. C. Hallendorff och behandlar frihetstiden (fjärde bandet, *Frihetstiden*, 541 sid., ill., Lund 1928). I en synnerligen klar och lättlöpande framställning skildrar förf. tidsskedets svenska historia, strävande att göra händelsesammanhanget och förutsättningarna för de handlande personernas uppträdande begripliga för en eftervärld med annorlunda beskaffad inställning. I några förträffliga översiktskapitel ger han synnerligen orienterande överblickar över tidsskedets allmänna karaktär såväl inom Sverige som ute på den storpolitiska vädjobanan. Sina översikter gör han delvis statistiska, belysande fakta med siffror, exempelvis då det gäller att få en bild av Svea rikes betydelse vid år 1720, jämförd med andra europeiska staters. Förf:s kloka historieuppfattning och intresseväckande framställningskonst göra volymen särdeles lämpad som historisk läsning och som kursbok för den studerande ungdomen, för vilken det ju överhuvud icke är lätt att få ett riktigt grepp på ett så svåröverblickat tidsskede som den svenska frihetstiden. Alldeles ypperliga äro exempelvis kapitlen om frihetstidens statsförfattning och om riksdagsväldet.

Förf. företecknar en fortsättning av verket enligt en indelning i trenne tidsavsnitt, motsvarande tre volymer, och man får snarast uppfattningen att prof. Hallendorff kommer att svara för denna fortsättning av detta synnerligen nyttiga historieverk, från frihetstidens slut framåt.

P. O. v. T.

Medeltida källstudier. Senaste vår utkom i Sverige en doktorsdisputation, *Källstudier i Sveriges historia 1230—1436* (Lund, 312 sid.), värd att uppmärksammas även hos oss. Förf. Ingwar Andersson företager sig en källkritisk undersökning av den svenska medeltidens inhemska berättande källor, början med Erikskrönikan och slutande med den s. k. Engelbrekts-

krönikan. Härutöver behandlas även den i Tyskland tillkomna Libellus Magnipolensis. I sin undersökning av Erikskrönikan utgår förf. från den redan förut uppmärksammade släktskapen mellan denna krönika och de tyska krönikeverken. Med stöd av Rolf Pippings *Kommentar till Erikskrönikan* och den där förekommande stilanalysen framhåller han, att krönikan måste betraktas som ett led i den tyska króniketraditionen. Men han vill därutöver visa, att liksom de tyska krönikorna i stor utsträckning hämta sitt material ur annalerna, så grunda sig Erikskrönikans sakuppgifter på de svenska annalistiska anteckningarna, något som skarpt står i strid med den vanliga uppfattningen, att Erikskrönikan bygger på muntlig tradition. I syfte att utreda förhållandet jämför Andersson annalernas och Erikskrönikans uppgifter, deras urval av viktiga händelser och den ordning, vari tilldragelserna följa på varandra. Han tycker sig härvid för tiden intill Magnus Ladulås död finna en slående överensstämmelse mellan annalerna och krönikan, en överensstämmelse som han förklarar därmed, att Erikskrönikans förf. använt en annalanteckning såsom stomme för sin skildring. Härutöver har han begagnat lagtexter, legender, traditioner kring folkungarna, folkliga ballader, vilket allt skickligt sammanfogats med användande av den vanliga króniketekniken. Även för Erikskrönikans senare del, tiden från 1290, gör Andersson gällande en viss överensstämmelse med annalerna. De bevarade annaler, som behandla dessa år, äro samtliga yngre än krönikan, och Rolf Pipping, som redan uppmärksammat överensstämmelsen, har antagit, att Erikskrönikan i detta fall varit den givande källan. Andersson anser emellertid, att de bevarade annalerna gå tillbaka på äldre uppteckningar, som även begagnats av Erikskrönikans författare. Avvikelser från annaluppgifterna förekomma i Erikskrönikans senare del, ibland beroende på krönikans politiska tendens, ibland på att krönikan även utnyttjat traditioner om enskilda personer såsom Torgils Knutsson och Matts Kettilmundsson. — I sin undersökning av Birgittas revelationer betonar förf. Birgittas beroende av allmänna medeltida föreställningssätt om »rex iustus». Varken Birgittas revelationer eller Libellus de Magno Erici rege kunna med fördel utnyttjas för kännedomen om de faktiska händelserna under Magnus Erikssons regering. De äga värde huvudsakligen såsom vittnesbörd om huru konungens handlingar bedömdes av personer med det typiska medeltida betraktelsesättet (Birgitta) och om de synpunkter en del av aristokratien ville propagera för att försvara sitt uppträdande i kampen mot konungen (Libellus). På dessa två skrifter stöder rimkrönikans förbindelsedikt främst sin skildring av Magnus Erikssons regering. Vi förbigå Anderssons framställning av källförhållandena i Libellus Magnipolensis, denna stridsskrift till konung Albrekts förmån, och vilja i korthet redogöra för förf:s slutsatser om den s. k. Engelbrektskrönikan. Även här spårar Andersson inflytanden från annalistiska källor. Engelbrektskrönikan

formar sig emellertid till en anklagelseskrift mot Erik av Pommern med utgångspunkt i landslagens konungabalk. Häri förefinnes en slående likhet med ett par brev från svenska riksrådet till konungen av år 1434 och 1435. Liksom en dokumentarisk källa i detta fall anlitats, så har detta skett även vid andra tillfällen. Även för episoderna ur Engelbrekts liv har krönikeförfattaren kunnat inhämta upplysningar ur rådsbrev och andra i det kungliga kansliet förvarade dokument. Andersson tror, att skildringen av Engelbrekts fälttåg stöder sig på numera förlorade dokument, han säger på ett ställe rentav, kanske ur Engelbrekts fältarkiv. Andersson förnekar den supponerade tillvaron av en ursprunglig Engelbrektsvisa, som legat till grund för krönikans skildring, förutsätter på sin höjd visor om Engelbrekts mellanhavanden med Magnus Bengtsson. Engelbrektskrönikan framträder som en integrerande del av Karlskrönikan. Som sådan är den tillkommen för att framhålla kontinuiteten mellan Engelbrekts och Karl Knutssons verk. Därav det intresse som ägnas Karl Knutsson och de retuscheringar och uteslutningar krönikan vid sin tillblivelse genomgått. Engelbrektskrönikans källvärde är betydande på grund av det använda dokumentmaterialet, till ej ringa del numera förlorat. Dock bör krönikan på grund av dess tendens användas med stor försiktighet. Den okände författaren till Karlskrönikan, som tydligen haft tillgång till dokumenten i det kungliga kansliet är den förste historiker, som i betydande utsträckning använt urkundsmaterial.[1] — Anderssons arbete står på många punkter stick i stäv mot den hittills vanliga uppfattningen. Den är ett uttryck för den källkritiska riktning, som råder vid det sydsvenska universitetet.

Historiallinen Aikakauskirja. Senaste årgång av *Historiallinen Aikakauskirja* inledes med en artikel av G u n n a r S u o l a h t i, däri förf. med anledning av tidskriftens 25-åriga tillvaro lämnar några erinringar om förhållandena *Då Historiallinen Aikakauskirja begynte utkomma.* Vidare ingår i tidskriftens första häfte en dödsruna över *Kustavi Grotenfelt* av J a l m a r i J a a k k o l a och en uppsats om *Det tysk-ryska återförsäkringsfördraget* av J u s s i

---

[1] Andersson försiktigt framkastade antagande, att förf. varit en tjänsteman i kansliet har visat sig vara riktigt, i det E r i c N e u m a n n i en uppsats i S a m l a r e n om *Karlskröninkans proveniens och sanningsvärde* identifierat honom Karl Knutssons kansler Benedictus de Upsala. Neuman tror sig därtill finna, att teckningen av Karl Knutssons person tagit intryck av den samtida burgundiska riddarrenässansen och att verket är att betrakta ej blott med historikerns utan därjämte med litteraturhistorikerns ögon.

Teljo (sid. 12—38). Världskrigets förhistoria är för övrigt föremål för tidskriftens uppmärksamhet flerfaldiga gånger i anslutning till olika i tidskriften recenserade arbeten. I första häftet skriver K. R. Brotherus sålunda om *Skuldfrågan i världskriget* härvid redogörande för det enquêtsvar, som från neutralt håll inlupit på en rundfråga i saken, härvid särskilt dröjande vid våra finländska lärdas inlägg. — Tidskriftens andra häfte innehåller främst en artikel till *J. R. Danielson-Kalmaris 75-års dag* och en minnesruna över *J. W. Ruuth.* Därnäst skriver K. R. Melander *Om jakten i vårt land på 1500 och 1600-talen*, härvid sammanställande ur skattelängder och domböcker hämtade uppgifter med de svenska landskapslagarnas och landslagarnas bestämmelser samt med Olaus Magni framställning i hans historia. I tredje häftet har J. J. Mikkola en uppsats om *De ryska krönikorna såsom källor för de nordiska ländernas historia under medeltiden.* I denna uppsats, vilken utgör ett föredrag, hållet vid internationella historikerkongressen i Oslo, redogör författaren för de i de ryska krönikorna förekommande uppgifterna om de nordiska länderna och där boende folkslag. Så omnämnes användningen av namn sådana som svei, nemtsi, medlemmar av den katolska kyrkan, Murmane, nordmän, Dacia, Danmark, otij, jutar o. s. v. Då som Magnus Erikssons uppehållsort, vid något tillfälle Ljudovl eller Ljudivl förekommer, så härleder Mikkola det från ett Ljud-ey, vilket skulle syfta på Lödöse vid Ljudån. Mikkola uppmärksammar särskilt de ryska krönikornas uppgifter om olika finska folkstammar. Härvid företager han sig även att sammanställa namnen Suomenveden pohja, namnet på innersta delen av Finska viken, den gamla lettiska benämningen Samusalo på Ösel med det finska stamnamnet Suomi-Finland. Han tror sig häri finna en antydning om finnarnas, d. v. s. egentliga finnarnas tidigare relationer, deras invandring från Estland, och en expansion österut. Han framkastar hypotesen, att den karelska stammen uppkommit just genom en invandring västerifrån, vilken kunde sammanställas med C. A. Nordmans uttalande om att den första fasta bosättningen i södra Karelen kommit västerifrån. Gunnar Sarva har härefter en uppsats om *De historiska läroböckerna i våra skolor på 1700-, 1800- och 1900-talen*, vilken är synnerligen upplysande för den historiska bildning, som vid denna tid bjöds i våra skolor. I tidskriftens fjärde häfte ingår framför allt första delen av en uppsats av J. Jaakkola om *Konung Magnus Erikssons unionspolitik och dess inverkan särskilt på den nordiska politiken gentemot Östern och på Österlands uppkomst.* Vi hoppas senare få återkomma till frågan i samband med det vidlyftiga arbete om Magnus Eriksson förf. nyligen fullbordat. — Historiallinen Aikakauskirja innehåller för övrigt rikligt med recensioner ävensom notiser om verksamheten på den historiska vetenskapens område.

Finlands nyare historia. Under senaste år ha flere arbeten, som i större eller mindre mån beröra Finlands nyare historia sett dagen. Så utkom nyligen till minne av universitetets hundraåriga tillvaro i Helsingfors en minnesskrift, benämnd *Från universitetets första tider i Helsingfors* (Söderström & C:o, Helsingfors, 1928). Volymen inledes av en uppsats, däri *Carl v. Bonsdorff* skriver om *Flyttningen från Åbo till Helsingfors.* I uppsatsen framställas de skäl, som förmådde regeringen att besluta om universitetets flyttning: missnöjet med studenternas leverne i Åbo, önskan att ha universitetet närmare under generalguvernörens ögon, hoppet att i den nya huvudstaden bättre kunna skydda ungdomen för tidens tankeyra och självsvåldsanda. Vidare omtalas det mottagande flyttningsbeslutet fick och huru det sattes i verket. Slutligen beröres även betydelsen för landet av den vidtagna åtgärden. — Arne Jörgensen behandlar *Nikolai I och universitetsbiblioteket*, redogörande för de många stora bokgåvor, som kommo universitetsbiblioteket till del under kejsarens tid, främst till följd av F. W. Pippings och Alexander Blomqvists av Rehbinder understödda bemödanden, men även emedan kejsaren aldrig avvisade något förslag till bibliotekets bästa. Under Nikolais tid ökades också bokskatten hastigt, så att den från de 800 volymer, som räddades vid Åbo brand, vid kejsarens död stigit till c. 100,000 band. Även vid tillkomsten av universitetsbibliotekets byggnad dröjer förf. — Kaarlo Jäntäre skildrar *Frågan om ryska språkets ställning under åren 1809—1828*, en frågaa som tidigare behandlats av flere andra författare. Jäntäre är dock i tillfälle att mer ingående behandla saken. Särskilt E. G. Ehrströms verksamhet som rysk språklärare vid universitetet ägnas nu en större uppmärksamhet. Sedan den genom Ehrströms nit för ryskan uppkomna konflikten mellan E. G. Melartin och Johan Bonsdorff och tidningspolemiken mellan Arwidson och Ehrström berörts, redogöres för den vid universitetet verksamma statutkommitténs ställning till de ryska språkstudierna, varvid hittills icke publicerat material framdrages. — I minnesskriften följer härpå en serie uppsatser kallade *Vetenskaperna under universitetets första tider i Helsingfors.* J. E. Salomaa skriver om *Filosofien*, Martti Ruuth om *Teologien*, A. F. Puukko om *Den heliga skrifts grundspråk*, Edwin Linkomies om *Latinet*, Edv. Rein om *Grekiskan*, R. A. Wrede om *Juridiken*, Yrjö Kajava om *Den anatomiska vetenskapens reformationsperiod*, Aarne Anttila om *Universitetets första lektor i finska språket K. N. Keckman* och Yrjö Wichman om *Studiet av finskan och besläktade språk vid universitetet under ett sekel.* Boken prydes av flere helsidesplanscher, vilka dels återge universitetsbyggnaderna i äldre avbildning, dels dragen av några av universitetets främsta män under 1800-talets förra hälft. — Den i det föregående omtalade minnesskriften för oss till 1800-talets förra hälft, reaktionens

och den vaknande nationella känslans tid. En något senare epok berör Arvid Mörnes arbete *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken* (Skrifter utgivna av Svenska Folkpartiets centralstyrelse I, Helsingfors 1927). Förf. som tidigare t.ex. i arbetet *Från Saima till Vikingen*, behandlat den svenska nationalitetsrörelsens uppkomst, äger de bästa förutsättningar att inställa Axel Olof Freudenthals gärning i dess rätta sammanhang. Han inleder arbetet om Freudenthal med en redogörelse för huru den finska nationalitetsrörelsen för med sig en svensk opposition, som från ett till ej ringa del av bekvämlighetsskäl framkallat hållande på det gamla, alltmera klart betonar den svenska kulturens värde som sådan och den svenska befolkningens rätt att bevara sitt språk och sin särart. Härvid berör han bl. a. K. J. Edelskölds polemik med den liberale August Sohlman, i vilken Edelsköld så tidigt som 1852 framkastar de siande orden: »Låt blott en gång Finska språket framträda som ett bildningens språk och vi skola se huru bestämt det Finska afsöndrar sig från det Svenska och tvärtom.» Den liberala ståndpunkten, som med frånseende av språket ville se det nationella i den samhälleliga gemenskapen och som kämpade för »ett finländskt» eller som man envist kallade det »ett finskt» nationalmedvetande, hade mött skarpa opponenter ej blott på finskt, utan även på svenskt håll, då Freudenthal slutligen framträdde. Egendomligt är det att se, huru naturvuxen Freudenthals svenskhetskänsla är i dessa de nationella teoriernas tid. Den bygger på hans innerliga tillgivenhet för sin mor och det språk hon talade. Klart framträder detta i de ord i Freudenthals självbiografi, vilka berätta om hans första uppträdande i den nationella frågan. Ställd inför spörsmålet, vad de nyländska studenterna kunde göra för att förfinska landets svenska befolkning, ett spörsmål som diskuterades inom den dåförtiden fennomanska nyländska avdelningen, slog det honom, att det icke blott var de svenska nylänningarnas plikt att motsätta sig ett förfinskningsarbete, utan även att hålla sitt modersmål i heder, »så visst som vi hedra vår moders minne». Och då hans åsikt stämplats hart när som fosterlandsförrädisk och han kände sig ensam inför kamraternas motsägelser, stod blott en sak klar för honom: han *kunde* icke svika i uppfyllandet av sin plikt mot moderns minne. Det var i Finland, i hans älskade fosterland denna plikt skulle fyllas. En sådan, ur den djupaste personligheten framvuxen känsla kunde ej undgå att utöva sitt inflytande i en krets, där dock de flesta i den svenska kustbygden och dess svenska folk hade en naturlig förmedlare för övergång till en medveten svenskhet. Mörne skildrar, hur Freudenthal växte till den svenska nationalitetstankens naturlige samlare, huru han drevs till sina studier av de nordiska språken av tillgivenhet för den svenska saken. Han följer även den svenska nationalitetstankens i pressen och litteraturen, sådan den framträder i Folkvännen, Vikingen och ända fram till Nya Pressen. Mörnes bok är värd att

läsas av alla, som önska klara föreställningar om den svenska nationalitetsrörelsens uppkomst i vårt land. — Tiden för kampen mot det ryska förtrycket har på senaste tid blivit belyst i J. N. Reuters arbete »*Kagalen*». Ett bidrag till Finlands historia 1899—1905. I. (Sv. litt. i Finl. skr. CXCIX. Helsingfors, 1928). Förf., som haft till sitt förfogande kagalens samlingar av skrifter och broschyrer ävensom icke publicerade anteckningar från ofärdsåren, inleder sin skildring med en framställning av de åtgärder, till vilka den ryska politiken gentemot Finland ledde, tills slutligen den organisation uppkom, som senare kom att bära namnet kagalen. Härefter ger han en teckning av kagalens organisation för att därefter övergå till dess verksamhet för den ryska politikens motarbetande. Ehuru förf. även begagnat senatens hemliga handlingar och de broschyrer och uttalanden, som gjordes från undfallenhetspartiets sida, har han icke försökt giva en fullständig bild av de politiska händelserna under kagalens tid. Han visar, huru kagalen inför händelsernas gång småningom indrog allt större kretsar i det passiva motståndet. Det allra största utrymmet ägnas åt kampen mot den olagliga värnpliktslagen. Den tog sin början redan innan den egentliga kagalens stiftande, fortsattes senare under försök att förmå läkarna, uppbådsnämnderna att vägra sitt bistånd till uppbådens genomförande och nådde sin kulmen vid själva uppbåden genom värnpliktsungdomens uteblivande. Vidare dröjer framställningen vid den broschyrfejd, som fördes om motståndspolitiken. Den största betydelsen har boken genom den grundliga framställning den ger av de inom kagalen rådande åsikterna; regeringspartiets tankar och strävanden ha givetvis icke på samma sätt stått inom räckhåll för författaren. Reuter är även i tillfälle att frikalla kagalen från vissa handlingar, som bidrogo att upphetsa sinnena och som med orätt tillskrivits kagalen. Skildringen i den nu utkomna delen går ej längre än till slutet av år 1902. Därför återstå ännu några av de mest händelserika åren, vilka bliva av så mycket större intresse, som kagalen numera har att räkna med ej blott undfallenhetsmännen, utan snart även med socialdemokraterna och aktivisterna. — Ett arbete, som dels tillhör det i huvudsak passiva motståndets tid, dels världskrigets frihetssträvanden är Hannes Ignatius' *Från ofärdsår till självständighet* (Söderström & C:o, Helsingfors, 1927). Intressant är den skildring av stämningen bland de finländska officerarna vid den finländska militärens upplösning. En del yngre officerare planerade ju ett inträde i engelska arméen med tanke på ett väntat ryskt-engelskt krig. Den tendens mot aktivism, som sålunda yppade sig, kvarlevde ju sedan som en bottensats i många finländska officerares. Den var färdig att ta sig uttryck blott tillfälle därtill yppade sig. Både Eugen Schaumans' far geheimerådet Schauman och dennes broder, den sista chefen för finska dragonregementet, ha gett uttryck för en sådan stämning, den förre i det utkast till

skytteföreningar, som medverkade till hans långa fängslande efter sonens attentat mot Bobrikov. Ignatius omtalar en resa, som år 1905 företogs till Stockholm av flere medlemmar av kagalen bl. a. Ignatius själv, därvid underhandlingar bedrevos med de japanska militärattacheerna om vapenimport till Finland. Härvid överlade man även med svenska officerare. Underhandlingarna med japanerna ledde ej till resultat, emedan man önskade moderna gevär, vilka japanerna ej erbjödo. Av intresse är även den skildring av en resa till Petersburg under storstrejken 1905, därvid förf. var i tillfälle att träffa krigsministern v. Roediger och bidraga till att militära åtgärder mot Finland förebyggdes. Huvuddelen av boken ägnas emellertid åt Ignatius verksamhet i militärkommittén under världskriget och åt frihetskriget. — Till världskriget för oss slutligen även Herman Gummerus arbete *Jägare och aktivister* (Söderström & C:o, Helsingfors, 1927). Förf. har haft fördelen att på närmaste iakttaga och deltaga i det arbete som bedrevs i Tyskland och Sverige för att förbereda Finlands frihetskamp mot Ryssland. Skildringen ger oss en klar föreställning om, huru den finländska politiken tedde sig från Stockholms horisont för den lilla krets, som beslutsamt orienterat sig åt tyskt håll för att åstadkomma Finlands frigörelse från Ryssland. Gummerus inskränker sig huvudsakligen till att redogöra för sina egna erfarenheter, litande dels till sina dagboksanteckningar, dels även till de promemorior och brev som han haft tillfälle att taga del av. Självfallet kompletterar han sina personliga minnen genom att ställa dem mot bakgrunden av de politiska händelserna, sådana de framträda i litteraturen. Av värde är särskilt hans skildring av Wetterhoffs betydelse för jägarföretaget, hans framställning av förbindelserna med de aktivistiska kretsarna i Sverige och av relationerna till och förhoppningarna på de politiska partierna i Finland. Särdeles utvecklingen av förhållandet till socialdemokraterna tillvinner sig läsarens uppmärksamhet, icke minst genom den öppenhet varmed han yppar sin felbedömning av socialdemokraterna. — Allra viktigast av de under senaste år utkomna arbetena i Finlands nyaste historia äro givetvis de två verken om Finlands frihetskrig. Vi hoppas att i ett annat sammanhang få återkomma till dem framdeles.

Till redaktionen insända skrifter:

Från Söderström & C:o.

Anders Allardt: *Borgå sockens historia.* II. 652 sid. + en karta, rikt illustr. Helsingfors, 1928.

Finlands ridderskaps och adels kalender 1929, utgiven av Tor Carpelan. 532 sid. Helsingfors, 1928.

Beth Henning: *Gustav III och grevinnan de Boufflers.* En brevväxling från vänskapskultens tidevarv. 390 sid. Helsingfors, 1928.

Vivi Horn: *Herrarna till Runsa.* Några drag ur släkten Ankarcronas historia. 416 sid, illustr. Helsingfors, 1928.

V. Poljakov: *Rysslands sista kejsarinna* 256 sid. + 10 pl. Helsingfors, 1928.

Guiseppe Portigliotti: *Familjen Borgia*, illustr. Helsingfors, 1928.

Henri Robert: *Ryktbara krigare.* 214 sid. + illustr. Helsingfors, 1928.

Franz Beyer: *Das deutsche Einschreiten in Finnland 1918 als völkerrechtmässige Intervention.* Schriften des Instituts für Finnlandskunde der Universität Greifswald. Neue Reihe I. 159 sid. Georg Westermann, Braunschweig—Berlin—Hamburg, 1928.

Finlands frihetskrig, skildrat av deltagare. VIII. Holger Schildt. Helsingfors, 1928.

Nils Herlitz: *Grunddragen av det svenska statsskickets historia.* 320 sid. Norstedt. Stockholm, 1928.

Einar W. Juvelius: *Suomen kansan aikakirjat.* II. 1521—1617. 687 sid. + tab. + illustr. Otava. Helsingfors, 1928.

Erkki Räikkönen: *Svinhufvudin kertomukset Siperiasta.* 312 sid., rikt illustr. Otava, Helsingfors, 1928.

Aarne Somersalo: *Taisteluvuosien varrelta.* 408 sid. Illustr. Otava. Helsingfors, 1928.

Hans Toll: *Sveriges och Danmarks äldsta historiska stammar.* 76 sid. + pl. Generalst. litogr. anst. i distr. Stockholm, 1928.

Norvegia Sacra 1927. Oslo.

Kalender utgiven av Svenska Folkskolans vänner 1928, Helsingfors, 1928.

Årsbok 1928 utgiven av Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet. Göteborg 1928.

Budkavlen, h. 3 o. 4, 1928.
Finsk Fidskrift, tom 105, n. 4, 5 o. 6, 1928.
Fornvännen, h. 5, 1928.
Historiallinen Aikakauskirja, h. 4, 1928.
Historisk Tidskrift, (Stockholm), h. 3—4, 1928.
Der Krieg, h. 11—12, 1928.
Nya Argus, h. 18, 19, 20 o. 21, 1928.
Allsvensk Samling, h. 44, 1928.

